EXERCISES

IN

Sanskrit Grammar & Translation

WITH

HINTS ON SOLUTIONS

BY

M. P. Oka, and G. K. Modak,

Sanskrit Teachers, New English School,

POONA

SECOND EDITION

COPIES 3000

Sole Agents :—

Messrs. G. Ramchandra & Co.,

Book-sellers and Publishers,

Budhwar Peth, POONA CITY.

1921.

Price Rupee 1.

Introduction.

This publication is intended for the use of the students preparing themselves in Sanskrit for the Matriculation Examination. After the student has mastered some such course as Dr. Bhandarkar's two books as also some such book as V. S. Apte's Guide treating of Sanskrit syntax and idiom, and has read properly arranged lessons in Sanskrit prose and verse so as to secure a fair hold of the idiom and syntax of the Sanskrit language,—all which may be expected to be accomplished in the time between the commencement of Standard IV and the end of the first term of Standard VII,–the second term of the latter may very profitably be utilized in a systematic answering of the exercises in this book, one by one, in the class, in the presence and with the help of the teacher. The exercises are so many models of the sort of examination papers in Sanskrit contemplated by the present university regulation as they are understood by the authors of this compilation, and understood rightly, I find myself inclined to add. This sort of polishing to all work previously done in grammar and idiom is, as a matter of fact, felt necessary and practised in some fashion or other in every school where Sanskrit teaching is done with any tolerable efficiency ; and to that end, often times University papers for previous years are taken up at random and solved in the class. But these papers are unsuitable for the intended purpose in two ways. In the first place, University papers for different periods answer to varying standards of Sanskrit scholarship and to varying requirements as to the nature of the preparation in the subject on the part of the Matriculation candidate, and therefore the papers for past years are ill-calculated to supply adequate guidance for preparation to meet

the existing requirements. Secondly, questions will be found to repeat themselves far too often in the University papers for the latter to form a series characterized by enough variety. The compilation before us is obviously free from these draw-backs and, getting the boys systematically to answer these exercises one by one in order, will afford a drilling of the most useful sort, serving to fix thoroughly in the students' mind a large range of important facts affecting the inflections, syntax and idiom of the Sanskrit language. Passages for translation from Sanskrit into English and *vice versa*, occurring in these exercises, are very judiciously selected from various sources and represent a variety of styles, and questions in grammar are quite as varied and searching as they ought to be, and are no where too obscure or out-of-the-way. Many of these questions are, however, so recondite that an average Sanskrit teacher may here and there find himself at a loss for the right answer and the ordinary student much more so. In order to help these, the authors of this book have appended notes at the end, answering the more difficult questions in the exercises. The exercises are fifty in number, amply sufficient for a term, and are further supplemented by a good number of miscellaneous questions. I have, therefore, great pleasure in recommending the use of this book in our High Schools especially during the latter term of the Matriculation class, and I trust that the time spent on this book will be found to have been quite usefully spent so far as Sanskrit work is concerned.

25th September, 1917.

K. N. Dravid.

Preface to the Second Edition.

The whole of the first edition of 2000 copies has been sold up in a little over three years, a fact that speaks highly of the usefulness of the book and of its appreciation by the teachers and students alike; for which the authors take this opportunity of recording their deep sense of gratitude.

In the interval, the curriculum of Sanskrit for the School-leaving Certificate Examination underwent certain modifications, in response to which the book has been thoroughly revised and alterations introduced, and the necessary sanction of the Government for the same obtained.

The price of the book has been increased, with the Government sanction, from annas 14 to 16, – a very modest increase in the face of the abnormally high prices of paper and rates of wages in the market.

We conclude with a strong hope that this edition will receive at the hands of the public the same patrongae as its predecessor did.

POONA.
13th March, 1921.

Authors.

EXERCISES

IN

SANSKRIT GRAMMAR AND TRANSLATION.

(50 GROUPS.)

Group I.

I. Translate into English:— (22)

राजन् । उदके गते सेतुबन्ध इव सर्वथा निष्फलोऽयं तव विलापः । यदि तु युधिष्ठिरं च पुत्रांश्च पुरैव द्यूतान्न्यवर्तयिष्यस्तदा नेदं व्यसनं त्वामाव्राजिष्यत् । युद्धकाले पुनः प्राप्तेऽपि यदि सकलान् संरब्धानात्मजान् सम्यगबोधयिष्यस्तदापि नेमां विपदमन्वभविष्यः । वध्यतामयमविधेयो दुरात्मा दुर्योधन इति चेदचोदयिष्यः समन्तान् कौरवांस्तन्नूनं पर्यहरिष्य इमां महतीं हानिम् । पितृधर्ममनुस्मरन् पुत्रांश्चेत् सत्पथे संस्थाप्य न्याय्यं पन्थानमाश्रयिष्यस्तदा नायमिदानीं प्रसज्यमानो वैषम्यदोषस्त्वामस्प्रक्ष्यत् । प्रत्युत परमपूज्योऽभविष्यः पाण्डवानां पाञ्चालानां वृष्णीनामन्येषां च नराधिपानाम् । धिक् त्वां यः किल लोके प्राज्ञतमः सन् बुद्धिव्यभिचारात् सनातनं धर्मं हित्वा दुर्योधनस्य च कर्णस्य च शकुनेश्च मतमन्वगाः ।

II. (*a*) Write grammatical and explanatory notes on the words underlined in the above passage. (3)

(*b*) Write a note on the proper use of the Conditional (लृङ्) (3)

(*c*) Use compounds for:—

(१) माता च पिता च (२) वध्वा सह (३) समानः पतिर्यस्याः सा (४) बिडालश्च मूषकश्च (3)

III. Give :—Pres. 3rd per. plu. of ब्रू, सञ्ज् with व्याति, ग्रह्; Imperative 2nd Per. Sing. of नियुज्, धा, हा Pass., रभ् Caus.; Perf. 3rd per. plu. of त्रस्, ध्यै, आस्. (7)

IV. (*a*) Give—Loc. Sing. of **पाति, असृज्, पूर्वोत्तरा.** Nom. plu. of **स्वसृ, दशन् + अहन् (compound), प्रथम.** (4)

(*b*) Give the Past Pass. Parti. of:—**पच्, प्याय्, सह्** with **वि, ज्ञा** Caus., **आप्** Desi. (3)

V. **Translate into English:—** (10)

किं धावसि प्रिये नून दृष्टासि कमलेक्षणे ।
वृक्षैराच्छाद्य चात्मानं किं मां न प्रतिभाषसे ॥ १ ॥
अवगच्छामि ते शीलं परिहासप्रियं प्रिये ।
विशेषेणाश्रमस्थाने हासोऽयं न प्रशस्यते ॥ २ ॥
यैः परिक्रीडसे सीते विश्वस्तैर्मृगपोतकैः ।
एते हीनास्त्वया सौम्ये ध्यायन्त्यस्राविलेक्षणाः ॥ ३ ॥
मामिहोत्सृज्य करुणं कीर्तिर्नरमिवानृजुम् ।
क गच्छसि वरारोहे मा मोत्सृज सुमध्यमे ॥ ४ ॥

VI. (*a*) Dissolve **and** name the Compounds :—

विषयान्तरम्, प्राह्णः, वर्षभोग्यः, प्रत्यक्षम्, द्विगुः. (6)

(*b*) **Give** the **feminines of** :—

बहु, पुत्र, श्वशुर, रक्षक, कर्मकर, शुश्रुवस्, आचार्य (5)

VII. (*a*) **Name fully the forms underlined in the following:—**

सुचिरं चभ्रमुर्षा विश्रमं लिप्सुरिहास्तां भवनी । मा तपः साधु नीनशः । वायुर्दिशो व्यानशे । ईजुषोर्वा शुभं भूयात् । आमयश्च रिपुश्चापि वर्त्स्यन्तौ हि समौ मतौ । तेन दिनान्यनायिषत । (5)

(*b*) Substitute **corresponding forms** of the Imperfect; for:—

अरोदिषुः, अघुक्षः, अवारिष्टाम्, अभान्त्स्म (**3**)

VIII. **Translate into Sanskrit—** (26)

(1) **His library consists for the most part of dramatic works and contains only three or four historical volumes.**

(2) Nearly eighty girls were married last year.

(8) A certain traveller bought eight cakes for a *Pana*, and he ate six of them without being satisfied, but his hunger was satisfied by eating the seventh. Then the block-head exclaimed, "I have been cheated; why did I not eat this cake which has allayed the pangs of hunger, first of all? Why did I waste those others, why did I not store them up?"

Group II.

I. Translate into English:— (18)

आकृत्येव प्रकृत्यापि वक्रा मन्थरा धात्र्योदितं वचनमाकर्ण्य, जरा रूपसंपदमिव रामस्य श्रियं विरुन्धाना, प्रासादात् क्षिप्रमवरुह्य, सुखसुप्तां कैकेयीं चोपगम्य, क्रोधेन दह्यमानेव समुत्तेजनपरैर्वाक्शल्यैरेवमतुदत् ।

उत्तिष्ठ मूढे शयनं जहाहि भयं महद् घोरमुपस्थितं त्वाम्
उपप्लुतं दुःखशतैः सुखार्हा नात्मानमद्याप्यवबुध्यसे त्वम् ॥ १ ॥
मय्येव रक्तो वचसि स्थितो मे पतिः सदैवेति वृथा किमर्थम् ।
विकत्थसे मानिनि मन्दबुद्धे धूर्तेन राज्ञा बत वञ्चितासि ॥ २ ॥
नित्यमेत्य तव मन्दिरं पतिः सस्मितं च मधुरं च भाषते ।
त्वं च चाटुवचनैः प्रतारिता शुद्धभाव इति वेत्स्यमुं शठम् ॥ ३ ॥

II. (*a*) Re-write the following making such changes as will suit the directions given:— (7)

(1) उत्तिष्ठ मूढे शयनं जहाहि (Change the voice.)
(2) शुद्धभाव इति वेत्स्यमुं शठम् (Remove the word इति)
(3) अयं ग्रन्थो न मे रोचते (Make अहं the subject)
(4) शिष्या वेदानध्यैष्ट (Caus. Pass. with गुरुणा as the agent)
(5) ग्रामं जिगमिषुः पितरं प्रणमति (Use a primitive participle for जिगमिषुः)

(*b*) Give the optional forms for the following:—

जहाहि, वेत्सि, मूढे, उपगम्य, जाग्रति and वर्षीयसी (3)

III. (*a*) Dissolve and name the compounds:—

मासपूर्वा, पूर्वोत्तरा, त्र्यहजाता, अनुगङ्गम् and आसन्नवेगा. (6)

(*b*) Give:—Loc. Sing. of **अदस्** *fem.*, **पति, श्री**. Accu. Sing. of **श्री, एतद्** *m.*, **अन्यतम** *Neu.* Instru. Plu. of **सम्राज्, अहन्, दधृष्.** (2)

IV. Translate into Sanskrit:— (8)

1 It is better to dwell in the midst of alarms than reign in this horrible place.

2 Thank God that thou art again seen by me after a long separation.

3 From high words they come to blows.

V. (*a.*) Translate into English:— (16)

कदाचित् सर्वे ब्राह्मणा जयार्थिनः समुच्छ्रितकुशध्वजाः क्षत्रियवरानमितौजसो हैहयानभ्ययुः । तदा वैश्याश्च शूद्राश्च हैहयपराभवकाम्यया ब्राह्मणैः सहैककार्या अभवन् । एवमेकतस्त्रयो वर्णा एकतश्च क्षत्रिया इति सर्वेऽपि युद्धप्रसक्ता अभूवन् । अथ बहुलबला अपि त्रयो वर्णा युद्धेषु पुनः पुनरभज्यन्त क्षत्रियाश्चाल्पसंख्या अपि विजयमवाप्नुवन् । एवंभूते व्यतिकरे कश्चिद् द्विजसत्तमो धर्मात्मानं क्षत्रियवरेण्यमेकमप्राक्षीत् ' किमत्र निदानम् ' इति । सोऽप्येवं पृष्टो याथातथ्यमब्रवीत् ।

वयमेकस्य शृणुमो महाबुद्धिमतो रणे ।
भवन्तस्तु पृथक् सर्वे स्वबुद्धिवशवर्तिनः ॥ १ ॥

(*b*) Give idiomatic expressions in English or Marathi for:—

(१) किं मिष्टमन्नं खरसूकराणाम् (२) अभिगतस्तवाहमस्मि (३) खलः सर्षपमात्राणि परच्छिद्राणि पश्यति । आत्मनो बिल्वमात्राणि पश्यन्नपि न पश्यति ॥ (४) तिले तालं पश्यति (५) कलहाय बद्धपरिकरः । (6)

VI. (*a*) Give:—Pres. 3rd Per. Plu. of **शी, हु, वृध्** Des. Imperative 2nd Per. Sing. of **अश्, शद्, स्मि** Caus. Perf. 3rd Per. Sing. of **खन्, त्रप्, धे**. Simple Future 3rd Per. Sing. of **ग्रह्, नृत्, दा** Pass. (6)

(*b*) Give:--Past Pass. Parti. of , अद्, व्ये, क्षै, आप् Desi. Infinitives of सह्, सृज्, ह्री Caus., विधा Desi. Ind. Past Parti. of ग्रह्, बन्ध्, नम् with प्र Sanskrit equivalents for–54th, nearly 80, twice a week. Fem. bases of शूद्र, भवत्, यवन and यव with their meanings. (8)

(c) What forms are the following ? :-

अरौत्सुः, अतथाः, अजुहावत्, ज्ञेयास्तुः, वर्धिषीष्ट, पिपासुः, जघ्न, अताप्संम्. (4)

VII. Translate into Sanskrit:—

In this extremity the beaten followers of the captive king fled for help to the Pandavas. For the sake of the honour of the family, and particularly for the protection of the ladies of their house, Arjuna and Bhima with the twins came, by the magnanimous command of Yudhisthira, to the rescue of their kinsmen, and after performing marvellous feats of war obtained the release of the crest-fallen Duryodhana, whose bitterness against his cousins was only increased by this humiliating and never-to-be-forgotten incident.

Group III.

I. Translate into English:— (25)

अस्ति रत्नवत्यां नाम नगर्यां वीरवर्मा नाम भूपालः। दुर्निवारभुजप्रतापनिर्जितारातेस्तस्य ललनाजनमण्डनायमाना विलासवती नाम रमणी बभूव। अनयोश्च दम्पत्योरनपत्यतया दूयमानयोरतिक्रान्तप्राये यौवने दैववशात्तनयो जज्ञे। संमदविकस्वराननो वीरवर्मा कुमारस्यास्य कमलानन्द इति नाम चकार। पञ्चषमासदेशीये कुमारे दुर्भाग्यवशाद्राजा च राजमहिषी च युगपदेव केनापि दुर्निवारेणामयेनाक्रान्तौ कालवशमुपजग्मतुः। गच्छता च कालेन नियन्तुरभावात् सर्वेऽपि सचिवादयः स्वस्वविषये स्वातन्त्र्यमवलम्बिरे। अस्वामिकमिव चाभूदशेषं राष्ट्रम्। सर्वोऽपि स्वस्यैव प्रभुत्वमवस्थापयितुं प्रायतत। एवं गते कीटको-

कीर्णनिःसारवंशवदनायासोद्ध्वंसनीयमिव तद्राष्ट्रमभूत् । अवसरे चास्मिन् प्रबलतमा रन्ध्रान्वेषिणो रिपवः सपद्यभिपत्य महीयसा सैन्येन रत्नवतीं परिरुरुधुः । अशेषं च तद्राष्ट्रमात्मसाच्चक्रुः ।

II. (*a*) Dissolve and name the compounds underlined in the above passage. (6)

(*b*) Give:— (15)

Loc. Sing. of **सखि**, **सेनानी** and **क्रोष्टु**. Acc. Plu. of **इदम्** *fem.*, **यकृत्** and **चक्रणवस्**. Nom. Plu. of **पूषन्**, **पथिन्** and **जरा**. Voc. Sing. of **मातृ** and **सुभ्रू** *fem.*

III. Translate into Sanskrit:— (10)

1 In the 54th chapter of the 6th volume, there are 348 verses.

2 As long as life endures, you must strive, with all heart, to accomplish your desired object.

3 Instead of studying, he spends his time in playing.

4 It is far better to support one's self by begging from door to door than to be always fawning upon the haughty rich.

IV. Translate into English:— (15)

हनूमान् (आत्मगतम्):—

यदर्थमयमारम्भस्तत्कार्यमवसादितम् ।
मया हि दहता लङ्कां न सीता परिरक्षिता ॥ १ ॥

मया खलु तदेवेदं रोषदोषात्प्रदर्शितम् ।
प्रथितं त्रिषु लोकेषु कपित्वमनवस्थितम् ॥ २ ॥

अथ वा चारुसर्वाङ्गी रक्षिता स्वेन तेजसा ।
न नशिष्यति कल्याणी नाग्निरग्नौ प्रवर्तते ॥ ३ ॥

न हि धर्मात्मनस्तस्य भार्याममिततेजसः ।
स्वचारित्र्याभिगुप्तां तां स्प्रष्टुमर्हति पावकः ॥ ४ ॥

तपसा सत्यवाक्येन अनन्यत्वाच्च भर्तरि ।
असौ विनिर्दहेदग्निं न तामग्निः प्रधक्ष्यति ॥ ५ ॥

V. Give:— (19)

Pres. 3rd Per. Plu. of हु, ह्नू, कृ with अप. Imperative 2nd Per. Sing. of चक्ष् Pass., श्रु Desi., स्मि Caus. Simple Future 3rd Per. Sing. of गुह्, ली Pass., गम् with सम्. Cond. 2nd Per. Plu. of स्था, बुध् 4 A, हन् Pass. Past Pass. Parti. of इन्ध्. रभ् with प्र + आ. कृत्, दा with आ. Ind. Past. Parti. of गण् with वि, गै, वस् with प्र. Comp. degree of युवन्. क्षुद्र, सु, विद्वस्. Abs. nouns from कृश, पटु and रमणीय Collective nouns from युवति, स्त्री, वात.

VI. Name fully the forms underlined in the following:-- (5)

तां सभामुपेयुषा बुभुक्षुणा न केनाप्यनाशुषा प्रत्यगामि न वार्थमीप्सता वसु नालम्भि। शिष्यान् वेदं माधिजीगपः। रक्षांसि वेदीं परितो निरास्थत्.

VII. Translate into Sanskrit:— (18)

"It is true, my child," he said to Yudhisthira, "it is in vain that you look for victory while I lead the Kuru hosts; and neither may you hope to slay me while I hold my weapons and fight for life, yet there are certain things before which I lay down my arms. Note them well. Before those who are afraid, those who are weak from wounds or illness, those who have surrendered to my mercy, and any who were born woman I will not fight. If you attack me to-morrow from behind one such, you will achieve my death."

Group IV.

I. Translate into English:— (25)

अहो महामोहान्धकतास्माकं ये किल कयापि दुर्लभप्रबोधया कालनिद्रयेवाकुलीक्रियमाणाः परैः प्रबोधिता अपि स्वीयसदनवर्तिनामपि वस्तूनामस्तित्वं नावबुध्यामहे। एतेनैव किल प्रस्वापमहाव्याधिना समभिभूयमानानामस्माकं चूर्णपेषं पिष्टाऽभ्युदयनिःश्रेयसयोः साधनं धर्मः, समूलनाशं नष्टाः संपदाः, ऊर्ध्वशोषं शुष्काणि क्रियाजालानि, ग्रीष्मसरिद्विलायं विलीनः प्रोत्साहः, समूलकाषं च कषि-

तानि शिल्पानि । किमधिकम् । दुर्भाग्यदूनेनेवामुना प्रस्थापेन समाक्रान्ताः के वयं कुतो वयं केषां वयं किमारम्भा वयं कोऽस्माकं स्वीयः कः परकीयः किमभ्युदयामहे किं वा रसातलमेव प्रविशामः किमार्यवंशीया वयमुताहो बर्बरजातीया इत्यादिकमपि नावबोद्धुं प्रभवामः । अहो परा काष्ठास्माकं दुर्भाग्यस्य । कियन्ति वा सुरनगरसमानाकाराणि नागतानि नामशेषत्वमस्मद्देशीयानि नगराणि । कियन्तो वा न धूलिसाद्भूता अभ्रंकषा अस्मदीयवीरभूपानां जयस्तंभाः । कियन्ति च नोद्ध्वस्तानि नयनविलोभनानि मन्दिराणि देवानाम् । कियन्ति च न स्मरणीयां दशामापन्नानि मूर्तिमन्तीव पूर्वकालबलानि परैर्दुर्भेद्यानि दुरारोहाणि च दुर्गाणि । यन्नाम किंचिद्विलीनं विलीनमेव तदपुनर्भवाय । यत्त्विदानीमशतोऽप्यवशिष्टं तस्यापि तावत्करालकालवदनकुहरं प्रविशतः संरक्षणाय यदि नाभ्यर्थीयेत प्रयासो नाम तदा किं वा फलं विशुद्धतम आर्यवंशे समधिगतस्य जन्मनोऽस्माकम् ।

II. (*a*) Name and dissolve the compounds:— (5)

जातमृतः, अधिज्यधन्वा, त्र्यहे, अकुतोभयः, शूर्पणखा.

(*b*) Use compounds for:— (7)

(१) राज्यस्य धुः, (२) कुत्सितो राजा (३) महद्यशो यस्य सः (४) नृणां वरः (५) द्यौश्च पृथिवी च

(*c*) write a note on the use of numerals. Give examples. (3)

III. (*a*) Change the voice of the following:— (6)

(१) ते मां कथामश्रावयन् (२) वयं त्वामाहूयैवमब्रूम (३) स्वामी सूदेनौदनं पाचयामास (४) गुरुणा शिष्याः पुस्तकानि ग्राहिताः

(*b*) What grammatical forms are the following ?:—

जाग्रन्ति, स्य, पपुषः, यति, निरास्थः (4)

IV. (*a*) Give: — (9)

Nom. Plu. of पूषन्, अल्प *m.*, सखि, अन्यतम *m.*

Accu. Sing. of द्यो, इतर *n*, महत् *m*, स्त्री.

Dative Sing. of भू, शुचि *n*, दोस्.

Gen. dual of श्वन्, क्रोष्टु.
Loc. Sing. of अदस् *f*., अस्थि, ययी, सायाह्न.
(*b*) Give the comparative degree of:— (4)
द्रुतम्, क्षिप्र, वृद्धा, दोग्धृ, श्रेयस् and किम्.

V. (*a*) Use the bracketed words in their proper forms:–(5)
(१) प्रजा (राजन्) नाभिद्रुह्येयुः (२) (ग्राम) पूर्वेण शैलो वर्तते (३) नार्यो (भर्तृ अनुरक्ताः सन्ति (४) नमस्कुर्महे (नृसिंह) (५) क इव (पाप) न जुगुप्सेत. (५)

(*b*) Use single words for the following:—
(१) अतिथिषु साधुः (२) सुमित्राया अपत्यं पुमान् (३) धर्मादनपेतम् (४) स्त्रीणां समूहः (५) जेतुं शक्यम्.

VI. Give:—

Imperative and Aorist 2nd Per. Sing. of ह्रा, हन्, बन्ध्, द्युत्.
Perfect 3rd Per. Sing. of त्रप्, व्यथ्, वे.
Simple Future 1st Per. Sing. of भ्रस्ज्, ह्वे Pass., ऋ Caus.
Imperfect 3rd Per. Plu. of स्वञ्ज with परि, ऋध् Desi., पा Caus., दरिद्रा Pass.

VII. Translate into Sanskrit:— (17)

Some merchants went to a sovereign and exhibited for sale several very fine horses. The king admired them and bought them. Moreover, he gave the merchants a lac of rupees to purchase more horses for him. One day the king ordered his minister, in a sportive manner, to make a list of all the fools in his dominions. The minister did so and put His Majesty's name at the top. The king asked, "Why?" "Because you entrusted a lac of rupees to men whom you do not know and who will never come back," was the reply. "Ay! but suppose they should come back," "Then I shall erase your name and insert theirs."

Group V.

I. **Translate into English:—** (20)

(*a*) आसीत्काचिदभिजनवती बहुश्रुता राजन्या विदुला नाम। तदीयस्तनयः सञ्जयः कदाचित्सिन्धुराजेनाभिपत्य विनिरजायि । तदा दीनचेतसमात्मजं क्षात्रधर्मरता दीर्घदर्शिनी जननी प्रावोचत् । पुत्र नूनं न मां नन्दयसि मन्नन्दनोऽपि । हर्षवर्धनोऽसि खलु द्विषतां संजातः। मन्ये न त्वं मत्तो न वा पितुरपि जन्म प्रत्यपद्यथा य एवमपौरुषस्तिष्ठसि । यस्य मन्युर्नास्ति यस्य वा निर्वीर्यं साधनं बाह्वादिकं तं त्वादृशं तुच्छत्वान्न गणयन्त्यरातयः । एवं चेदुदास्यते त्वया न शक्यते यावज्जीवं प्रतिष्ठामुपगन्तुम् । तदुत्तिष्ठ । मैवं शेष्व पराजितः । मात्मानमवमन्यस्व । मा भैषीः । धेहि मनः कल्याणे वर्त्मनि । कथं ते मानोऽपि नामास्तमुपगतः । अथ वा साध्विदमुच्यते । 'सुसतोषः कापुरुषः स्वल्पकेनापि तुष्यति' इति।

(*b*) अवसरेऽस्मिन्पयोदपटलप्रावृततया गगनस्य सर्वतः सूचिभेद्यं तमः प्रससार । वितेनुर्भुवनभीषणं स्तनितमम्भोदाः । अन्तरान्तरा च दुर्जनसंपदमिवानुकुर्वाणा व्यद्योतत क्षणदृष्टनष्टा विद्युत् । सातत्येन च प्रावृतद् वृष्टिः । ववौ च सावेगं चण्डतमः पवनः । निपुणमपि पिहितेषु भवनद्वारेषु व्याकुलीचकार स्तेन इवाविदितमेवान्तःप्रविष्टः शिशिरशिशिरः समीरो मध्येगृहं प्रसुमान् शैत्यातिशयेन । (10)

(*c*) इयं संसृतिर्नाम कन्था विचित्रा
पटैः कल्पिता हर्षशोकादिरूपैः ।
पुमान् सीवने सूत्रमस्या व्यधायि
तदाकर्षणं कुर्वती स्त्री च सूची ॥ १ ॥ (4)

II. (*a*) Dissolve and name the compounds underlined in I *a*, *b* and *c*. (5)

(*b*) Use compounds for the following :—

(१) द्वे अहनी जातस्य यस्य सः (२) समानो धर्मो येषां ते (३) न पन्थाः

(४) पञ्चानां तक्ष्णां समाहारः (6)

(c) Name fully the following forms—

क्षामः, क्षोदीयान्, आर्त, व्यधिथाः and व्यानशे.

III. (a) Give:—Aorist Pass. 3rd Per. Sing. of:—तन्, लिह्, धे, हन् and इ with अधि (Prim. and Caus.) (5)

(b) Give Caus. Pre. 3rd Per. Sing. of:—ह्री, स्फुर्, जि, भी, (3)

(c) Give Past Pass. Parti. of:—श्रि, शुष्, दिव् and अव्. (2)

(d) Give Gerunds from:—दा, पा, क्रम्, शी with सम्, तृ and व्यध् with अनु. (3)

(e) Give Poten. Pass. Parti. of:—शास्, भुज् and लू. (3)

IV. (a) Change the voice of the following:—

गुरुः शिष्यान् वेदमध्यापयेत् ।

कैकेयी दशरथेन रामं वनं गमयति स्म ।

केन त्वं सचिवः कृतः ।

(b) Correct where necessary:—

१ माघनामं पण्डितं लक्षरूपकान् ददौ भोजराजा ।

२ त्वयि च मयि च किमन्तरं यद्युवामुभयावपि पिता न स्त्रियेत् ।

३ इदानीं सा कुत्र स्थिता भवितव्य । (4)

(c) Express in Sanskrit:—456; 72 verses in the 33rd chapter; At least ten times a day. (5)

(d) Give the Superlative degree of:—

महत्, वृद्ध, विद्वस् and दीर्घ. (3)

V. Translate into Sanskrit:—

(a) A country fellow had the fortune to take a hawk in the hot pursuit of a pigeon. The hawk pleaded for herself, that she never did the countryman any harm. "And therefore I hope" says she, "that you will do me none." "Well" says the countryman, "and pray what wrong did the pigeon ever do you? Now by the reason of your own argument you must even expect to be treated yourself, as you yourself would have treated this pigeon." (18)

(*b*) The shade of a tree is the more refreshing to him that has been oppressed with heat. (3)

Group VI.

I. Translate into English:— (20)

(*a*) किं नु खल्वद्य राजा दीनो विषण्णः परिशुष्यता मुखेन कैकेय्या सह जोषमास्ते । अहह बाष्पपर्याकुलेक्षणतया न मामीक्षितुमपि शक्नोति । अन्यदा मामवलोक्य यः कुपितोऽपि प्रसीदति स किंस्विदद्यैव न प्रत्यभिनन्दति मां समुपस्थितम् । किंनिमित्तोऽयमस्य शोकः को वा हेतुर्मनःक्षोभस्य । इत्येवं बहुशो विचार्य रामो भयमिवापन्नः कैकेयीमभिवाद्य प्रोवाच । अम्ब । कुतोऽद्य मे तातः कुपितः । कस्मिन्वास्य वचसि मया न स्थितम् । कच्चिन्नापराद्धमज्ञानान्मयैतस्य । कच्चिन्न त्वयैवाभिमानादयं पुरुषं किंचिदुक्तो येनास्य मनो लुलितम् । अपूर्वोऽयं विकारोस्मिन् दृश्यते । नैनमतोषयन्मुहूर्तमपि जिजीविषेयम् ।

(*b*) हा राम हा रमण हा जगदेकवीर
हा नाथ हा रघुपते किमुपेक्षसे माम् ।
इत्थं विदेहतनयां मुहुरालपन्ती-
मादाय राक्षसपतिर्नभसा जगाम ॥ १ ॥ (5)

II. (*a*) Name fully the following forms:— (3)

आनक्षे, संविदाना, आर्पिपः, वत्स्यन्ती, and प्रजग्ध्य.
Parse the words underlined in I *a*
(*b*) Give the 3rd Pers. Sing. of the Perf. of:—हन्, ग्रह्, स्था with प्र and ह्वे (Prim. and Caus.) (7)

III. (*a*) State and illustrate the peculiarities of गन्ध, महत्, अहन् and अष्टन् as members of compounds. (6)
(*b*) Give the several steps which lead to the form धक्ष्यति. (3)

IV. Give Sing. and Plu. of the Gen. of पति, श्री, कर्मयोग, and the same of the loc. of अहत्, अम्बु and भूरुह. (4)

V. Translate into English:—

(*b*) अथ स भूपतिर्व्रजन्नग्रे चण्डांशुतापगलितैरमृतरश्मेर्द्रवैरिव स्वच्छशीतल-वारिभिः संभृतं सुमहत्सरोऽद्राक्षीत्। दिगन्तव्यापी तस्य विस्तारः। त्रैलोक्य-लक्ष्म्या स्वप्रतिबिम्बं द्रष्टुकामया मणिदर्पण इवासौ व्यधायि। सरसः पश्चिमे तीरे तेन भूभृता महान् दिव्यपादपो व्यलोकि। वातान्दोलिता विस्तारिण्यस्तस्य शाखा भुजा इवादृक्षत। मूर्धलग्ना चाभ्रावलिः स्वर्गङ्गेव शोभामपुषत्। एवं चासौ तरु-स्ताण्डवनृत्यपरः शंकर इव शुशुभे। अत्युन्नतेन व्योमपृष्ठावगाहिना शिरसा कौतु-कान्नन्दनवनशोभामवलोकयितुमिवोद्यतोऽभूत्! दिव्यरसैः शाखावलम्बिभिश्च फलैः शोभमानः सुरानद्धैः पायूषकलशैरिवोपलक्षितं कल्पपादपं विडम्बयामास। (20)

(*b*) निर्गुणोऽपि विमुखो न भूपतेर्दानशौण्डमनसः पुरोऽभवत्। (8)
वर्षुकस्य किमपः कृतोन्नतेरम्बुदस्य परिहार्यमूषरम्॥ १॥
प्रेम सस्य न गुणेषु नाधिकं न स्म वेद न गुणान्तरं च सः।
दित्सया तदपि पार्थिवोऽर्थिनं गुण्यगुण्य इति न व्यजीगणत्॥ २॥

VI. Rewrite the following, minding the several directions:– 8.

(*a*) क्रोधाद् भवति संमोहः (Use संमोह in the Dative).

(*b*) दृष्टिर्निष्फलतां गता (Avoid the use of the Abstract noun)

(*c*) वसुमत्या हि नृपाः कलत्रिणः (Use the first word in the Nominative).

(*b*) मोहविलसितमेतद् यदुपरते सुहृदि प्राणाः परित्यज्यन्ते (Use two compound words for the noun-clause).

(*e*) यावत् संबन्धिनो न परापतन्ति तावदेव मालत्या गृहं गन्तव्यम् (Use the Loc. Absolute construction for the Adverbial clause).

VII. Translate into Sanskrit:— (16)

Hail to thee, venerable one, the wishing-tree of thy worshippers. The earth is thy foot, the heaven is thy head, the cardinal points are thy ears, the sun and the moon are thy

eyes, the globe of the world is thy belly. Thou art hymned by the wise as the infinite soul. Though the world is thy form, thou art form!ess Though thou art the support of the world, thou art thyself without support. Who is there that knows thy real nature ?

Group VII.

I. Translate into English:— (25)

(*a*) अथ प्रभातायामेव शर्वर्यां स राजा तल्पमुज्झांचकार । सवधूकश्च यावत् प्रस्थातुमभिलषति तावदेव भगवान् कुमुदिनीनायको निशीथिन्यां पद्मिनीखण्ड-कान्तिर्नितान्तं लुण्ठतीति दिनकराद् बिभ्यदिव ध्वस्ततेजा अस्ताद्रिकुहरे प्रलीनः। विवस्वांश्च कृतागसममुं हन्तुकाम इव क्रोधादाताम्ररोचिः समजनि । तत्क्षणाच्चाक-स्मादेव प्रादुरास कश्चिद् ब्रह्मराक्षसो विद्युत्पिङ्गशिरोरुहः कज्जलश्यामलः काल-मेघाभः । स च पुरुषान्त्रमालाकृतोत्तंसः, केशयज्ञोपवीतभृत्, खादन्नरशिरोमांसं पिबन्नसृक् कपालेन, वमन्नग्निं मुखेन, दंष्ट्राकरालो विमुञ्चन्नट्टहासं राजानं तं भर्त्सयमान एवं जिजगाद ।

(*b*) पुरा शरत्सूर्यमरीचिसंनिभान्
नवाग्रपुङ्खान् सुदृढान् नृपात्मजः ।
सृजत्यमोघान् विशिखान् वधाय ते
प्रदीयतां दाशरथाय मैथिली ॥ १ ॥

यावत् सुघोरा महती दुर्धर्षा हरिवाहिनी ।
नावस्कन्दति नो लङ्कां तावत् सीता प्रदीयताम् ॥ २ ॥

न तु क्षमं वीर्यवता तेन धर्मानुवर्तिना ।
वैरं निरर्थकं कर्तुं दीयतामस्य मैथिली ॥ ३ ॥

II. (*a*) Name and dissolve the compounds underlined in Question I *a* and *b*. (6)

(b) Use compounds for the following:— (5)

(१) अहन्यहनि (२) चरमं रात्रेः (३) न पन्थाः (४) पञ्चमी भार्या यस्य सः

III. Give:—Nom. Plu. of अर्यमन्, वषाभू, बिभ्यत् *m* and *n*.

Acc. Plu. of असृज्, तुष्टुवस् *m*, इदम् *f*.

Abl. Sing of दक्षिण *f*., गुरु *n*. भू.

Instru. Plu. of मित्रद्रुह्, पुर्, दधृष्.

Voc. Sing. of द्यो, धर्मबुध्, मातृ, विशत् *f*. (6)

IV Give:— (17

Pres. and Perf. 3rd Per. Plu. of ईश्, भृ रुध्, स्मृ Pass., लभ् Caus. and दा Pass.

Imperfect 3rd Per. Plu. of धा, दृश्, शास्, गुह्, यज्, ऋ and इ with अनु.

Condi. 3rd Per. Sing. of गाह्, ध Pass., कॢप्, कृत्, संगम् and इ with अधि.

V. Change the voice of the following :— (10)

(१) द्रोणः पाण्डवान् धनुर्विद्यामध्यापिपत्

(२) तमहमन्वयं च नाम चाप्राक्षम्

(३) नियत्या शिवो भिक्षाटनं कारितः

(४) राजा सचिवेन ब्राह्मणेभ्यो गा दापयेत्

VI. Distinguish clearly between:— (6)

(१) अर्थी – अर्थवान् (२) जय्यः– जेयः (३) अगामि – अगमि

(४) सीमन्तः –सीमान्तः (५) शूद्रा – शूद्री (६) भीषयते –भाययान

VII. Translate into Sanskrit:— (25)

(*a*) In the dead of night Karna came to pay his homage to the dying general, and to ask forgiveness for any faults he might have committed. Bhishma freely forgave him, and advised him to transfer his allegiance to the Pandavas, but Karna nobly, faithful to the path of honour, rejected the suggestion as on many previous occasions.

(*b*) That fellow plumes himself upon his learning.

(*c*) No definite limit can be set to his fame.

(*d*) They did not deviate even an inch from the beaten path.

(*e*) You are a tool in the ministers' hands.

(*f*) Half a bread is better than no loaf.

(*g*) Matters took a different turn.

(*h*) A fool has his mind influenced by the convictions of others.

Group V II.

I. (*a*) Translate into English:— (30)

अथ यदुच्यते बलवत्त्वादेवाद्यते मांसमिति तदप्यसमञ्जसम् । न ह्ययं नियमो यन्मांसादनमन्तरेण शक्तिरेव न संपद्यत इति । सन्ति किल बहवो वीरा यैर्न स्वप्नेऽपि सेवितं मांसम् । तथा हि । केषां वा न विदितो यवनवनदावानलायमान-प्रताप आद्यो बाजिराजोऽस्मद्देशीयो वीराग्रणीर्धार्मिकप्रवरो विप्रः । केषां च न कर्णपथमागतो रिपुकरिकेसरी तस्यैवात्मजस्तत्समानप्रभावो रघुनाथः । केन वा न श्रुतो वीरयशःपटलवर्धनः पटवर्धनोऽभिनव इव परशुरामो वीरः परशुरामो नाम । को वा मांसाशनोऽपि प्रभावतस्तथाविधानन्नाघ्रातमांसगन्धानपि तुलयितुं प्रभवेत् । बहवश्च मांसरसमास्वादयन्तोऽपि नव्या अस्थिमात्रसारा दृश्यन्ते । तन्मांसाशना-भावेऽपि ससारत्वस्य मांसाशनेऽपि च निःसारत्वस्य प्रत्यक्षीभावेनान्वयव्यतिरेकव्य-भिचारान्न मांसं बलहेतुरिति सिद्धम्.

(*b*)

प्रेयो मित्रं बन्धुता वा समग्रा
सर्वे कामाः शेवधिर्जीवितं वा ।
स्त्रीणां भर्ता धर्मदाराश्च पुंसा-
मित्यन्योन्यं वत्सयोर्ज्ञातमस्तु ॥

(*c*) गौर्गौः कामदुघा सम्यक् प्रयुक्ता स्मर्यते बुधैः ।
दुष्प्रयुक्ता पुनर्गोत्वं प्रयोक्तुः सैव शंसति ॥ १ ॥
विपक्षमखिलीकृत्य प्रतिष्ठा खलु दुर्लभा ।
अनीत्वा पङ्कतां धूलिमुदकं नावतिष्ठते ॥ १ ॥

II (*a*) Name and dissolve the compounds underlined in questson 1. (7)

(*b*) Quote or frame sentences illustrating the uses of:— रम् with वि, कच्चित्, ननु, किमुत and आत्मन् as a reflexive pronoun. (5)

III (*a*) Express in Sanskrit:— (8)

(1) 68 books were sold for 94 rupees.
(2) Girls are generally cleverer than boys.
(3) The 23rd boy in this class is the dullest of all.
(4) How many times a week do you see your mother?
(5) The higher we go, the purer is the atmosphere.

(*b*) Give four words which have different meanings in diffierent numbers. (4)

V. Give:— (8)

Nom. Plu. of प्रेमन्, अदस् *n.*, त्रितय *m.*, पूषन्.
Accu. dual of पृच्छत् *n.*, अहन्, सेदिवस् *n*, करिष्यत् *f.*
Instru. Plu. of आशिस्, पुंस्, युष्मद्, सक्थि.
Loc. Sing. of एतद् *f.*, द्वितीय *f.*, किमपि *m.*, ग्रामणी.

VI. Give:— (9)

Pres. 3rd Per. Plu. of हु, विद् all Conj. गुप्.
Imperfect 3rd Per. Plu. of ईश्, वृ, शास् (Act. & Pass.).
Imperative 2nd Per. Sing. of विजि, हा to go, दृश्.
Poten. 3rd Per. Sing. of क्री Caus., ह्वे Pass., ग्रह् Desi.
Simple Future 3rd Per. Sing. of वृध्, वृ, दा Pass.

VII. Give single words in Sanskrit for:—

(१) ग्रामे भवः (२) ग्रामाणां समूहाः (३) ज्ञातुमिच्छन् (४) कलहं करोति (५) आचार्यस्य पत्नी (६) यवनानां लिपिः (७) हृदयस्य प्रियम् (८) नावा तार्यम् (९) ऊरू प्रमाणमस्य (१०) ईषदूनो विद्वान्:—

VIII. Translate into Sanskrit:— (19)

A traveller hired a donkey to convey him to a distant place. As it was very hot, the traveller stopped to rest and sought shelter under the shadow of the donkey. As this afforded protection for one and as the traveller and the owner of the donkey both claimed it, a violent dispute arose between them as to which of them had the better right to it. The quarrel proceeded from words to blows and while the men fought, the donkey galloped off.

In quarrelling about the shadow, we often lose the substance.

Group IX.

I. Translate into English:—

(*a*) कदाचिद्दक्षेण यष्टुकामेन शंकरवर्जं सर्वे जामातरो यज्ञसंदर्शनाय निमन्त्रिताः । भवानी तु ज्ञातिकुलसश्रया निजं भर्तारमनागतमवलोक्य पितरं पर्यप्राक्षीत् 'किमिति तात भर्ता मम नाहूतस्त्वया ' इति । दक्षः प्रत्यवोचत् । " बाले, कपालमाली कृत्तिवासास्ते भर्ता । अमङ्गलाभ्यासरतिः कथमसौ मखे मङ्गलेऽस्मिन्नाहूयताम् ", इति । इमां कर्णविषसूचिकामिव पितुर्गिरमुपश्रुत्य देवी दाक्षायणी " पापोऽयं मे जनकः किमस्माज्जातेन दग्धदेहेन मामामुना " इति संजातकोपा शरीरमग्निसादकरोत् । शंकरश्च वृत्तान्तमिमं ज्ञात्वा भार्यावियोगमन्युना दक्षाध्वरमनीनशत् प्राद्रुद्रवच्च सर्वान् [illegible] द्विजवरान् स्वश्वशुराविश्रित्सित-यज्ञार्थं समागतान् । (20)

(*b*) रामः—(दशरथं प्रति)

ऋतप्रियं त्वामनृतेन योजयन्

न कामये तात महीं न वा दिवम् ।

सुखेन वत्स्यामि वने वनेचरे—

व्यपैतु दुःखं तव मत्कृतेऽनघ ॥ २ ॥

फलानि मूलानि च भक्षयन्वने

गिरीन् प्रपश्यन्सरितः सरांसि च ।

लतोपगूढासु शिलासु संविशन्

सुखी भविष्यामि तवास्तु निर्वृतिः ॥ २ ॥ (8)

II. (*a*) Dissolve and designate the compounds underlined in I. *a* and *b*. (5)

(*b*) Name the following forms:-पेतुषि, संगसीरन्, अवेः and अन्ववात्त. (3)

(*c*) Frame sentences illustrating the use of:—दृश् Caus., दण्ड् Pass., भवितव्यम्, मा स्म, दक्षिणेन. (5)

III. Give:—Imperfect 3rd Per. Plu. of व्यध्, हन्, हु.

Perf. 3rd Per. Plu. of भ्रम्, इ, स्वप्, ह्रु, सद् with वि.

रम् Pass., कृ (Act. and Pass.).

Infinitive of Purpose from मस्ज्, तप्, तॄ. Ind. Past.

Parti. of वस्, नम् with प्र, ली with वि, निविश् Caus.

Perf. Act. Parti. of दृश्, हन्, पॄ. (10)

IV. Translate into English:— (15)

इह खलु विदुषा कर्म कर्तव्यमेव । स्थावरा ह्यकर्माणो जीवन्ति । नेतरे । तिर्यञ्चोऽपि कर्मणैव वृत्तिमाप्नुवन्ति । तस्माद्दैवपरो भूत्वा मा कर्म त्याक्षीः। कर्म कुर्वंश्च मा ग्लासीः । अर्थस्य प्राप्तौ कर्म कर्तव्यम् । प्राप्तस्य च रक्षणे विवृद्धौ चापि कर्मावश्यकमेव । 'भक्ष्यमाणो ह्यनादानात् क्षीयते हिमवानपि' । तस्माल्लब्धेनार्थेनैव न संतोष्टव्यम् । तस्य विवृद्ध्यर्थमपि यत्नः कर्तव्यः । यो हि दिष्टमुपासीनो निर्विचेष्टः सुखं शयीत स उदकस्य आमो घट इवावसीदेत्

अलक्ष्मीराविशत्येनं शयानमलसं नरम् ।

निःसंशयं फलं लब्ध्वा दक्षो भूतिमुपाश्नुते ॥ १ ॥

V. Re-write the following, making necessary corrections:—(6)

(१) अस्माद्‌ गिरेरुत्तरेण महन्नदी वहतीति त्वन्मुखाद्द्यैवाश्रुणवम् ।

(२) धिक् तेषां ये दुर्भिक्षपीडितान् न दयन्ति स्वार्थं चैव केवलं स्पृहयन्ति ।

(३) मत्सखा रामचन्द्र अस्ति । तस्मान्न मह्यं कस्यापि भयं विद्यते । इति तेन मामुक्तम् ।

VI. Write a note on the formation of the feminine base from Present Participles. Illustrate your answer by examples. (5)

VII. Translate into Sanskrit:— (23)

The moon appeared in the midst of the firmament, curtained in clouds, which her beams gradually dispelled. Her light insensibly spread itself over the mountains of the island, and their peaks glistened with a silvered green. The winds were perfectly still. We heard along the woods, at the bottom of the valleys, and on the summits of the rocks, the weak cry and the soft murmurs of the birds, exulting, in the brightness of the night, and the serenity of the atmosphere.

Group X.

I. Translate into English:—

(*a*) कर्णः शरतल्पगतः शान्तनवमुपागम्य साश्रुकण्ठोऽब्रवीत् । महाबाहो ! राधेयोऽहम् । त्वां दिदृक्षुरागतोऽस्मि । नित्यमक्षिगतस्तवाहमासम् । इदानीं तु पश्य मां दयार्द्रया दृशेति । इदं वचनमाकर्ण्य कुरुवृद्धो वलीसंवृतलोचनः शनैरुद्वीक्ष्य पिता पुत्रमिव तमेकपाणिना परिरभ्य सस्नेहमुवाच । वत्स ! न त्वं राधेयो न चाधिरथस्ते पिता । कौन्तेयस्त्वं सूर्यज इति नारदान्मयाज्ञायि । न मे त्वयि द्वेषः । केवलं तव तेजसो वधो भवत्विति बहुशस्त्वां रूक्षाण्यश्रावयम् । एवं चेत् परुषं नावादिष्यं सर्वानपि पाण्डवांस्त्वमवधिष्यः । नीचाश्रयादीदृशी ते बुद्धिर्गुणिनामपि द्वेषिणी जाता । जानामि ते वीर्यं समरे शत्रुभिर्दुःसहम् । ब्रह्मण्योऽसि । शूरोऽसि ।

दाने च निस्तुलोऽसि । मा कुलभेदो भूद्युष्माकम् । सोदर्यास्ते भ्रातरः पाण्डवाः । तदेतैः संगच्छस्व धार्तराष्ट्रैः सहितः । मदन्तं च भवतु वो वैरमिति ।

(*b*) हा वत्स लक्ष्मण । विकासय नेत्रपद्मे
मा गादिदं युगपदेव समस्तमस्तम् ।
भाग्यं दिवाकरकुलस्य च जीवितं च
रामस्य किं च नयनाञ्जनमूर्मिलायाः ॥ १ ॥

II. (*a*) Change the voice of:— (12)

(1) त्वां रूक्षाण्यश्रावयम्. (2) भक्षिगतस्तवाहमासम्.

(*b*) Write notes on:-दिदृक्षुः, सोदर्याः, धार्तराष्ट्राः and मा गात्.

(*c*) Express in Sanskrit:—68th chapter; the nearest town; pelted to death.

(*d*) Give:—Nom. Plu. of अर्ध *m.*, पूषन्, किञ्चित् *f.*, Dative Sing. of उत्तरपूर्वा, सानु, लघु *neu.*, Loc. Plu. of अदस् *f.*, गिर् and शुभ्रवस् *f.*

III. (*a*) Give Pres. 3rd Per. Sing. of विद् to know, आशा, मन् and शास्, (*pass.*) Imperfect 3rd Per. Plu. of ध्मा, व्यध्, जक्ष् and त्विष्. Simple Future 3rd Per. Sing. of ध्यै, तृ, बन्ध् and दृश् (*pass*). Past Pass. Parti. of वस्, त्रै, मस्ज्, इन्ध्, श्यै, हन् (*Caus*), वच् (*Desi.*). Gerund of नम्, पा, उत्त and दंश्. Perf. Parti. of गम् and तृ. Feminine forms of पृच्छत्, शूद्र, भवत्, इन्द्र and युवन्.

(*b*) Give compounds in Sanskrit for:— (9)

Inside the village; a shady tree; five or six; dark as a cloud (6)

IV. Transla te into English:— 25

(*a*) कश्चिद् द्विजोत्तमः प्रतिग्रहेण द्वे गावौ प्राप । अथ कश्चिच्चोरस्तस्य ते गावौ दृष्ट्वा नेतुमचिन्तयत् । तत्कालं कोऽपि राक्षसस्तं द्विजं खादितुमैच्छत् । अथ तौ चोरराक्षसौ स्वं स्वमर्थं साधयितुकामौ निशि सममेव तद्भवने प्रापतुः । ततश्चोरो राक्षसस्य विदिताभिप्रायस्तं प्राह । अहमादौ धेनू हरामि । अयं हि द्विज इदानीं निद्रासुखं निर्विशति । त्वद्गृहीतः प्रबुध्येत चेत् कथं नु मया शक्यं भवेद् हरणमस्य गोयुगस्येति । राक्षसः प्रत्युवाच । मैवम् । अहं पूर्वं विप्रमप-

हरामि भक्षणाय । नो चेद्रोखुरशब्देन प्रबुद्धेऽस्मिन् परिश्रमो मे वैयर्थ्यमापद्येत । इत्येवं कलहायमानयोस्तयोः स द्विजः प्राबोधि कृपाणपाणिश्च तदनुधावनमकृत ।

(*b*) धमार्थे यस्य वित्तेहा वरं तस्य निरीहता ।
प्रक्षालनाद्धि पङ्कस्य दूरादस्पर्शनं वरम् ॥ १ ॥
कायः संनिहितापायः संपदः पदमापदाम् ।
समागमाः सापगमाः सर्वमुत्पादि भङ्गुरम् ॥ २ ॥

V. (*a*) Name and dissolve the compounds:— (5)

द्विजोत्तमः, धर्मार्थम्, दुःसहम्, मदन्तम्, and **मासमृतः.**

(b) What strikes you in **राक्षसस्य विदिताभिप्रायः** as regards the compound ?

VI. Translate into Sanskrit:—

(a) His mind being engrossed by these and the like perplexing thoughts, he passed a sleepless night.

(*b*) Tears had sprung to the eyes of Sita at the thought that they must be parted, but when she heard the reason, she recovered all her gaiety. Life in the forest had no terrors for her, the loss of a throne occasioned her no regret, if only she might follow her husband, and share his life and its hardships with him. And so at last it was arranged. Rama, Sita and Lakshmana presented themselves before Dasarath in full court, and there doing homage and saying farewell, they received from the hands of Kaikeyi the dress of ascetics and set out immediately for the life of exile in the forest.

Group XI.

I. (*a*) Translate into English:— (18)

अस्ति हिमालयो नाम सकलभूधराणामधिराज इति प्रतीतः सुमहान् कोऽपि पर्वतः । यः किल नितान्तोन्नतत्वाद्घनस्पर्तानां, भव्यत्वात्काननश्रियः, द्राघिष्ठत्वादापगानां, परमविस्तृतत्वात्कन्दराणां, अत्युग्रत्वाद्धिंस्रपशूनां तथाभूतत्वाच्च तस्य तस्य वस्तुनः, गिरीन्द्र इति पदं सर्वथैवार्हति । यस्मिन्नद्रौ सुघोराश्च सुगहनाश्च

वनप्रदेशाः संदृश्यन्ते, शीतसद्भावसातत्यादौर्णवसनैरिव संवृतकाया निसर्गतो लोमशाविग्रहा वन्यसत्त्वाः संचरन्ति, स्वशरीररक्षणार्थं तानेव वन्यपशून् व्यापाद्य तेषां चर्मणैव वसनप्रावरणादितयोपयुक्तेन शीतबाधां विनिवारयन्तो मानवाश्च निवसन्ति ।

(*b*) दुष्टे देवि कैकेयि कुलपांसनि । राजानं वञ्चयित्वापि न तृप्तिं व्रजसि । कथं न्वतिक्रान्तमर्यादा सीतामपि विवासयितुमीहसे । नैव यास्यति वनं जानकी । प्रत्युतात्रैव निवसन्ती पत्युः प्रत्यागमनं यावत् तस्यैव पदमधिष्ठास्यति । 'आत्मा हि दाराः सर्वेषां दारसंग्रहवर्तिनाम्' । तदियं रामस्यात्मेति मेदिनीं पालयिष्यति । त्वन्निर्बन्धाद्गमिष्यति चेत्तदा मदायाः सर्वेऽपि ब्राह्मणाश्च पौराश्चानुयास्यन्त्येनाम् । नैव स्थास्यन्तीहान्तपालाः । गमिष्यति राष्ट्रं सहोपजीव्यम् । सदारं राममेवोपस्थास्यन्ति सपरिच्छदा अमात्याः । किं बहुना । भरतोऽपि सशत्रुघ्नश्चीरवासा वने वसन्तमग्रजमेवानुवर्त्स्यसि । ततस्त्वमेवैका शून्यामिमां नगरीं पादपमात्रावशेषत्वादटवीभूतामिव यथाकामं प्रशाधि ।

न हि तद्भविता राष्ट्रं यत्र रामो न भूपतिः ।
तद्वनं भविता राष्ट्रं यत्र रामो निवत्स्यति ॥ १ ॥ (18)

(*c*) मन्ये कृतौ संसृतिवाङ्मयस्य भागौ विधात्रा गुणतो विविच्य ।
स्वारस्ययुक्ता कविता किल स्त्री पारुष्ययुक्तः पुरुषश्च गद्यम् ॥ १ ॥ (4)

II. (*a*) Dissolve and name the compounds underlined in I. (4)

(*b*) Use compounds for the following:— (5)

१ उन्नता नासिका यस्य सः २ द्वयोरञ्जल्योः समाहारः ३ सर्वमहः ४ युवतयो जाया येषां ते.

III. Give:—Nom. Sing. of एकतर *n.*, अनेहस्, जाग्रत् *m.*

Nom. Plu. of कति, अदस् *f.*, उभय *m.* & *f.*, अल्प *m.*

Accu. Plu. of स्त्री, दोस्, तितीर्वस् *m.* & *f.*

Instru. Sing. of इदम् *f.*, खलपू, तुष्टुवस् n.

Loc. Sing. of पति, सेनानी, सक्थि.

Voc. Sing. of सुभ्रू, अप्, अनडुह्. (6)

IV. (*a*) Quote or frame sentences to illustrate the uses, of the following words:—उत्सुक, आ, दक्षिणेन *ind.*, संक्रुध, अपराद्ध, दय्, अन्तरा, श्रु *Caus.* रञ्ज् with अप. (7)

(*b*) Give Feminines of बहुनामन्, जामातृ, तावक, कतिपय, तुदत्, रुद्र, कितव. (4)

V. (*a*) Write down the Past. Pass. Parti. of हा, संतन्, व्रश्च्, श्यै, धे, प्रदा, दिव्, भुज्, ग्रन्थ्.

(*b*) Give Perf. Parti. from जागृ, पू, खन्, दंश्.
Pres. Parti. from आहन्, ह्री, छिद् and आस्.
Future Parti. from प्रवस्, नृत् and गाह्. (9)

IV. (*a*) Translate into Sanskrit:— (25)

A very terrible wind blew uprooting splendid trees, as if to shew that even thus in that place should heroes fall in fight; and the earth trembled as if anxious as to what all that could mean; and the hills cleft asunder, as if to give an opening for the terrified to escape; and the sky, rumbling awfully, though cloudless, seemed to say, ' ye heroes, guard guard, to the best of your power, this emperor of yours. '

(*b*) Do unto others as you would be done by.

(*c*) In serving the wicked expect no reward and be thankful if you escape injury for your pains.

Group XII.

I. (*a*) Translate into English:—

आसीद्दक्षिणापथे धर्मो नाम कोपि साधूनां धौरेयो माण्डलिको भूपतिः। तस्य भार्या चन्द्रवती नाम मालवदेशजा महाकुलोत्पन्ना वरस्त्रीमौलिमालिकाभूत्। तस्यां भार्यायां भूपतेस्तस्य लावण्यवती नाम यथार्थतां नाम्नो विदधती दुहितोदपद्यत। कदाचित्स राजा राष्ट्रभेदिभिर्दायादैर्मिलित्वा समुन्मूलितो भार्यासुतासहितो रात्रौ सद्रत्नसंचयमादाय राजधानीतः पलाय्य श्वशुरास्पदं मालवं प्रतिष्ठासुर्विन्ध्याटवीमाससाद। तत्र तु प्रविष्टस्य तस्य महीक्षितो दत्तानुयात्रेव रजनिरवश्या-

वशीकरैरुदश्रुभिरिव व्यतीताय समारुरोह च पूर्वाद्रिं 'मा गाश्चौराटवीमेताम्' इति तं वारयन्निव समुत्क्षिप्ताग्रकरो भगवान् भानुः। अथ स भूपतिः पादचारेणैव गच्छन् कुशकण्टकक्षतचरणयुगलः कृतान्तनगरीमिव परप्राणसर्वस्वहारिभिः पुरुषैरध्युषितां धार्मिकजनवर्जितां दुराधर्षां कामपि भिल्लपल्लिकां प्राप। (25)

(*b*) अथास्तमासेदुषि मन्दकान्तौ
पुण्यक्षयेणेव निधौ कलानाम्।
समाललम्बे रिपुमित्रकल्पैः
पद्मैः प्रहासः कुमुदैर्विषादः ॥ १ ॥ (5)

(*c*) दुरुत्तरे पङ्क इवान्धकारे
मग्नं जगत् संततरश्मिरज्जुः।
प्रनष्टमूर्तिप्रविभागमुद्यन्
प्रत्युज्जहारेव ततो विवस्वान् ॥ २ ॥ (5)

II. Translate into Sanskrit:—

A certain musician once gave great pleasure to a rich man by singing and playing before him. The rich man then called his treasurer, and said to him in the hearing of the musician; " Give this man a large sum of money. " The treasurer said, " I will do so. " and went out. Then the minstrel went to the treasurer, and asked him to pay down the large sum of money which had been promised. But the treasurer, who had been previously instructed by his master, refused to give him any thing. Then the musician went to the rich man himself and asked him for the money. But the rich man replied:—" What did you give me, that I should pay you a large sum of money? You gave a short-lived pleasure to my ears by playing on the lyre, and I gave a short-lived pleasure to your ears by promising you a gift of money. " When the musician heard that, he did not know what answer to give; and went away. (30)

III. (*a*) Form adj., showing the possessor of the thing expressed, from each of the following:— (3)

मनस्, श्री, भास्, चक्षुस्, भूमि, मधु.

(*b*) Write grammatical and explanatory notes on the following:—

उन्मनीभूतः, कथंकारं भुङ्क्ते, देवानांप्रियः, मातुः स्मरति, राज्ञः पूजितः, सुकेशीभार्यः. (5)

IV. Give:—

(*a*) Imperfect 3rd per. sing. of any five roots ending in स्.

(*b*) Simple Future 3rd per. sing. of any five *Wet* roots endidg in इ.

(*c*) Pres. 3rd per. sing. of the Desi. of any five *Set* roots becoming *Wet* therein (8)

V. (*a*) Mention any three instances of ordinals declined like pronouns in any case. 2)

(*b*) Give any five words ending in न्, that are defective in the 1st five inflections. (2)

(*c*) Which roots form their Past Parti. by adding न ? Give examples. (3)

V1. (*a*) Translate the following into Sanskrit compounds, naming and dissolving them:—

One since whose death it is a month; three or four; one whose husband (भर्तृ) is living; one who has taken up his bow (धनुस्); less by one; afraid of death; taken up and thrown away. (6)

(*b*) Bring out the peculiar senses of the following:—

(*a*) मनोहृत्य पयः पिबति; (*b*) सुप्ताहं किल विललाप; (*c*) देवानांप्रियः; (*d*) चर्मणि द्वीपिनं हन्ति; (*e*) पुरीमवस्कन्द लुनीहि नन्दनं मुषाण रत्नानि हरामराङ्गनाः । विगृह्य चक्रे नमुचिद्विषा बली य इत्थमस्वास्थ्यमहर्दिवं दिवः ॥ (3)

(*c*) State the several senses and padas of वद् with various prepositions. (3)

Group XIII.

I. Translate into English:— (25)

ये किल श्रद्दधानाः कर्णे कुर्वन्त्युपजापान् कल्पनाकामिन्याः, ये वा समुपच्छन्दयन्तः सोत्कण्ठमिवानुधावन्ति दुराशापिशाचिकां, येषां वा द्रढीयान् विश्वासो यद्यूनां कामना वार्द्धके सफलीभवन्तीति, येषामीदृशी वा संभावना यथाद्य यन्न्यूनं तच्छ्वः परिपूर्णतां यास्यतीति तैरवश्यं श्रवणगोचरीकरणीय एष वृत्तान्तो रसालाख्यस्याप्सेनीयानां राजपुत्रस्य ।

आसीद्रसालो नाम तुरीयस्तनयो महाबलस्य कस्याप्यप्सेनीयानां भूपतेः । धन्यः खलु स विषयो यस्यायमीदृशः स्वामी परमविक्रमशाली यस्मादेव च पयोधिसंकाशो नीलाख्यो नदविशेषः समुद्भूय स्वकीयैर्जलैस्तांस्तान् प्रदेशान् प्लावयति स्वयमेव चोत्पादितया सस्यसंपदा सकलभुवनतलगतमानवजातस्य जठरकुहरपूरणे दत्तार्धसाहाय्य इव स्फुटं प्रकटयति परोपकारित्वमात्मनः ।

II (*a*) Join:—घदन् + शेते + इति, भ्रस्ज् + तुम्, भ्रातुः + पुत्रः, अमी + ऋषयः; and give instances in which the final ह् of a base is changed to ढ्, घ्, भ्, and थ् respectively. (7)

(*b*) Dissolve and name the compounds:— (5)

त्रिचतुराः, यावच्छ्लोकम्, दध्योदनः, धर्मारण्यम् and बलाहकः.

III. (*a*) Give any five different uses of either the loc. or the Instru. Illustrate your answer by examples. (5)

(*b*) Define कारक, विकरण, अङ्ग and उपधा. (6)

IV, Give:—Pres. 2nd Per. Sing. of सञ्ज् with अनु, तृंह्.

Imperfect 3rd Per. Plu. of वी, द्विष् and विद्.

Imperative 2nd Per. Sing. of चकास्, शिष् and अस्.

Poten. 3rd Per. Sing. of अधी, शो Caus., and भी.

Perf. 2nd Per. Sing. of दारिद्रा, फण् and हु.
1st Future 2nd Per. Sing. of नश्, स्पृश्, गुह्.
2nd Future 1st Per. Sing. of रध्, सिध् and क्लृप्. (17)

V. Translate into English:—

१ पुरुषा अपि बाणा अपि गुणच्युताः कस्य न भयाय ।
२ सतां हि संदेहपदेषु वस्तुषु प्रमाणमन्तःकरणप्रवृत्तयः ।
३ अल्पाक्षररमणीयं यः कथयति निश्चितं स खलु वाग्मी ।
४ निवसन्ति पराक्रमाश्रया न विषादेन समं समृद्धयः ।
५ विषवृक्षोऽपि संवर्ध्य स्वयं छेत्तुमसांप्रतम् । (10)

VI. Translate into Sanskrit:—

(*a*) We entered the Brahmin's house dilapidated by the cracking of the walls, but seeing the Brahmin plunged in meditation, we approached his wife, who showed us all proper hospitality; her body was emaciated and begrimed (=deeply soiled), her dress was tattered and dirty and she looked like the incarnation of poverty, attracted thither by admiration for the Brahmin's virtues. (15)

(*b*) A rich merchant made over all his wealth to his children. They promised him in return that they would provide honourably for all his wants. At first, all went well; but their attentions gradually relaxed, so that at length they behaved in a selfish manner. They reckoned, so to speak, every mouthful he ate and did not provide him with suitable or sufficient clothes. (10)

Group XIV.

I. (*a*) Translate into English:— (20)

अस्ति भूमेराभरणं कश्मीरा इति मण्डलम् । यत्किल विधात्रा द्वितीयं त्रिदिवमिव विनिरमायि । दृश्यभोगं हि त्रिदिवं सुकृतां कृतेऽनेन सुष्टपूर्वम् । इदं नु भोग्यभोगत्वात्ततोऽपि विशिष्यते । अत्र खलु श्रीश्च सरस्वती चेत्युभे अपि

'अहमेवात्र वस्तुमर्हो न त्वम्' इति परस्परमीर्ष्ययेव ब्रुवत्यौ वसतिं कुरुतः । धर्मद्रुहः कलेर्मात्र प्रवेशो भूदितीव तुहिनाद्रिणा स्वदेहपरिवेषेण रक्षास्य यत्नतः क्रियते। वितस्ता नाम तरङ्गिणी 'देवतीर्थमयादस्माद्दूरं याहि' इति वीचिहस्तैः कल्मषं नुदतीव । सविधेऽस्य जलानि वहति । अत्रत्याः सितसुधाधौतास्तुङ्गाः प्रासादपङ्क्तयोऽत्यासन्नहिमवत्पादावलीभ्रमं जनयन्ति ।

(*b*) विलस विलस तनुमूर्ते तारे कुरु निजतेजो नभसि ततम्
किं त्वमसीति कियन्मम चेतसि कौतूहलमिदमुपजनितम् ॥ ध्रु० ॥
उपर्युपरि जगतोऽस्य नितान्तं प्रोन्नततमपदकृतवासे
कियद्विदूरे गगनमण्डले हीरकमणिवद्विराजसे ॥
अस्तमने किल भूमण्डलतः संहृतकिरणे चण्डकरे
मन्दोन्मेषं निजप्रकाशं प्रकटीकुरुषे त्वमम्बरे ॥
विलस विलस भो निखिलयामिनीं कुरु निजतेजो वियति ततम्
किं त्वमसीति कियन्मम चेतसि कौतूहलमिदमुपजनितम् ॥ १ ॥

नन्दति तन्वपि तमसि तावकं तेजो लब्ध्वा पान्थततिः
विलसेरेवं न चेदियं स्यान्मार्गज्ञाने मूढमतिः ॥
परोपकारं सततमपारं कारंकारं कथमेतम् !
नैव क्लाम्यसि मङ्गलमूर्ते प्रशंसनीयं तव चरितम् ॥
विलस विलस भो निखिलयामिनीं कुरु निजतेजो नभसि ततम्
किं त्वमसीति कियन्मम चेतसि कौतूहलमिदमुपजनितम् ॥ १ ॥(20)

II. (*a*) Express in Sanskrit:—54 men, 73rd house, About 30. boys, In 64 arts, 728, 96 times, Five-fold.
(*b*) Give the superlative degree of क्षिप्र, प्रशस्य, नीचैः, प्रेयस्. (5)

III. (*a*) Give rules for determining the gender of तत्पुरुष and द्वन्द्व compounda. Quote examples to illustrate your answer
(*b*) Write a note on the passive construction of sentences involving two objects (*i. e.* the direct and the indirect and the Primitive and the Causative.) (6)

IV. (*a*) Give Pres. 3rd per. plu. of पण्, शद्, संयस्, ऋ (Pass.)
Imperf. 3rd per. plu. of द्विष्, ह्री, इ with अधि.
Imperative 2nd per. sing. of भी, चक्ष् (Act. and Pass.), पुष्.
Poten. 3rd per. sing. of शास्, शो, शी pass., क्षुभ्.
Perf. 3rd per. sing. of ध्यै, राज्, अद्.
Perf. Futu. 1st per. sing. of स्फुट्, गूह्, .
Simple Futu. 1st per. sing. of स्यन्द्, ब्रू, नह्.
Pres. 3rd per. sing. of the caus. of रम्, वृत्, जि, रुच्, दम्भ्, रध्. (20)

(*b*) Give single derivative words for:—

ऋषेरोपदूनः, ग्रामाणां समूहः, मवस्य पत्मी, महदरण्यम्, पुष्पाणि संजातानि यम्य सः, कलहं करोति, ज्ञातुमिच्छन्, अर्थादनपेता. (4)

V. Translate into Sankrit:— (25)

The रामायण was composed by Sage वाल्मीकि. The hero of the poem is राम. He is an incarnation of विष्णु. He came into this world to deliver it from a great demon named रावण, who was doing a great deal of mischief on the earth The story of Rama's banishment into दण्डका–of सीता being carried away a captive by रावण in the disguise of a mendicant–of Rama's grief at her loss and sebsequent search for her till he discovers that she is confined in रावण's palace in लङ्का—of Rama assisted by an army of monkeys—of Rama's finally succeeding in killing Ravaṇa and recovering सीता—is told in the most charming language.

Group XV.

I. Translate into English:— (35)

(*a*) एवं ते राजपुत्रास्तानि तानि सहवसतिसुखान्यनुभवन्तः प्रतिदिनं प्रभाते मुक्तशय्या निशायां प्रवृत्तायां पुनरधिशेरते स्म शयनतलं निखिलं च दिनं स्वयं सुप्रीताः परस्परं च प्रीणयन्तः परमयैव मुदा गमयन्ति स्म । न पुनरीदृशी

समवस्थाभूद्रसालस्य ; यदा हि शरदां षड्विंशतिरतीतास्य जातस्य ततः प्रभृति वैराग्यमिवोपगतोऽयं नारमत यथापूर्वं सुहृदां गोष्ठीषु, न वारोचयत विलासान्, केवलं तु विविक्तानि निषेवमाणः, आत्मगतं वा किमपि किमपि चिन्तयन्नेकाक्येव तत इतः पर्यभ्रमत् ।

(*b*) सिध्यन्ति कर्मसु महत्स्वपि यन्नियोज्याः
संभावनागुणमवेहि तमीश्वराणाम् ॥

(*c*) परोपकारः पुण्याय पापाय परपीडनम्

(*d*) ब्रुवते हि फलेन साधवो न तु कण्ठेन निजोपयोगिताम्

(*e*) अथ स मुनिदारकोऽस्मदातिथ्यं चिकीर्षुस्ततो नातिदूरं पितुराश्रममस्माननयत् । तत्र चैकदेशेऽस्मानुपवेश्य तरुमेकैकं गत्वा भिक्षामयाचत । क्षणादेव च तेभ्यो वृक्षेभ्यः स्वतश्च्युतैः फलैस्तस्य भिक्षापात्रमपूर्यत । तदादाय सोऽस्मदन्तिकमागत्य तानि दिव्यास्वादानि फलानि सादरमस्मभ्यं व्यतरत् । वयमपि तानि जग्ध्वा तृप्तिमगच्छाम । अत्रान्तरे वासरः पर्यहीयत । अपतद्दिनमणिरपराम्बुनिधौ । अम्बरं च तत्पातोच्छलितैरम्भःशीकरैरिव ज्योतिर्भिरापूर्यत । चन्द्रमा अपि विरक्त इव संवीतचन्द्रिकाधौतवल्कलः प्राचीशैलशृङ्गतपोवनमाशिश्रियत् ।

II. (*a*) Name and dissolve the compounds underlined in I *a* and *e*. (7)

(*b*) Give (1) Past Pass. Part. of वह्, तृ, क्षै, and नश् with प्र;

(2) Inf. of purpose from मस्ज्, तुप्, and इष्;

(3) gerunds from लिख्, अद्, बन्ध् with नि, रच्, with वि and गम् with अव;

(4) Pres. Part. of ह्री, मन्त्र्, आस्, प्रच्छ् (*f.*) and ह्वे (Pass.);

(5) Future Parti. of वृत्, चक्ष् and हन् (Act. and Pass.)

(6) Perf. Parti. of दृश्, पा, भञ्ज्, and अश् 5 A. (5)

III. (*a*) Quote sentences illustrating the use of:—

दिव, ग्रह् (caus.), मन्थ् (Pass), परितः and अलम्. (3)

(*b*) Correct or justify the following with reasons:-

स इन्द्रस्थ सिंहासनेधितस्थौ । तौ वाल्मीकिना विद्या अध्यापिताः । द्वादशवर्षेर्व्याकरणं श्रूयते । लोभो जनयते तृषम् । दिवसे दश कृत्वा तव स्मरति । (4)

IV. (*a*) Give 2nd Per. Sing. and 3rd Per. Plu. of the imperfect of शास्, सो with व्यव, दिह् and इ. (5)

(*b*) 3rd Per. Sing. of the Present and the Perfect of सृज्, गुह्, जागृ, and स्वञ्ज् with परि. (5)

(*c*) 2nd Per. Sing. of the Imperative and the Conditional of वस्, दरिद्रा, क्लृप्, and इ with अधि 'to study'. (4)

(*d*) 1st Per. Sing. of the Potential and the Periphrastic Future of ग्रह्, इष्, वश्च् , लिह्, and स्तु (Pass.). (4)

(*e*) State exactly what forms the following are:—
प्रोष्य, सामियाः, अभाजि, व्यात्त, नुः, अमृषत, अस्ना, सिष्णासा, ग्राह्यिषीष्ट, असूषुपः, प्रारिप्सित; उपायासि, स्नवे, अनाङ्. (8)

V. Translate into Sanskrit:—

युधिष्ठिर, the eldest पाण्डव prince, was more distinguished for piety and truthfulness than for military exploits. धृतराष्ट्र installed him king at वारणावत to avoid the jealousy of his sons. At this place, an attempt was made to burn him and his brothers alive; but they escaped and removed to इन्द्रप्रस्थ. Here the Pandavas established their supremacy and performed the राजसूय sacrifice. This excited the jealousy of दुर्योधन, who arranged for धर्म's visit to a gambling match at हस्तिनापुर. Through the treacherous contrivances of दुर्योधन and शकुनि, धर्म lost everything and had to go into exile with his wife and brothers. (20)

Group XVI.

I. Translate into English:— (40)

गन्धमूल्यम्.

[प्रविश्य विपणिस्थ आपणिकोऽग्रतश्चरन्निर्धनश्च]

आपणिकः—

रे रे निर्धन दीनवदन वद मन्दपदं किं व्रजसि पथा ।
विपणिमिमां मे चञ्चललोचन मुहुर्वीक्षसे किमिति वृथा ॥ १ ॥

निर्धनः—

अयि भो विपणिन् धनिक महाशय किमिति यामि शृणु मन्दपदम् ।
दृष्टमात्रमपि लोभयते मां मिष्टं तावकमन्नमिदम् ॥ २ ॥

आपणिकः—

अस्ति धनं यदि तर्पय रसनां नो चेदपसर दूरतरम् ।
मा मम विपणेः पुरःस्थितिं भज मार्गमिमं त्यज कृतत्वरम् ॥ ३ ॥

निर्धनः—

नास्ति धनं मे खाद्यं केतुं न पुनरितोऽपसरेयमहम् ।
न प्रभुता पथि तवेह तदलं निगद्य वचनं सुदुःसहम् ॥ ४ ॥

आपणिकः—

रे रे जिघ्रसि किं प्रसरन्तं मदन्नगन्धं मधुरतरम् ।
परान्नलोलुप नापत्रपसे वदन् वचनमिदमतिचतुरम् ॥ ५ ॥

निर्धनः—

अयि पटुबुद्धे निजान्नगन्धं वहन्तमेतं गन्धवहम् ।
किं न नियच्छसि मुधा चिकीर्षसि निरागसो मे विनिग्रहम् ॥ ६ ॥

आपणिकः—

कालमियन्तं यत्तर्पयसे सुवासमाघ्राय घ्राणम् ।
भोजनार्धमितमूल्यमदत्त्वा नैतद्धातव्यं स्थानम् ॥ ६ ॥

निर्धनः—

अकिञ्चनोऽहं मूल्यं दातुं शक्नोमि न न च वाञ्छामि ।
न हि याचितुमिदमुचितमपि स्यान्मूढमतिं त्वां गणयामि ॥ ८ ॥

आपणिकः—

रे मन्दात्मन्नधिक्षिपसि मां तद् भुङ्क्ष्व स्वाविनयफलम् ।
योऽयमिहैति हि रक्षापुरुषः स दर्शयेत् त्वां स्वभुजबलम् ॥ ९ ॥

[ततः प्रविशति रक्षापुरुषो दण्डहस्तः]

रक्षापुरुषः—(उभौ प्रति)

रे रे कितवौ किं विवदेथे सार्वजनिक इह राजपथे ।
वस्तुं वाञ्छा कारागारे किमित्यस्तमितदयाकथे ॥ १० ॥

निर्धनः—(रक्षापुरुषं प्रति)

अयि करुणाकर मा कुरु कोपं मा दण्डय मां दुर्जनजनम् ।
रुणाद्धि मामयमापणिकः पथि मार्गति गन्धकृते च धनम् ॥ ११ ॥

आपणिकः—(रक्षापुरुषं प्रति)

भो न्यायप्रिय राजपुरुष मम पक्वान्नानामयममुना ।
घ्रातो गन्धो न पुनर्मूल्यं दत्तमितीयं कदर्थना ॥ १२ ॥

रक्षापुरुषः—(आपणिकं प्रति)

युक्तमाह खलु भवानवश्यं तथापि तृप्तिः करणीया ।
दानं सुसदृशमनेन ददता साधुरीतिरनुसरणीया ॥ १३ ॥

(निर्धनं प्रति)

एहि भद्रमुख नाणकयुगलं गृहाण घर्षय परस्परम्।
सपदि जनय क्षणक्षणायितं कुरु महात्मनोऽस्य श्रवणचरम् ॥ १४ ॥

(निर्धनेन तथा कृते आपणिकं प्रति)

त्वदन्नगन्धं चिरं जिघ्रतो घ्राणमस्य किल तृप्तिमितम् ।
तन्नाणकक्षणक्षणायितेन श्रवणयुगं तव संतृप्तम् ॥ १५ ॥
लब्धं मन्ये त्वया सर्वथा गन्धमूल्यमनुरूपमिदम् ।
गच्छ समाश्रय विपणिं मा भव सकलमिलितजनहास्यपदम् ॥ १६ ॥

निर्धनः—(रक्षापुरुषं प्रति)

देवदूत इव भासि नयपटो !

आपणिकः—

मूर्खशिरोमणिरहं कथम् !

रक्षापुरुषः—(आपणिकं प्रति)

मा विमना भव विनयमुपाश्रय मा पुनरनुसर कलहपथम् ॥ १७ ॥

आपणिकः—(उभौ प्रति)

युवामिदानीमुपयातौ मम साक्षित्वमिति भो इत एतम् ।
मदन्नसेवनतर्पितरसनौ सुखेन सदनं प्रति यातम् ॥ १८ ॥

सर्वे—(श्रोतॄन् प्रति)

शृणुत शृणुत भो जनाः समस्ता वच इदमस्माकं सारम् ।
मा विवदध्वं मा विवदध्वं मा विवदध्वं परस्परम् ॥ १९ ॥

II. Dissolve and name the compounds :—

अकिञ्चनः, रक्षापुरुषः, राजपथे, अस्तमितदयाकथः, न्यायप्रिय, श्रवणचरम्, विमनाः and अनुरूपम्. (

III. Give single derivative words for:— (10)

(1) A grammarian (from व्याकरण), Muddy (from पङ्क), A traveller (from अध्वन्), Relating to the rainy season (from प्रावृष्), Paternal uncle (from पितृ), Cooks well (from पचति), Manifold (from बहु), Eminent for knowledge (from विद्या), A small hut (from कुटी), Proud (from अहम्).

IV. (*a*) Join the following:—

गुह् + सु, मस्ज् + त्वा, द्विष् + तातिः, नह्, + तुम्, गिर् + पतिः, तदा + ऋषिः + ऋच्छति, अप् + जन्तुः, पुंस् + कोकिलः. (10)

(*b*) What do you mean by पररूपसन्धि and प्रगृह्य vowel ? Give instances. (4)

V. (*a*) What Causals are always conjugated in the Parasmaipada ?

(*b*) What roots change their vowel to आ before the इ or अय of the Causal? (6)

VI. (*a*) Translate into Sanskrit:— (19)

I speak not to disprove what Brutus spoke,
But here I am to speak what I do know.
You all did love him once–not without cause.
What cause withholds you, then, to mourn for him

(*b*) With daily scrutinizing ken
Let every man his actions try,
Enquiring " What with brutes have I
In common, what with noble men ? "

Group XVII.

I. Translate into English :— (35)

(*a*) राजानस्तु मदाध्माता गजा इव निरङ्कुशाः ।
छिन्दन्ति धर्ममर्यादाशृङ्खलां विषयोन्मुखाः ॥ १॥
तेषां ह्युद्रिक्तचित्तानामभिषेकाम्बुभिः समम् ।
विवेको विगलत्योघेनोह्यमान इवाखिलः ॥ २ ॥
क्षिप्यन्त इव चोद्धूय चलच्चामरमारुतैः ।
वृद्धोपदिष्टशास्त्रार्थरजोमशकमक्षिकाः ॥ ३ ॥
आतपत्रेण सत्यं च सूर्यालोको निवार्यते ।
विभूतिवात्योपहता दृष्टिर्मार्गं च नेक्षते ॥ ४ ॥
ते ते च विपदं प्राप्ता माऽरमोहितचेतसः ।
जगद्विजयिनोऽपीह राजानो नहुषादयः ॥ ५ ॥

(*b*) वत्स पाण्डव, सन्ति बहवो राजधर्माः । विशिष्यते तेषु प्रजापालनम् । तत्र सम्यगवस्थितस्य नरेश्वरस्य न परिहीयते श्रेय ऐहिकमामुष्मिकं च सत्स्वसत्स्वप्यन्येषु धर्मेषु । तदभावे तु मोघप्रयासकमेव सर्वमपि धर्मान्तराणाम्। राजशब्दोऽपि रञ्जनेन विना कथमर्थवान् स्यात् । तेन च नातिमृदुना नाति-

तीक्ष्णेन वा भवितव्यम् । अतिमृदोर्मस्तकमारोहति हस्तिन इव हस्तिपकः । अतितीक्ष्णात्तु महोरगादिव नित्यमुद्विजेल्लोकः । अतो वसन्तभानुरिव मृदुतीक्ष्णान्तरवर्ती शाधि पृथिवीम् । मा भूः कार्येष्वालस्यवान् । न ह्यलसस्य वदनेऽपि वसति लक्ष्मीः, किं पुनः सदने । मा च भूरनिश्चितबुद्धिरर्थेषु । उत्तानस्वभावं स्वामिनं पेशलकल्पैर्वादैर्व्यामोह्य गृध्रशृगालन्यायेन स्वार्थसाधनायोत्तिष्ठेरन्वाक्योयुक्तिकुशलाः । अतः सागरेणेव सर्वत्र सुगभीरेण सदा सदाचारवता च भाव्यम् ।

II. (*a*) Dissolve and designate the following compounds:—

सरसिजम्, सरजसम्, परासुः, यद्भविष्यः and मासावरः.

(*b*) Use compounds for:—

(1) One whose eyes are glistening with wonder.

(2) First captured and then released.

(3) According to seniority. (8)

III. Give:— (9)

(*a*) The feminines of क्षत्रिय, भव and श्वन्.

(*b*) The comparatives of क्षुद्र, गाढ and उरु.

(*c*) Sanskrit equivalents for 91 st, 2753, in three ways.

(*d*) As many Sanskrit words as you can for (1) A god. (2) Fire. (3) Quickly.

VI. Write down:— (6)

Nom. Sing. of रै, अहन्, तुरासाह्. Accu. Plu. of गो, प्रधी *f.*, पथिन्, शासत्, *n.* Instru. dual. of दिव्, अनडुह्, इदम् *m*, Loc. Sing. of ग्रामणी, जरा, पूर्व *m*. Voc. Sing. of क्रोष्टु, उशनस्, अम्बा.

V. (*a*) Give:—Pres. 3rd Per. Plu. of शद्, ह्वे (Pass,), जागृ, क्री (Act. and Pass.), भी. Imperative 2nd Per. Sing. of स्तम्भ् अस् 2 P, शास्. Perf. 2nd Per. Sing. of क्षुद्, नश्, श्वि. Cond. 3rd Per. Sing. of बन्ध्, तृप्. Imperfect 3rd Per. Sing. of जि, पा. Past. Pass. Parti. of वे, हा, अद्. Future Parti. of श्रु, घ्रा (Pass.), दृश्. (14)

(*b*) Distiuguish clearly betweeu:—

आकृष्टधनुः - आकृष्टधन्वा; तृतीयाः–त्रितयाः; राजवान्–राजन्वान्; युवति–युवती; समाजः–समजः

IV. Translate into Sanskrit:—

युधिष्ठिर was very sad; he did not think his brothers could be in that evil place, and he was turning away when he heard a piteous cry :—"Stay, O king, stay for a little while; sweet is thy presence to us, O Bharata". From every side came these mournful cries; and **युधिष्ठिर,** who was ever compassionate stood still. It seemed to him that he knew the voices, and he asked:---" Who are you ? Why are you here " ? " I am **कर्ण,** " "I am **भीम,**" "I am **अर्जुन** " " I am **नकुल,** " " I am **द्रौपदी.** " Thus spoke the mournful voices round him. **युधिष्ठिर** turned in anger to the messenger of the gods. " Go back " said he, " to those whose messenger thou art. Tell them I shall not come back to where they are; I shall stay even here with these brothers of mine, that they may be comforted. " And he turned into the darkness again. (22)

Group XVIII.

I. Translate into English:—

(*a*) आसीत् पुरा गण्डकीसंनिधाने प्रचुरतृणाङ्कुरा कापि महती स्थली । तस्यां गोरक्षणोपजीवमाना बहवो गोपाः सपरिवारा वसन्ति । तेषामेको गोपः शलभनामा तत्रैव जातस्तत्रैव वर्धमानोऽदृष्टपुरुषव्यवहार एव युवा बभूव । एकदा तस्य मातरं जरतीं गोपीं रुजा पीडितां दृष्ट्वा गोपवृद्धा ऊचुः । अरे शलभ, तव माता जरती त्वदेकगतिः कथं दुर्बला । कथमेनां न पुष्णासि । पोषणसाध्यं हि वृद्धानां शरीरधारणम् । तस्याः पोषणं सावधानतया कुरु । शलभस्तु मातृस्नेहपरवशो गोपोषणपदार्थव्युत्पन्नो बालिश एव गोपोषणपरिपाट्या गोपुच्छलोमाचित्रितदाम्ना तां जरतीं मातरं गले बद्ध्वा तद्देहं करीषाग्निधूमबहुलं कुर्वाणो घासकवलप्रदानेन तस्याः पोषणपरायणो बभूव । सा च तन्माता वराकी जरती तथा पराभवमनुभवन्ती

कण्ठगतप्राणा कृतार्तनादा त्रायन्तां गोपास्त्रायन्तामित्युच्चैरुवाच । ततः प्रातिवेशी-गोपैरागत्य सा बन्धनाद्विमुक्ता तत्पुत्रश्च निर्भर्त्सितः । (15)

(*b*) हा हन्त दिवं गतोऽस्माकं प्रियो भ्राता निजगुणगरिम्णा समाकृष्येव नोऽन्तरङ्गाणि सर्वेषाम् । युक्तं खलु नः शोकानले प्रक्षेप्तुमात्मानं तस्य महात्मनः कृते । परं ध्रुवो हि मृत्युर्जातस्येति शोकभारं लघूकर्तुं प्रयतितव्यमेवास्माभिः । विशेषतस्तु गुर्वीं राज्यधुरां वहद्भिः प्रजाः समाश्वासनीया इति नैव शोकाकुलैर्भवितव्यम् । अत एव दुस्तरमपि शोकसागरमुत्तीर्य राज्यशकटस्यास्यैकाकिनैवोद्वहनं सुदुष्कर-मिति भ्रातृजायामिमामद्य गृहिणीपदमधिरोपितवन्तो वयम् । इतः परं सहधर्मिणी-यमस्माकं स्वामिनी चास्य बलाढ्यस्य राष्ट्रस्य संजाता । अद्यैव खलु विवाह-मङ्गलमिदं निर्वर्तयतामस्माकं हृदयान्तरे सममेव पदं क्रियते हर्षविषादाभ्याम् । कीदृशी खलु शोचनीया समवस्था चित्तस्येत्येतद्वर्णनविषयमपि नावतरितुमर्हति । भ्रातृवियोगदुःखेन हि गलति नेत्रादेकस्मादविरलाश्रुधारा । अन्यस्मिंस्तु प्रादुर्भवति दारपरिग्रहकरणेनानन्दबाष्पविसरः । एकतः श्राद्धक्रिया प्रचलति । अन्यतस्तु वि-वाहमङ्गलं प्रतायते । इदं किल सुखदुःखयोरपूर्वं मिश्रीकरणं न केवलं ममैवाभि-मतं परं भवादृशां बुद्धिमतां ज्ञानवयोवृद्धानामपि रुचयेऽभूदिति सुमहान् समुन्मीलति मे चेतसि प्रसादः । (20)

II. Give Perfect and Imperfect 3rd per. Sing. of:—

(*a*) चक्ष्, ली (9th class), तृह्, भा.

(*b*) Periphrastic Future and Aorist Pass. 3rd Per. Sing. of:—तॄ, स्पृश्, गुह्; कृत्.

(*c*) Conditional, 3rd Per. Sing. of:—ह्वे, संगम्, क्लृप्, पराजि (Passive).

(*d*) Causal (Present) and Imperative 2nd per. Sing of:- सो, अधी, and दरिद्रा.

(*e*) Past Participles of:—क्षै, प्रवस्, अद्, प्रणश्, and absolutives of तॄ, मस्ज्, स्था with उद् (causal).

(*f*) State what forms the following are:—अवात्त, घ्रायते चक्रण्वांसः, नेदिष्ठ, असूम, धक्ष्यति, ईप्सति, दोहिष्ठ, स्फावयामास. (20)

III. (*a*) Name and dissolve any six of the following compounds;—पञ्चपदी, यूपदारु, गतागतः, दक्षिणापूर्वा, सरसिजम्, पश्चार्धः, उदधिः, अनुपदम्, यावज्जीवम् and जन्मान्तरम्.

(*b*) Distinguish between:—क्षत्रिया—क्षत्रियाणी, त्वां तृणं मन्ये and त्वां तृणाय मन्ये, अश्लिषत्, and अश्लिक्षत्. (7)

IV. Give Nom. Sing. of मथिन्. अन्यतम *n.* and plur, of:—महत् *n.*, द्वितीय *m.*

Acc. plur. of:—तितीर्वस् करिष्यत्, बिभ्रत् *n.*

Abla. plur. of:—मांस, विश्, दधृष्, दिव्.

Loc. Sing. of:—चिक्रीर्वस्, दधि, मघवन्, द्यो, क्रोष्टु.

And plur. of:—पुर्, पुंस्, सम्राज्. (8)

V. Translate into Sanskrit— (30)

(*a*) There's many a slip between the cup and the lip.

(*b*) What men can possibly know the mysterions ways of fate ?

(*c*) He desolated the whole country, pulling down houses, driving away the people, and burning their possessions.

(*d*) Something is better than nothing.

(*e*) A barber was once passing under a haunted tree, when he heard a voice say: " Wilt thou accept of seven jars of gold ? " The barber looked round but could see no one. The mysterious voice again repeated the words, and the cupidity of the barber being greatly roused by the spontaneous offer of such vast wealth, he spoke aloud " When the merciful God is so good as to take pity even on a poor barber like me, is there anything to be said as to my accepting the kind offer so generously made ? " At once the reply came: " Go home, I have already carried the jars thither. " The barber ran in hot haste to his house, and was transported to see the promised jars there.

Group XIX.

I. **Translate into English :—** (35)

(*a*) इह खलु लब्धजन्मानः सर्वेऽपि प्राणिनः स्वातन्त्र्यमभिलष्यन्ति मन्यन्ते च परावलम्बनं नाम माध्वीकलेशाक्तस्य कृपाणप्रान्तस्यावलेहनमेवेति । ये तु प्रतिव्यवसायं परानेवावबलम्बमानास्तानेवात्मन ईश्वरान्मन्यन्ते ते खलु सुसाधमप्यात्मनः कार्यमनुष्ठातुमनीश्वराः प्रतिक्षणमनर्थपरंपराभिरभिभूयन्ते । को वा परमुखे कवलं विनिक्षिपन्नात्मनः क्षुधं शमयेत् कश्च सर्वदा परावलम्बनेनैव संपादयेत् कार्याणि । आत्मावलम्बिनो निरालस्या यथावसरं प्रभवन्ति कार्याणि स्वानि निर्वर्तयितुं न पुनः परावलम्बिनोऽलसाः । नूनमिदं परावलम्बनं नाम प्राणिनां निगूढानर्थं बन्धनम् ।

(*b*) अस्ति किंनरगन्धर्वविद्याधरनिषेवितः ।
चक्रवर्ती गिरीन्द्राणं हिमवानिति विश्रुतः ॥ १ ॥
माहात्म्यामियतीं भूमिमारूढं यस्य भूभृताम् ।
यद्भवानी सुताभावं त्रिजगज्जननी गता ॥ २ ॥
उत्तरं तस्य शिखरं कैलासाख्यो महागिरिः ।
योजनानां सहस्राणि बहून्याक्रम्य तिष्ठति ॥ ३ ॥
मन्दरो मथितेऽप्यब्धौ न सुधासिततां गतः ।
अहं त्वयत्नादिति यो हसतीव स्वकान्तिभिः ॥ ४ ॥
चराचरगुरुर्यत्र निवसत्यम्बिकासखः ।
गणैर्विद्याधरैः सिद्धैः सेव्यमानो महेश्वरः ॥ ५ ॥
पिङ्गोत्तुङ्गजटाजूटगतो यस्याश्नुते नवः ।
संध्यापिशङ्गपूर्वाद्रिशृङ्गसङ्गसुखं शशी ॥ ६ ॥
येनान्धकासुरपतेरेकस्यार्पयता हृदि ।
शूलं त्रिजगतोऽप्यस्य हृदयाच्चित्रमुद्धृतम् ॥ ७ ॥
चूडामणिषु यत्पादनखाग्रप्रतिमाङ्किताः ।
प्रसादप्राप्तचन्द्रार्धा इव भान्ति सुरासुराः ॥ ८ ॥

II. (*a*) Parse fully the words underlined in 1 *a* and *b*. (5)

(*b*) Distinguish between:—उद्स्थात् and उदास्थत्, अगात् and अगासीत्, समाज्ञः and समजः (3)

(*c*) Give Dat. Sing. of नौ, सुभ्रू, वधू, शुचि (*n.*) Gen. Plu. of सेनानी, भिषज्, प्रावृष्. Nom. Sing. of तक्ष्, भूवाह्, गिर्, अरुस् (*m.*) (6)

III. Give—Imperative 2nd Per. Sing. of अस्, द्विष्, शास्, प, क्षुद्. Pres. 3rd P. Plu. of युज्, मा, निज्, हु, स्तु. Perf. 3rd P. Sing. of ध्यै, ली वह्, ह्वे, भी. Conditional 1st P. Sing. of गाह्, रुध्, भी, स्कन्द्. (8)

(*b*) What forms are the following?:—

पित्सते, तोष्टूयते, चक्रत्या, दध्म, आशुषः, विलाय, नोभिः, अभाजि. (4)

IV. Name and dissolve the following compounds :— (6)

अतिमालः; पारेगङ्गम्; धनपरः;समित्पाणिः;दुःखातीतः; धर्मपथः.

V. Translate into Idiomatic Sanskrit :— (10)

(1) I got angry and my words went home to his heart.
(2) The bloom of youth lasts for a few days.
(3) Seeing him dead, Indumati tore her hair for Grief.
(4) While we were thus talking, sleep gently stole upon her eyes.
(5) I was sorry to see Sita becoming leaner and leaner every day.

V1. Illustrate the use of the following by framing sentences:-

परितः, अलं, प्रभृति; धृ. क्लृप्.

VII. Translate into Sanskrit:— (17)

A fisherman skilled in music took his flute and his nets to the sea-shore. Standing on a high rock, he played several tunes, in the hope that the fish, attracted by his melody, would, of their own accord, dance into his net wich he had placed below. At last, having long waited in vain, he laid aside his flute, and casting his net into the sea, drew out many fish. When he saw them leaping about in the net upon the

rook, he said, "O you most perverse creatures! when I piped you would not dance, but now that I have ceased piping, you, dance so merrily"

Group XX.

1. (*a*) Name fully, in as many distinct ways as you can, each of the following forms:—

अभक्ष्यम्, अपित्सन्, धक्ष्यति, शासति, व्यासे, अनागाः, व्यास, अपेयात्, अनड्, स्याम, आर्जिनात्, अपायि. (10

(*b*) Give compounds for:—

(१) कुत्सितः सखा, (२) तिस्रो वा चतस्रो वा, (३) शोभना दन्ता यस्याः सा, (४) द्विर्गता आपो यस्य तत् , (५) समानः पतिर्यस्याः सा (5)

II. (*a*) Give the feminine forms of त्रिंशत्, शिश्रिवस्, स्थल, यत्र, शूद्र and अरण्य with their meanings. (5)

(*b*) Distinguish clearly between :—

(१) एकदन् – एकदन्तः, (२) दास्याः पुत्रः – दासीपुत्रः, (३) द्व्यहः – द्व्यह्नः. (४) सुगन्धम् – सुगन्धि (५) चन्द्रमुखः – मुखचन्द्रः. (5)

III. (*a*) Translate into English:— (18)

पुत्रमागतमवलोक्य सापि रहस्येवमभ्यधित । अयि पुत्रक, मूढमते ! किमेवमकार्यमनुष्ठितं त्वया निजपितरं राजानं मां च नाटकदर्शनव्याजेनाहूय महान्तमावयोर्मनःखेदमुत्पादयता । अनेन तवाविनयेन नितान्तं क्रुद्धस्तव पिता मामिदानीमेवमादिक्षत् । " दुर्मेधसास्मत्पुत्रेण बह्वपराद्धं मयि यन्मन्दमतिरेष राजानमपि मां तृणाय मत्वा नाटकापदेशेन दोषं ममोद्घाट्यं निरतिशयां मे हृदयव्यथामतानीत् । यदीतः परं मन्मनःपीडावहमीदृशमनार्यजुष्टमाचारिष्यति चरितं तन्नियतमहमेनमतितीव्रेण दण्डेन योजयिष्यामि " इति । तत्पुत्रक ! किमेवं जननीपतिमत एव भवत्पितरं दैन्यमारकदेशाधीश्वरं प्रकोपयस्येवंविधैर्दुश्चरितैः

(*b*) Dissolve and name the compounds underlined in the above passage. (4)

IV. Give:—Imperfect 2nd Per. Sing. of ब्रू, ऋ, हिंस्, स्तम्भ्. Perfect 2nd Per. Sing. and Plu. of गुह्, भृ, दृप्. Pres. 3rd Per. Sing. of तन् Desi., क्षै Caus., जभ्, त्विष्, (All Conj.) ;(11)

V. Translate into Sanskrit :— (10)

1 How long had he been staying there ?

2 The less you think of your lost son, the less will be your sorrow.

3 It is to-day ten months since the death of my father.

4 Prevention is better then cure.

VI Translate into English :— (22)

कथय मे सुभगे ! नदि सत्वरं
कुत इमानि जलानि वहन्ति ते ।
वद वद क्व नु मन्दगतिः शुचा
व्रजसि केन बलाद्नु नीयसे ॥ १ ॥

मम विलोक्य दशां विधुरामिमां
किमिति वत्स वृथा विमनायसे ।
क्व हि मदीयमिदं व्यसनं महत्
क्व च तदुद्धरणेऽक्षमता तव ॥ २ ॥

सुविदिता जननी मम शैलभू-
र्दिवि विराजति वारिधरः पिता ।
द्रुमकुसुमावरणा वननिर्झराः
सुसलिला विलसन्ति सहोदराः ॥ ३ ॥

अथ कदाचिदहं निजसद्मनो
द्रुतपदं सहसैव विनिर्गता ।
तदनु खेलगतिर्मृदुहासिनी
विहृतिमात्रमतिः पुरतोऽसरम् ॥ ४ ॥

निजपदं प्रविहाय समुन्नतं
सरभसं पतिताहमधो नवे ।

प्रियसखीवदुधारयतां तुमाम्
　　सपदि तीरभुवो तृणभूषिते ॥ ५ ॥
निदधती सविलासमहं तदा
　　मितामितानि पदानि शनैः शनैः ।
विटपिभिर्मृदुरक्तसुमाधरे—
　　रसरुदेव नतैः परिचुम्बिता ॥ ६ ॥
अवसितान्यखिलान्यपि संप्रति
　　मम सुखानि विपत्तिरुपास्थिता ।
अयमसौ जलधिर्विततानना
　　ह्वयति मां ननु पश्य जिघत्सया ॥ ७ ॥

II. Translate into Sanskrit :— (10)

The forest tree that stands alone,
Though huge and strong and rooted fast,
Unable long to brave the blast,
By furious gusts is overthrown:
While trees that, growing side by side,
A mass compact together form,
Each sheltering each, defy the storm,
And green from age to age abide.

Group XXI.

I. Dissolve and designate all the compounds occurring in the following :— (10)

(१) सुपथा गच्छतस्तेऽविघ्नमस्तु ।

(२) क्षणपरिचयोऽपि सतां शताहजात इवानन्दयति मन्मानसम् ।

(३) रात्रिंदिवं गन्धवहः प्रयाति ।

(४) तत्कार्यं कर्तुकामाः सर्वेऽप्यहमहमिकया प्रदोष एव प्रतस्थिरे ।

II. Correct the following, giving reasons :— (10)

(*a*) वरमरण्येऽधिवस्तुं न पुनर्दारास्तावमानं सोढुम् ।

(b) पारितोषिकमाददाति तस्मिन् किं वृथाभिद्रुह्यसि ।

(c) हारीतेन तं शुकमाश्रमं नीत्वा तत्र षड्रसान्नेन भोजितः ।

III. (a) Give:—Pres. Pass. 3rd Per. Sing. of जागृ, पा, घस्, यज्, ऊह् with सम्, दरिद्रा, अज् and शी.

(b) Caus. Pres. 3rd Per. Sing. of जभ्, गुप्, दुष्, वा, स्मि. with वि, and रुह्.

(c) Imperative 2nd Per. Sing of:—क्षुभ्, मि, तृप्, प, गुह् and संगम्.

(d) Infinitive of purpose from नश्, भी Caus., ली, ऋ Caus. नह्, ब्रू and चक्ष्.

IV. Quote or frame sentences illustrating the idiomatic uses of the following :— (8)

अधीतिन्, उपरि, मद् with प्र, उत्तरेण and प्र + भू 1 P.

V. Translate into English:— (30)

(a) प्रस्थानमङ्गले प्रणामायोपगतं चन्द्रापीडं विलासवती मन्युरागावेगगद्गदिकोपरुध्यमानाक्षमरवादीत् । 'तात, युज्यते ह्यङ्कलालितस्य गर्भरूपस्य प्रथमगमने शरीयसी हृदयपीडा । मम पुनर्नेदृशी प्रथमगमनेऽपि ते पीडा समुत्पन्ना, यादृशी तव गमनेनाधुना । दीर्यत इव मे हृदयम् । निर्यान्तीव प्राणाः । न किंचित्समादधाति धीः । सर्वमेव शून्यं पश्यामि ! धृतोऽपि बलादागच्छति मे बाष्पोत्पीडः । मुहुर्मुहुः समाहितापि मङ्गलसंपादनाय ते चलति मतिः । किंनिमित्तं चेयमीदृशी मे हृदयपीडेत्येतदपि न वेद्मि । किं बहुभ्यो दिवसेभ्यः कथमप्यागतो मे वत्सो झटित्येव पुनर्गच्छतीति । उत वैशम्पायनवृत्तान्तादात्मन एव दुःखितनयेति । न चैवंविधयापि पीडया वैशम्पायनानयनाय गच्छतस्ते गमनं निवारयितुं पारयति वाणी । हृदयं पुनर्नेच्छत्येव त्वदीयं गमनम् । तदीदृशीं मे पीडां विज्ञाय यथा पुरा स्थितं, न तथा क्वचिदासङ्गमावध्यातिदीर्घकालमायुष्मता स्थातव्यम् । अस्य चार्थस्य कृते साञ्जलिबन्धेन शिरसाभ्यर्थये वत्सम्' ।

(a) अधोऽधः पश्यतः कस्य महिमा नोपजायते ।
उपर्युपरि पश्यन्तः सर्व एव दरिद्रति ॥ १ ॥

(c) यदन्यैर्विहितं नेच्छेदात्मनः कर्म पूरुषः ।
न तत्परेषु कुर्वीत जानन्नप्रियमात्मनः ॥ १ ॥

(*d*) पश्यन्नपि भवत्यन्धः पुमान् रागावृतेक्षणः ।
सुहृद्वैद्याश्चिकित्सन्ति निर्मलैर्विनयाञ्जनैः ॥ १ ॥

(*e*) धर्मार्थं क्षीणकोशस्य कृशत्वमपि शोभते ।
सुरैः पीतावशेषस्य शरद्धिमरुचेरिव ॥ १ ॥

VI. Translate into Sanskrit :— (28)

(*a*) Temporal blessings are like foam upon tho water; youth passes like a shadow; riches disappear like clouds before the wind. Therefore to virtue alone should we hold fast.

(*b*) A virtuous man ought to be like the sandal-tree which perfumes the axe that destroys it.

(*c*) As stones rolled up a hill with toil and pain,
Come quickly bounding backward o'er its side;
'Tis hard the top of virtue's steep to gain,
But easy down the slope of vice to glide.

(*d*) Wealth either leaves a man, O king !
Or else a man his wealth must leave.
What sage for that event will grieve,
Which time at length must surely bring ?

Group XXII.

I. Translate into English :— (25)

(*a*) गतायां च तस्यामस्तमुपगतवति भगवति सवितरि तिमिरेणावष्टभ्य-माने जीवलोके, किंकर्तव्यतामूढा तामेव तरलिकामपृच्छम् । ' अयि तरलिके ! कथं न पश्यसि दृढमाकुलं मे हृदयम् । अप्रतिपत्तिविह्वलानि चेन्द्रियाणि । न स्वय-मण्वपि कर्तव्यमलमस्मि ज्ञातुम् । उपदिशतु मे भवती यदत्र सांप्रतम् । अयमेव त्वत्समक्षमेवाभिधाय गतः कपिञ्जलः । यदि तावदितरकन्यकेव विहाय लज्जाम्, उत्सृज्य धैर्यम्, अवमुच्य विनयम्, अचिन्तयित्वा जनापवादम्, अतिक्रम्य सदा-चारम्, उल्लङ्घ्य शीलम्, अवगणय्य कुलम्, अङ्गीकृत्यायशः, रागान्धवृत्तैरनु-

ज्ञाता पित्रा, अननुमोदिता मात्रा, स्वयमुपगम्य ग्राहयामि पाणिम्। एवं गुरु-जनातिक्रमादधर्मो महान्। अथ धर्मानुरोधादितरपक्षावलम्बनद्वारेण मृत्युमङ्गीकरो-म्येवमपि प्रथमं तावत्स्वयमागतस्य प्रथमप्रणयिनस्तत्रभवतः कपिञ्जलस्य प्रणय-प्रसरभङ्गः। पुनरपरं यदि कदाचित्तस्य जनस्य मत्कृताद्गाशाभङ्गात्प्राणविपत्ति-रुपजायते तदपि मुनिजनवधजनितं महदेनो भवेत्' इत्येवमुच्चारयन्त्यामेव मय्या-सन्नचन्द्रोदयजन्मना विरलविरलेनालोकेन धूसरतां वासवी दिगयासीत्।

(*b*) आलोकसंपदुपयाति तमो व्यपैति
चैतन्यमभ्युदयति क्षयमेति निद्रा।
भास्वानुदेति लघवोऽप्यपयान्ति तारा
वृद्धिक्षयौ सदसतोर्दिवसस्तनोति ॥ १ ॥ (*4*)

(*c*) भवत्ववितथा नाम वागुक्तानृतवादिना
नैव विश्वासपदवीं सारोहेज्जातु कस्यचित् ॥ १ ॥ (*3*)

II. Name and dissolve the compounds underlined in I. *a*, *b* and *c*. (6)

III. Give the Nom. & Acc. Plu. & Loc. Sing. of:— (6)
यात् *f*, अहन्, अन्वच् *n*, एतद् *f*, सखि, अर्वन्, सीमन्, and स्त्री.

IV. Write down :— (7)
(*a*) Imperfect 2nd Person Plural of :—जभ्, यस् with सम्, हन् with आ, दरिद्रा, वश्, मा and हा to abandon.
(*b*) Imperative 2nd Pers. Sing. and Plu. of :—भी, शास्, इन्ध्, हु, स्तम्भ् (9th).

V. Give :— (7)
(*a*) Perfect 2nd Plu. of :—श्रि, भ्रस्ज्, क्षम्, त्रप्, दरिद्रा, फण्.
(*q*) Aorist 2nd Sing. of:— ह्वे, दृप्, स्रंस्, स्था with प्र, ग्रह् and तन्.
(*c*) Causative and Desiderative present 3rd Sing. of:— भी, रुह्, स्मृ and नश्.

VI. Quote or frame sentences illustrating the use of (1) निर्धारणे षष्ठी. (2) अथ in its various senses. (3) अपवर्गे तृतीया. (4) मन्थ् governing two accu. (Pass. Constru.) (8)

VII. Say exactly what forms the following are :—अस्थः, अर्थ्येथाम्, ऊष, क्षपयामासिषे, व्यतितरिषतम्, ग्राहिषीष्ट, पात्या:. (6)

VIII. Translate into Sanskrit :— (18)

(1) That gain which brings loss is not to be highly esteemed; but the loss which brings gain in to be greatly valued even though it be a loss.

(2) Oft ill of good the semblance bears,
And good the guise of evil wears:
So loss of wealth, though bringing pain,
To many a man is real gain;
While wealth to others proves a bane;
Its hoped-for fruits they seek in vain.

IX. Under what circumstances do the following roots become Atmanepadin:—स्था, चर्, क्री and यम्? Quote sentences to illustrate your answer. (10)

Group XXIII.

I. Translate into English:— 30.

अथ किंचित् स्रोतः समुल्लङ्घमानोऽस्य तुरङ्गः कस्यापि दोधूयमानेतरोः शाखया तथाभिहतो यथोच्छलन् भूमौ पपात सादिनं चैकतः समपीपतत् । किन्तु तत्क्षणादेव सादी समुत्थितो वाजिनो वल्गां गृहीत्वा सचुचुत्कारं ग्रीवां पृष्ठं चास्फोट्याज्ञासीद् यदश्वः स्वेदैः स्नातोऽस्तीति, तच्चक्षुषी विस्फार्य पार्श्वस्थपलाशिनं निपुणं निरीक्ष्य तच्छाखायामेव कानिचिन्निजवस्तून्यासज्य दक्षिणकरधृतरश्मिरश्वं शनैः शनैः परिभ्रमयितुमारेभे, अश्वश्च फेनान् पातयन् कन्धरामुद्धूनयन् हैषारवैश्चिरपरिश्रमं प्रकटयन् प्रस्यन्दजलसिक्तभूभागः समुत्सृष्टपुरीषः शुष्कस्वेदो मुहूर्तार्द्धेनैव विस्मृतपरिश्रमः सगातिस्तम्भं खुराग्रैर्भूमिमुत्खनन्, कर्णावुत्तम्भयन्, लाङ्गूलं लोलयन्, सादिनो दक्षिणदेशे पृष्ठं निकटयन् पुनरेनं वोढुं, परतो धावितुं च समीहां समसूसुचत् । तावदकस्मात् पूर्वस्यामरक्तातिप्रलम्बातिभयानका सकडकडाशब्दं सौदामनी समदेदीप्यत, तच्चमत्कारचकितं चाश्वमेष यावत्स्थिर-

याति तावत्ततडतडाशब्दं पूगस्थूलैर्बिन्दुभिर्वर्षितुमारब्ध मघवा। परं रामकार्यार्थं प्रतिष्ठमानेन मारुतेनेव न सह्यते कार्यहानिः शिववीरचरेण, तत्क्षणमेवासौ पुनः सज्जीभूय समुत्प्लुत्य घोटकपृष्ठमारुरोह, घोटकश्च पुनस्त्वरितगत्या प्रचलितः। यदा यदा विद्युद्विद्योतते तदा तदा पन्था अवलोक्यते, तदनुसन्धानेनैव वाहोऽयं शिलातलानि परिक्राम्यन्, लताप्रतानानि त्यजन्, स्रोतांस्युल्लङ्घमानो, गर्तांश्च परिजहदुच्चचाल। तावद् दूरत एवालोक्यत तोरणदुर्गदीपः, इतश्च चरस्यैतस्य दृढ-प्रतिज्ञतां, निर्भीकतां, सोत्साहतां, स्वामिकार्यसाधनसत्यसङ्कल्पतां च परीक्ष्येव प्रशशाम वृष्टिः, अम्लबलेन दुग्धमिव च खण्डशोऽभून्मेघमाला, ददृशे च पूर्वस्यां कलानाथः।

II. (*a*) **Dissolve and name the following compounds :—**
चतुःसूत्री, सतृणम्, निष्कौशाम्बिः, सुदती, अनुगङ्गम्, सधर्माणः, पुष्पधन्वा. (7)

(*b*) Express in Sanskrit:—(1) Eight times. (2) By 54 men. (3) From 728 women. (4) In 1917 A. D. (4)

III. (*a*) **Frame short sentences illustrative of the use of:——(4)**
अपि नाम, किमु, कामम्, कोऽर्थः

(*b*) **Name fully the following forms:—** (2)

व्यतिषजति, व्यवस्यन्, अपीप्यत, अजिहत.

IV Give:— (15)

(*a*) Imperfect 2nd Pers. Sing. of शी, क्री, with वि, चक्ष्, शास्, तृह्.

(*b*) Perfect 3rd Pers. Sing. of आस्, जन्, ऋच्छ्, मुह्, प्रच्छ्.

(*c*) 2nd Future 3rd Pers. Sing. of वस् to dwell, तृप्, नृत्, मन्,

(*d*) Past Passive Participles of अद्, दा with आ, व्रश्च्, क्षै.

(*e*) Indeclinable Past Participlec of श्वि with उद्, स्तम्भ्, witn वि, मन् with अव.

(*b*) Desiderative Present 3rd Pars. Sing. of इष्, लभ्, आप्.

V. Give:— (8)

(1) Nom. Sing. of दिव्, तुरासाह्, मथिन्, ऋभुक्षिन्.

(2) Acc. Plural of स्त्री, द्यो, युवन्, पपी, अस्थि.

(3) Loc. Sing. of अहन्, मूर्धन्, सोदिवस्, क्रोष्टु.

(4) Voc. Sing. of कर्तृ *n*., भ्रू, उशनस्, अम्बा.

Explain:—

(१) एधोदकस्योपस्कुरुते (२) संशय्य कर्णादिषु तिष्ठते (३) अध्ययनात्पराजयते बालः (४) पैतृकमश्वा अनुहरन्ते (५) अपस्किरते कुक्कुटो भक्ष्यार्थी.

VI, Translate into Sanskrit:— (16)

(*a*) The wicked demon carried off his beauteous wife for whom he had conceived an ardent passion and accomplished his purpose with the assistance of मारीच. Several days afterwards Hanumnt come to know that she was in Lanka and persuaded Rama to invade the island and kill the ravisher. The monkeys built a bridge across the ocean over which Rama with his numerous troops passed, conquered Lanka, and killed Ravana along with his whole host of demons. Rama, attended by his wife and friends, triumphantly returned to Ayodhya where he was crowned king by Vasishtha. He reigned long and righteously and was succeeded by his son Kusha. Rama is said to be the seventh incarnation of Vishnu.

(*b*) As soon as he gets up, instead of beginning his studies, he goes out to play. (4)

(*c*) Yesterday about 20 robbers attacked the house of a wealthy merchant in a village near Calcutta. Four of them were armed with guns (लोहनाडी), 9 with swords and 7 with bamboo sticks. (4)

———

Group XXIV.

I. Translate into English:-- (35)

जीर्णं पादत्रं प्रति कृपणस्योक्तिः

मा याहि भद्रमुख ! मामिह संविहाय
दुःखं कथं बत वियोगभवं सहिष्ये ।
हा हन्त ! जर्जरतनुर्जरयासि जात-
स्तारुण्यभूररुणिमापि लयं गतस्ते ॥ १ ॥

मा मा मनागपि विषण्णमनाः सखे भू-
स्त्वां शक्तिहीनमपि नैव परित्यजेयम् ।
आधारतां मम गतोऽसि यदद्य यावत्
स्नेहोचितं त्वयि चिरं चरितं चरेयम् ॥ २ ॥

भ्रान्तं त्वया खलु मया सह तेषु तेषु
देशेषु भद्र सजनेष्वपि निर्जनेषु ।
नक्तंदिवं विचरतोऽपि शरीररक्षा
यत्नैस्त्वया मम कृता सहयायिनैव ॥ ३ ॥

भ्रातस्त्वयानवरतं चरता मदर्थे
रथ्योद्गता चरणधूलिरपि प्रजग्धा ।
आवर्जितं च मम मानसमङ्ग नित्यं
स्वाङ्गेषु घर्षणवशात्तानिमानमेत्य ॥ ४ ॥

ये नाम केचिदुपला अपि कण्टकाश्च
पादक्षतिं मम चिकीर्षव आविरासन् ।
तैर्निष्ठुरं विरचिताः परुषाः प्रहाराः
सोढा मदंघ्रिकवचेन सखे त्वयैव ॥ ५ ॥

तैस्तैर्मदीयरिपुभिः कृतविग्रहस्त्वं
यद्भोः सखे मम कृते क्षतविग्रहोऽभूः ।
आर्तं तदात्मनिरपेक्षतयाभिरक्षन्
क्षत्रोऽसि मूर्त इति निश्चिनुते मतिर्मे ॥ ६ ॥

अङ्गं त्वदीयमपमृज्य मया करेण
धूलिप्रदिग्धमपि निर्मलतामनायि ।
छिद्रान्वितानि पिहितानि तथा क्षतानि
दत्त्वा मुहुर्व्रणविरोपणपट्टिकास्ते ॥ ७ ॥

नो केवलं चरणयोः करयोरपि त्वां
बिभ्रद्दयाकुलतया बहुशोऽहमाटम् ।
जाने गुणी गुणवता घृणिना घृणावान्
सेव्येन सेवकजनोऽपि हि सेवनीयः ॥ ८ ॥

हा हन्त हन्त जनिता तव चर्मकारो
जात्याधमो मलिनकर्मपरायणश्च ।
स्नेहान्वितः खलु भवांस्तु तथा सुरक्त—
इत्येव भोः प्रणयभाजनतां गतो मे ॥ ९ ॥

नैसर्गिकी सुदृढता क नु ते प्रयाता
किं सांप्रतं शिथिलतां भजसीदृशीं भोः ।
एतद्वदन्ति महतां तु कुलव्रतं यत्
प्राणात्ययेऽपि विकृतिं प्रकृतिर्न याति ॥ १० ॥

संघट्टनं सुचिरमेव तवानुभूय
मत्पादपद्मयुगलस्य गता त्वचाऽपि ।
एवं गतेऽपि तु वहंस्तव देहभारं
मन्ये कृतार्थमभवन्मम जन्म लोके ॥ ११ ॥

वार्द्धक्यदोषजनितव्यसनाभिभूतं
त्वां विस्मरेयमथवा यदि संत्यजेयम् ।
तन्मां कृतघ्न इति सर्वजना वदेयु-
र्मा भूत्त्वया मम कदापि सखे वियोगः ॥ १२ ॥

स्पृष्ट्वा त्वदङ्गमसकृत्परमादरेण
त्वत्प्रत्ययार्थमधुनैवमहं शपामि ।
रक्षाविधौ तव तनोर्न मनागपि स्यां
मन्दादरो यदि न विघ्नकरोऽन्तकः स्यात् ॥ १३ ॥

II. (*a*) Dissolve and name the compounds :—
तारुण्यभूः, नक्तंदिवम् , अनवरतम्, आत्मनिरपेक्षतया, मलिन-कर्मपरायणः. (5)

(*b*) Mention any ten Abstract nouns of the type of अणिमन् तनिमन् &c. (5)

III. (*a*) Pick out all the finite verbs in the above verses and assign conjugations and Padas to the roots thereof. (5)

(*b*) Give absolutives from the roots of the following forms:—प्रजग्धा, सोढा, आवर्जितम्, आविरासन्, प्रदिग्धम् पिहितानि, भ्रान्तम्, विराचिताः. (5)

IV. (*a*) Give Perf. 3rd Per. Sing. of the roots of the following forms:—क्षतः, प्रहारः, एत्य, बिभ्रत्, विग्रहः, हीनम्. (5)

(*b*) Give Imperative 2nd Per. Sing. and Cond. 3rd Per. Plu. of the roots of the following forms:—
अपसृज्य, चिक्रीर्षवः, विषण्णम्, भाद्दरेण, विघ्नः. (5)

V. (*a*) Give all kinds of Active participles from ग्रह् and हृ and Passive participles from स्तु and हन्. (10)

(*b*) Quote any lines from classical authors, similar in sense and wording to:—(1) Last two lines of the 10th verse. (2) Last line of the 12th verse, in Q. I. (5)

VI. Translate into Sanskrit:— (20)

(*a*) Thou mark'st the faults of other men,
Although as mustard seeds minute;
Thine own escape thy partial ken,
Though each in size a Bilva fruit.

(*b*) Renewed enjoyment never tames,
But rather more excites desire.
The more by oil or wood a fire
Is fed, the more it fiercely flames.

(*c*) **No day arrives, but as it flies,**
Of fear a hundred sources brings.
Of grief a thousand bitter springs,
To vex the fool,—but not the wise.

Group XXV.

I. (*a*) Translate into English:— (14)

स तु तीरं समासाद्य तमसाया मुनिस्तदा ।
शिष्यमाह स्थितं पार्श्वे दृष्ट्वा तीर्थमकर्दमम् ॥ १ ॥

अकर्दममिदं तीर्थं भरद्वाज निशामय ।
रमणीयं प्रसन्नाम्बु सन्मनुष्यमनो यथा ॥ २ ॥

ददर्श भगवांस्तत्र क्रौञ्चयोर्मिथुनं चरत् ।
तस्मात्तु मिथुनादेकं पुमांसं पापनिश्चयः ।
जघान वैरनिलयो निषादस्तस्य पश्यतः ॥ 3 ॥

तं शोणितपरीताङ्गं चेष्टमानं महीतले ।
भार्या तु निहतं दृष्ट्वा रुराव करुणां गिरम् ॥ ४ ॥

तथाविधं द्विजं दृष्ट्वा निषादेन निपातितम् ।
ऋषेर्धर्मात्मनस्तस्य कारुण्यं समपद्यत ॥ ५ ॥

(*b*) **Dissolve and name the compounds occurring in the 2nd and the 5th stanza in the above passage. Parse fully the word दृष्ट्वा in the last stanza. Write a note on the words तस्य पश्यतः in the 3rd stanza.** (7)

II. (*a*) Decline (1) द्वितीय *m.*, त्रिंशत्, उभ and निर्जर in the Ablative Sing. and Plu. (2) वात् *n.*, अन्यतम *m.*, नौ and श्वन् in the Nom. Sing. and Plu. (7)

(*b*) Give:—Pres. 3rd Per. Sing. of रुध्, विद् (7th Conj.), भू and स्था Perf. 3rd Per. Sing. of प्रच्छ्, कथ्, मस्ज् and लिप्.

Past Pass. Parti. of पिछ्, धुष्, भ्रम् & गै and the Absolutives of इष्, बन्ध्, यज् and शम्. (10)

III. (*a*) **Translate into English:—**

राजा—किमिदं शिष्योपदेशकाले युगपदाचार्याभ्यामत्रोपस्थानम् ।

गणदासः—देव श्रूयताम् । मया तीर्थादभिनयविद्या शिक्षिता । दत्तप्रयोगश्चास्मि । देवेन देव्या च परिगृहीतः ।

राजा—बाढं जाने । ततः किम् ।

गणदासः—सोऽहममुना हरदत्तेन प्रधानपुरुषसमक्षं "नायं मे पादरजसापि तुल्यः" इत्यधिक्षिप्तः ।

हरदत्तः—देव । अयमेव प्रथमं परिवादकरः । अत्रभवतः किल मम च समुद्रपल्वलयोरिवान्तरमिति । तदत्रभवानिमं मां च शास्त्रे प्रयोगे च विमृशतु । देव एव नौ विशेषज्ञः प्राश्निकः ।

राजा—तिष्ठ तावत् । पक्षपातमत्र देवी मन्यते । तदस्याः पण्डितपरिव्राजिकासहितायाः समक्षमेव न्याय्यो व्यवहारः । मौद्गल्य, अमुं प्रस्तावं निवेद्य परिव्राजिकया सार्धमाहूयतां देवी ।

[धारिणी परिव्राजिका च प्रविशतः]

धारिणी—भगवति, हरदत्तस्य गणदासस्य च संरम्भे कथं पश्यसि ।

परिव्राजिका—अलं स्वपक्षावसादशङ्कया । न परिहीयते प्रतिवादिनो गणदासः।

धारिणी—यद्यप्येवं राजपरिग्रहो हरदत्तस्य प्रधानत्वमुपहरति ।

परिव्राजिका—अयि राज्ञीशब्दभाजनमात्मानमपि चिन्तयतु भवती। पश्य।

अतिमात्रभासुरत्वं पुष्यति भानोः परिग्रहादनलः ।
अधिगच्छति महिमानं चन्द्रोऽपि निशापरिगृहीतः ॥ १ ॥

(*b*) State the two dissolutions of नेत्रकमलम् as a कर्मधारय and bring out their difference by examples. (4)

IV. (*a*) **Parse all the words of the line.**

नमस्कृत्य महेशाय मया ग्रन्थो विरच्यते.

(*b*) Name (1) a root that becomes transitive after a particular prefix (2) a root that gives different senses

in different पदs and (3) a root that changes its पद after a particular prefix.

(c) Distinguish between the senses of

सन्निधत्ते and संनिधत्ते (7)

V. (a) Render freely into Sanskrit:–

1 It does not matter if there are thousands of other kings; it is only in this prince that the earth has got a worthy ruler.

2 Slain, you will obtain heaven; victorious, you will enjoy the earth; therefore stand up, resolute to fight. (8)

(b) Translate into English:— (7)

वृद्धतापसपुरःप्रसारितं वेणुदण्डमवलम्ब्य शैशवे ।
भावयन्निव गदापरिग्रहं भाविनं पवनभूश्चचाल सः ॥ १ ॥
इतरतापशतानि निजेच्छया वितर तानि सहे चतुरानन ।
अरसिकेषु कवित्वनिवेदनं शिरसि मा लिख मा लिख मा लिख ॥ २ ॥

VI. Translate into Sanskrit :—

In my former birth I was the son of a learned Brahmin and was well versed in Vedas. A prince proficient in the science of the bow was my friend and companion. As a result of constant association I became his equal even in his profession. We once happened to go a-hunting, in the course of which he killed many an animal in the forest. Tempted by his performances I let go an arrow myself, which ill-lucked as I was hit an innocent ascetic absorbed in meditation. Pierced through in his very vitals by my unfailing arrow and roused, of a sudden, from his still and sublime blissfulness, he lost control over his feelings and pronounced on me, a curse: " Be a hunter, heartless as you are, and take a low birth. " I was soon overcome, dropped on my knees, fell to his feet and poured over him my sorrow so that at length the soft-souled sage recovered tenderness and uttered, by way of relief, a blessing that even in my low birth I should be endowed with the knowledge of self.

Group XXVI.

I. **Translate into English:—** (22)

न ज्ञायते किं जीवितं श्रेयः, उताहो मरणम् । किमहं प्राणानुपलालयन् रोषपरुषस्य विधेर्निर्घृणप्रहारानप्रतीकारं सहेय, आहोस्विज्जीवितनिरपेक्षः पौरुषप्लवमासाद्य निरवधेर्दुःखोदधेः पारं जिगमिषेयम् ? । तिष्ठतु तावज्जीवितचिन्ता । अथ मरणं प्रतिपन्नं चेत्, तदपि न सुधियो भयाय, निद्राया अभिन्नत्वात् । दीर्घनिद्रा हि मृतिपर्यायेषु प्राज्ञैः पठितैव । अपि नाम, एवंविधेन महानिद्रापरपर्यायेण मरणेन भौतिकशरीरसुलभानि तानि तानि व्यलीकानि सुपरिहराणि भवेयुः । एतादृशीं परिणतिं को नाम नाभिनन्देत् ।

अथवा किमनयायतिगतया चिन्तया ? । मरणमेव सर्वथा मयाध्यवसेयम् । तत्साध्या निद्रा कस्य नाभिमता भवेत् ? । भवतु नामेयं संमता सर्वस्य । तथापि किं तत्र स्वप्नावकाशो न स्यात् ? । पार्थिवे पिण्डे परित्यक्तेऽपि चेतनाविरहसुलभं स्वापमनुभवतो नरस्य न जातु विश्रान्तिसुखपरिपन्थिनः स्वप्नाः प्रादुर्भवेयुः, इत्यत्र कः प्रत्ययः ? । इदमेव स्वप्ननिबन्धनं भयं नाद्यापि मनुजहृदयं जहाति । अन्यथा कृपाणिकाप्रहारमात्रनिर्वर्तनीयेन मरणेन, को नामापरिमेयेभ्यः संसारदुःखेभ्यः सपद्येव मोचयित्वात्मानं न गतव्यथं कुर्यात् ? ।

II. (*a*) Analyes and name the following compounds:— (6)

धृष्टद्युम्नः, निर्विषः, पश्यतोहरः, पुण्यश्लोकः, हर्षनिर्भरः.

(*b*) Give Sanskrit compounds for the following:—Having a tail, not minding the consequences, free from danger the three worlds taken together, a tree meant for shade. (5

III. (*a*) Give (1) Nom. Sing. and Plu. of कति, प्रथम *m*., अनर्वन् and श्रेयसी. (*a*) Instru. Sing. and Plu. of अप्, कोसल (a particular province), मघवत् and वासस्. (6)

(*b*) Give (1) Pres. 1st Per. Sing. and Plu. of वश्, क्लृप्, विद् *cl. 2* and छिद् (2) Perf. and Cond. 3rd Per. Sing. of वस्, इ with अधि, ईह् and गुप् *cl. 1* (3) Past Pass. Parti. of दिव्, वम्, दा and ह्वे. (4) the Absolutives of दृश्, वद्, दम् and वह्. (8)

IV. (*a*) Translate into English:-- (19)

१ रत्नैर्महार्हैस्तुतुषुर्न देवा न भेजिरे भीमविषेण भीतिम् ।
सुधां विना न प्रययुर्विरामं न निश्चितार्थाद्विरमन्ति धीराः ॥ १ ॥

२ इतरेषु विहंगेषु हन्त स्वच्छन्दचारिषु ।
शुक पञ्जरबन्धस्ते मधुराणां गिरां फलम् ॥ २ ॥

(*b*) Render freely into Sanskrit:-- (7)

1 Since you despise me, you shall be childless, as long as you do not propitiate my progeny.

2 Whatever being there is glorious, beautiful or mighty, understand that to have sprung from a part of my splendour.

V. (*a*) Name three roots that become transitive, being preceded by अधि. (3)

(*b*) State and illustrate the general rule for the addition of क at the end of a बहुव्रीहि compound. (5)

(*c*) Name fully the forms underlined in the following:--
शिशिरवसन्तौ पुनरायातः, प्रतिकूलतामुपगते हि विधौ, स हि विघ्नानपोहति, अविघ्नमस्तु ते, सरसा शुष्कम्, कृष्णमेघास्तिरोदधे (6)

VI. Translate into Sanskrit:--

Alone in the vast forests peopled by wild beasts and infested by thieves and म्लेच्छ tribes, poor bewildered दमयन्ती wandered about in quest of नल, asking in her trouble the fierce tiger and the silent mountain to tell her where her lord had gone. After wandering about for three days and three nights, the unfortunate queen came to the delightful asylum of some ascetics, and entering it fearlessly but with great humility, she was welcomed by the holy men, who, struck by her beauty, enquired whether she was the presiding deity of the forest, the mountain or the river. दमयन्ती explained her situation and received from the ascetics most comforting assurances of early re-union with नल and a great future happiness. (22)

Group XXVII.

I. (*a*) Translate into English:— (17)

स प्रविश्य तु तद्वेश्म रावणो राक्षसाधिपः ।
अपश्यद्राक्षसीमध्ये सीतां दुःखपरायणाम् ॥ १ ॥

मृगयूथपरिभ्रष्टां मृगीमिव शुनीवृताम् ।
अधोगतमुखीं सीतां तामभ्येत्य निशाचरः ।
उवाच वाक्यं पापात्मा सीतानुनयकाङ्क्षया ॥ २ ॥

यदिदं राज्यतन्त्रं मे त्वयि सर्वं प्रतिष्ठितम् ।
जीवितं च विशालाक्षि त्वं मे प्राणैर्गरीयसी ॥ ३ ॥

परिक्षिप्ता समुद्रेण लङ्केयं शतयोजना ।
नेयं धर्षयितुं शक्या सेन्द्रैरपि सुरासुरैः ।
नाहं पश्यामि लोकेषु यो मे वीर्यसमो भवेत् ॥ ४ ॥

राज्यभ्रष्टेन दीनेन तापसेन पदातिना ।
किं करिष्यसि रामेण मानुषेणाल्पतेजसा ॥ ५ ॥

दर्शने मा कृथा बुद्धिं राघवस्य वरानने ।
कास्य शक्तिरिहागन्तुमपि सीते मनोरथैः ॥ ६ ॥

त्रयाणामपि लोकानां न तं पश्यामि शोभने ।
विक्रमेण नयेद्यस्त्वां मद्बाहुपरिपालिताम् ॥ ७ ॥

(*b*) Compress into single words (simple or compound) the phrases:- (4)

धर्षयितुं शक्या, त्रयाणां लोकानाम्, राघवस्य दर्शने बुद्धिम्.

II. (1) Give:—

(*a*) Nom. Sing. and Plu. of:—

एकतर *n*., विश्व *m*., अनुष्टुभ् and **एकपत्नी**

(*b*) Abl. Plu. and Gen. Sing. of **उत्तर** (a reply), **किम्** *f.*, **दिव्** and **मेधाविन्** *n.* (7)

(2) (*a*) Give Loc. Sing. of the fem. of:—

पुण्यनामन्, महात्मन्, and **मत्स्य.**

(*b*) Distinguish between the senses of the compound **पूर्वकाय:** dissolved as **पूर्वं कायस्य** and as **पूर्व: काय:**. (9)

III. (*a*) Translate into English:— (15)

विभीषण:—सर्वथा महाराजस्य विप्रतिपत्त्या राक्षसकुलस्य नाशोऽभ्युपगत इति मन्ये ।

रावण:—का मे विप्रतिपत्ति: ?

विभीषण:—ननु सीतापहरणमेव ।

रावण:—सीतापहरणेन को दोष: स्यात् ?

विभीषण:—अधर्मश्च ... ... ।

रावण:—चशब्देन सावशेषमिव ते वचनम् । तद् ब्रूहि । मम खलु प्राणै: शापित: स्या: यदि न कथये: ।

विभीषण:—बलवद्विग्रहश्च ।

रावण: कथं कथं बलवद्विग्रहो नाम

शत्रुपक्षमुपाश्रित्य मामयं राक्षसाधिप: ।
क्रोधमाहारयंस्तीव्रममीरुरभिभाषते ॥ १ ॥

ममानवेक्ष्य सौभ्रात्रं शत्रुपक्षमुपाश्रितम् ।
नोत्सहे पुरतो द्रष्टुं शीघ्रमेष निरस्यताम् ॥ ३ ॥

विभीषण:—प्रसीदतु महाराज: । अहमेव यास्यामि ।

अद्यैव तं कमललोचनमुग्रचापं
रामं हि रावणवधाय कृतप्रतिज्ञम् ।
संश्रित्य संश्रितहितं प्रथितं नृदेवं
नष्टं निशाचरकुलं पुनरुद्धरिष्ये ॥ ३ ॥

(*b*) I Show the difference in the senses of the following:—

(*a*) स श्लोकपञ्चकं निशामधीते
(*b*) स श्लोकपञ्चकं निशायामधीते
and (*c*) स श्लोकपञ्चकं निशयाधीते

Write a note on the word **प्राणै:** in **प्राणैर्गरीयसी** (Q. I.) (2)

(c) Analyse and name the compounds contained in the three stanzas of the above passage. (7)

IV. (a) Translate into English:—

(१) विललाप स बाष्पगद्गदं सहजामप्यपहाय धीरताम् ।
अभितप्तमयोऽपि मार्दवं भजते कैव कथा शरीरिषु ॥ १ ॥

(२) एकस्य मूल्येन व्ययः शुध्यति

(३) अप्रियस्यापि वचसः परिणामेऽविरोधिनः ।
वक्ता श्रोता च यत्रास्ति रमन्ते तत्र देवताः ॥ १ ॥

(b) Render freely into Sanskrit:— (6)

1 To err is human, to forgive is divine.
2 Age considers, youth ventures.
3 None are so deaf as those that would not hear. (4)

(c) Give (1) Pres. 3rd Per. Plu. of सू A., व्यथ्, गुप् *cl. 1* and इ with अधि A. (2) Pass. 3rd Per. Sing. of the Perf. and of the Aorist of ग्रह्, भिद्, द्युत् and ह्वे. (3) Past Pass. Parti. of सृज्, गुप्, मुष् and वृत and (4) the Absolutives of यम्, तॄ, मुद् and सह्. (10)

V. Translate into Sanskrit:— (16)

Two travellers, seeing before them a great forest, promised to help each other if they should meet with any danger. They had not gone far when a tiger came rushing towards them out of a thicket; upon which one, being a light nimble fellow, got up into a tree; the other falling flat upon his face and holding his breath, lay still while the tiger came up and smelled at him. But that creature, supposing him to be a dead carcass, went back again into the wood, without doing him the least injury. Then he who had climbed the tree came down to his companion, and with a pleasant smile asked him what the tiger said to him. "For" said he, "I saw him put his mouth very close to your ear." "He told me," said the other, "to take care for the future not to put any confidence in such cowards as you."

Group XXVIII.

I. Translate into English:—

(*a*) **धृतराष्ट्रः**—वत्स संजय, कुरुकुलकाननैकशेषप्रवालो मे वत्सो दुर्योधनः कच्चिज्जीवति ?

गान्धारी:—जात, यदि सत्यं जीवति वत्सः, तत्कस्मिन्नुद्देशे कथय ।

संजयः—नन्वेष महाराज एक एव न्यग्रोधच्छायायामुपविष्टस्तिष्ठति ।

गान्धारी:—जात, एकाकीति भणसि । किं नु खलु संप्रति भ्रातृशतं तस्य पार्श्वे नास्ति ?

(दुर्योधनमासाद्य सर्वे रथादवतरन्ति)

गान्धारी:—वत्स, अतिगाढप्रहारवेदनाकुलस्य अस्मास्वपि ते न प्रसरति वाणी ?

धृतराष्ट्रः—वत्स, किमकृतपूर्वः संप्रति मय्यप्ययमनव्याहारः ?

दुर्योधनः – पापोऽहमप्रतिकृतानुजनानदर्शी

तातस्य बाष्पपयसां तव चाम्ब हेतुः ।

दुर्जातमत्र विमले भरतान्वयेऽपि

किं मां सुतक्षयकरं सुत इत्यवैषि ? ॥ १ ॥ (15)

(*b*) १ प्रजानां विनयाधानाद्रक्षणाद्भरणादपि ।

स पिता पितरस्तासां केवलं जन्महेतवः ॥ १ ॥

२ विधाय वैरं सामर्षे नरोऽरौ य उदासते ।

प्रक्षिप्योदर्चिषं कक्षे शेरते तेऽभिमारुतम् ॥ १ ॥ (6)

II. Dissolve and designate the compounds occurring in the three stanzas of Q. I. (11)

III. (*a*) Give (1) Pres. 3rd Per. Sing. and Plu. of इन्ध्, ज्ञा, आप् and शास् (Act. and Pass.) (2) Perf. 3rd Per. Sing. of अज्ज्, स्मि, क्रीड् and भ्रस्ज्. (3) Past. Pass. Parti. of गम्, बन्ध्, लू and श्वि. (4) the Absolutives of आ + हन्, वि + गण्, नि + खन् and प्रच्छ्. (10)

(*b*) Decline (1) आशिस्, देव, प्रेमन् and चतुर in the Nom. Sing. and Loc. Plur. (2) श्वन्, अश्वयुज् Adj., प्रसू and यातृ in the Nom. Plu. and Gen. Sing. (9)

IV. (*a*) Translate into English:—

मुधैव जनाः प्रज्ञापाण्डित्ये निसर्गैकसंस्थे वदन्ति । ते हि सामानाधिकरण्यं भूयो व्यभिचरतः । पाण्डित्यं नाम प्रायः परतोऽधिगतो ज्ञानराशिः : प्रज्ञा च स्वतोऽर्थसंदर्शनसमुत्थमात्मनः प्रतिपत्तिपाटवम् । ज्ञानं यावत्स्वप्रतीतिपूर्वं धारयितुर्नात्मीयतामेति तावत्तस्य पण्डितपदवीं निर्वाहयदपि केवलं भार एव । अहो प्रभूतं ते ज्ञानमिति मतिः पण्डितस्य गर्वमादधाति । 'कियानपि ज्ञाननिधिर्नाद्यापि मयात्मसात्कृतः' इति खेदः प्राज्ञस्य विनयं वर्धयति । निपुणमतिभिर्निर्मिता ग्रन्थाः शम्बरचातुरीसमुत्था इव विवेकविकलाञ्जनान् हर्षपरवशान् कुर्वन्ति । तथा हि । केचित् प्रणेतुराहितलक्षणत्वप्रत्ययादपरीक्ष्यैव ग्रन्थान् वरेण्यान् गणयन्ति । केचिदर्थवैचित्र्यवाश्रिताः शब्दसौष्ठवप्रीताश्च अर्थदोषसंकुलानपि प्रबन्धान् गुणैरनर्हान् मन्यन्ते । अपरे पुनरालस्योपहता विमर्शनक्लेशविमुखाः सदसतो ग्रन्थानविशेषमेव सेवन्ते ।

(*b*) Translate freely into Sanskrit:— (6)

1 It is possible for you to pacify his anger by giving him crores of cows.

2 Better is one's own duty, though destitute of merits than the well-executed duty of another ; he who does the duty imposed by his birth does not incur sin.

V. What do you understand by नित्यसमास and सापेक्षसमास ? Give two examples of each. (6)

VI. Translate into Sanskrit:— (22)

As though to make the lesson more impressive it was given on a field of battle अर्जुन, the warrior prince, was to vindicate his brother's title and to destroy a usurper. It was his duty as prince, as warrior, to fight for the acquisition of his brother's heritage. To make the contest more bitter, loved comrades and friends stood on both sides, wringing his heart with personal anguish and producing a conflict of duties as well as physical strife. Could he slay those whom he owed love and duty, and trample on ties of kindred ? To break family ties was a sin ; to leave his brother's lawful subjects

in the bondage of another was a sin. Where was the right way? Justice must be done; else law would be disregarded, but how slay without sin? The answer is the burden of the book. Have no personal interest in the event; carry out the duty imposed by the position in life.

Group XXIX.

1. (*a*) Translate into Sanskrit:— (18)

वासुदेवः—(सभागतं दुर्योधनं प्रति)–भोः कौरवेश्वर, भवतो राज्ये शरीरे च कुशलमनामयं च पृष्ट्वा विज्ञापयन्ति युधिष्ठिरादयः पाण्डवाः—

अनुभूतं महद्दुःखं संपूर्णः समयः स च ।
अस्माकमपि धर्म्यं यद्दायाद्यं तद्विभज्यताम् ॥ १ ॥

दुर्योधनः—भोः केशव, न जानाति भवान् राज्यव्यवहारम् ।

राज्यं नाम नृपात्मजैः सहृदयैर्जित्वा रिपून् भुज्यते
तल्लोके न तु याच्यते न तु पुनर्दीनाय वा दीयते ।
काङ्क्षा चेन्नृपतित्वमाप्तुमचिरात् कुर्वन्तु ते साहसं
स्वैरं वा प्रविशन्तु शान्तमतिभिर्जुष्टं शमायाश्रमम् ॥ २ ॥

वासुदेवः—भोः सुयोधन, अलं बन्धुजने परुषमभिधाय । ननु विदित एव ते विजयपराक्रमः । शृणु—

कैरातं वपुरास्थितः पशुपतिर्युद्धेन संतोषितो
वह्नेः खाण्डवमश्नतः सुमहती वृष्टिः शरैर्वारिता ।
देवेन्द्रारिनिकराः करालदनुजा नीताः क्षयं लीलया
नन्वेकेन तदा विराटनगरे भीष्मादयो निर्जिताः ॥ ३ ॥

बद्ध्वा त्वं चित्रसेनेन नीयमानो नभस्तलम् ।
विक्रोशन् घोषयात्रायां फाल्गुनेनैव मोक्षितः ॥ ४ ॥

किं बहुना ।

दातुमर्हसि मद्वाक्याद्राज्यार्धं धृतराष्ट्रज ।
अन्यथा सागरान्तां गां हरिष्यन्ति हि पाण्डवाः ॥ ५ ॥

(*b*) Translate freely into Sanskrit:— (6)

1 I hope that the villainous दुर्योधन has been traced out. Is it so ?

2 Giving up all duties, come to me alone for shelter; sorrow not, I will liberate you from all sins.

II. (1) Give (*a*) Nom. Plu. and Dative Sing. of युष्मद्, त्रितय *m.*, दक्षिण (clever), जाग्रत् *n.* & (*b*) Gen. and Loc. Plu. of वर्षा, ज्योतिस्, अत्रभवत्, प्रगल्भ *m.* (2) Give (*a*) Pres. 3rd Per. Sing. and 1st Per. Plu. of स्वप्, चि, क्लिश् P., and प्रच्छ्. (*b*) Perf. and Aorist 3rd Per. Sing. Passive of धा, तड्, खन् and व्यध् . (*c*) Past Pass. Parti. of कुष्, ग्रह्, हा and सो. (*d*) Perf. Parti. of गम्, इ, श्रु and तॄ. (19)

III. Translate into English:—

(*a*) ननु मानव, दुस्तरमिमं संसारार्णवमुल्लङ्घ्य ध्रुव स्थानं प्रपित्सेसि चेत्, मोघान् क्षणध्वंसिनोऽमूनैहिकानर्थान् संत्यज । ते हि न किमपि ते श्रेय आवहेयुः, प्रत्युत भौमसुखाभिलाषमेव द्रढयेयुः । कोऽर्थस्ते तैरनुसृतैः ? अतस्तान् विहाय मामकमनुसर । हे संसारसंसरणरसिक, शमप्राप्तये श्रमपरिगतस्यापि ते नात्र कलहादन्यद्भागधेयम् । सांसारिकं किमपि वस्तु नान्तरात्मनस्तोषाय, इति ध्रुवमवेहि । मा संपदं कामयस्व । मा वा यशसे स्पृहय । संपन्नाम नयनकमनीयापि तत्त्वतो मृद्धा न भिद्यते । यशोऽपि श्रवणैकग्राह्यो वातवीचिविकारविशेषः, यो न स्पर्शसह्यः, न वा दर्शनगोचरः, नापि रसनासंवेद्यः। एताभ्यां वसुयशोभ्यां न किमपि कल्याणमपेक्षितुमर्हसि । अतस्ते परित्यज्य मामनुयाहि । भो मोक्षमार्गपथिक, प्रमादमूला ते स्वर्गतश्च्युतिः । अतो धर्मविहितचेता नरकवर्त्मनो निवर्तस्व । परमात्मानं शरणमुपेहि, येन स तव पातकानि क्षमेत । भ्रातः, पथोऽस्मात् परावृत्तो भव । नायं स्वर्गमुपतिष्ठते । दिव्याभिः स्तुतिगीतिभिरीश्वरं प्रसादय । एवं कृतेऽत्रैव कृतार्थो भवितासि । जडवस्तुतो निवृत्ततर्षो मदीयं पन्थानं प्रतिपद्यस्व । (24)

(*b*) 1 यदचेतनोऽपि पादैः स्पृष्टः प्रज्वलति सवितुरिनकान्तः ।
तत्तेजस्वी पुरुषः परकृतनिकृतिं कथं सहते ॥ १ ॥

2 अधमा धनमिच्छन्ति धनमानौ च मध्यमाः ।
उत्तमा मानमिच्छन्ति मानो हि महतां धनम् ॥ २ ॥ (5)

IV. (*a*) Dissolve and name the compounds in stanza 2, from Q. I.

(*b*) Give compounds for:—

१ कैलासं वपुरास्थितः, २ महद्दुःखम्, ३ सवितुः पादैः स्पृष्टः.

(*c*) Re-write, by changing the voice, राज्यं नृपात्मजैः रिपून् जित्वा भुज्यते.

(*d*) Transform the sentence राज्यार्धं दातुमर्हसि by using a verb from the root युज् in place of अर्हसि.

(*e*) Complete the sentence किं बहुना ? by supplying the part left understood.

(*f*) Transform मानो महतां धनम् so as to contain मान in the instru. (15)

V. Translate into Sanskrit:—

The lion was dead and all the animals flocked to his den to mourn with the lioness, his widow, who was making the mountains and the forest resound with her roars. Having paid their respects to her, they went on to elect a king, the crown of the deceased lion being set forth in the midst of the assembly. The lion's cub was too young and too weak to take the royal sway over so many high-spirited animals. " Give me time to grow " said he " I shall know well how to reign and to make myself feared as my fater did before me. In the mean-time I will study the history of the great deeds of my father to the end that I may one day equal him in glory."

Group XXX.

I. Translate into English:— (18)

(*a*) (उत्सृष्टजडदेहः शुकः स्वगतं भाषते)

अपि नाम स समयः प्रत्यावर्तेत यदाहं वायुरिवानिरुद्धं समचरम्, स्वच्छन्द-वनजातानि ललितरसास्वादानि फलान्यास्वादयम्, प्रसन्नमधुरं प्रस्रवणाम्भः पर्याप्तमपिबम्, यथाभिलषितायां शाखिशाखायामुपाविशं च । एवं तेषु तेषु व्यापारेषु

स्वायत्तवृत्तेर्मम किमाकारस्य रुचिरतां स्मरामि, उत पिच्छपुञ्जस्य भासुरतां चिन्तयामि, आहोस्विदालापानां नवनवत्वमनुध्याय शोचामि । मम भाग्यविप्लवात् मे मनोहररूपत्वं, मधुरस्वरत्वं, समुज्ज्वलबर्हत्वं वा नैकमपि मां रक्षितुमलमासीत् । सर्वमेव सपदि वन्ध्यतामयासीत् । अहं हि केनापि क्रूराशयेन पुरुषेण गृहीतः पञ्जरे निरुद्धश्च । तत्र आहारविरहात् कृशीभूतस्य कृच्छ्रेण श्वसतश्च मेऽल्पावशेषं जीवितमचिरेण द्वारशलाकान्तरेणापक्रान्तम् ॥ (12)

(*b*) १ सहसा विदधीत न क्रियामविवेकः परमापदां पदम् ।
वृणते हि विमृष्यकारिणं गुणलुब्धाः स्वयमेव संपदः ॥ १ ॥

२ जीयन्तां दुर्जया देहे रिपवश्चक्षुरादयः ।
जितेषु ननु लोकोऽयं तेषु कृत्स्नस्त्वया जितः ॥ १ ॥ (6)

II. (*a*) Analyse and name the following compounds:—

सप्तपर्णः (वृक्षः), चतुरश्रम्, त्र्यवराः (साक्षिगः), पारेश्मशानम्, and बहुव्रीहिः (5)

(*b*) Join in बहुव्रीहि compounds, to qualify a masculine noun, the following:—

समान + धर्म, भग्न + धनुस्, विस्तीर्ण + पथिन्, लब्ध + मही, and बहु + नेतृ.

III. (*a*) (1) Give the feminines of तुदत्, युवन्, शूद्र, भव, and क्रोष्टु.

(2) Decline मथिन्, द्यो, गिर्, and दक्षिण *m*. (=southern) in the ablative singular and locative plural. (6)

(*a*) Give: –

(1) the second person singular, present, of स्तृ, सद्, कृ, and कृत्.

(2) the third person singular, perfect and simple future of गाह्, नृत्, सृज्, and चि.

(3) the past participles of क्षण्, स्वप्, ज्ञा, and स्वञ्ज्.

and (4) the third person singular, present, of the causal of क्री, रुह्, अधि + इ, and स्ना. (10)

IV. (*a*) Re-write the sentence:—

उत्तीर्णयमुने वीरसेने शत्रुयोधाः प्रकम्पिताः--
minding the following directions in order:—

1 Change the sentence into a complex one.
2 Have यमुना as the subject of the locative absolute.
3 Use उत्तीर्ण as an adj to वीरसेन.

(*b*) State and illustrate the difference of sense between आह्वयति and आह्वयते.

(*c*) Distinguish between the uses of किं and कच्चित् as interrogatives.

(*d*) Render into Sanskrit, by using धारयति for the verb, the following sentence:—

Perseverance is sure to reward the author with success. (12)

Translate into English:— (18)

कंसराजः—श्रुत्वा व्रजे विपुलविक्रमवीर्यसत्त्वं
दामोदरं सह बलेन समाचरन्तम् ।
आदिश्य कार्मुकमहं तमिहोपनीय
मल्लेन रङ्गगतमद्य तु घातयामि ॥ १ ॥

ध्रुवसेनः—श्रोतुमर्हति महाराजः । प्रविशन्नेव दामोदरः ससंकर्षणो गोपजनपरिवृतो रजकेभ्यो वस्त्राण्याच्छिद्य गृहीतवानिति श्रुत्वा महामात्रेणोत्पलापीडो नाम गन्धहस्ती संचोदितस्तमभिघातयितुम् । ततः
तमापतन्तं सहसा समीक्ष्य
समेतगोपालकवृन्दमध्ये ।
बालो बलेनाद्रिनिभं गजेन्द्रं
दन्तं समाकृष्य जघान शीघ्रम् ॥ २ ॥

कंसराजः—कथं जघानेति ? गच्छ भूयो ज्ञायतां वृत्तान्तः ।

ध्रुवसेनः—यदाज्ञापयति महाराजः । (निष्क्रम्य पुनः प्रविश्य) धनुःशालारक्षकेण सिंहबलेन वार्यमाणस्तं कर्णमूले प्रहृत्य हत्वा, धनुः समादाय द्विखण्डं कृत्वा, सांप्रतं रङ्गभूमिमवतीर्णो वासुदेवः । (नेपथ्ये

महान्नादः) महाराज, एष कृष्णोऽग्रजन्मानं भाषते । श्रूयताम् ।

(नेपथ्ये) —

आर्य— मर्त्येषु जन्म विफलं मम तानि घोषे
कर्माणि चात्र नगरे धृतये न तावत् ।
यावन्न कंसहतकं युधि पातयित्वा
जन्मान्तरासुरमहं परिकर्षयामि ॥ ३ ॥

VI. (*a*) Render freely into Sanskrit:—

1 We owe to you our success in difficult undertakings.

2 If the splendour of a thousand suns were to blaze out together in the sky, that might resemble the lustre of the glorious one. (6)

(*b*) Translate into Sanskrit:—

The fisherman was willing to bestow his daughter on the king, but only on condition that the son born of her should occupy the throne to the exclusion of all others. This was a difficulty that staggered the king, for he could not find it in his heart to set aside **देवव्रत**, the glorious son of **गङ्गा**. The matter accordingly dropped, but his disappointment was very great, and he could not conceal from the world that there was something preying upon his mind. **देवव्रत**, being much concerned about his father's happiness, found out the cause of it and going to the father of the sweet-scented maiden **सत्यवती**, he formally renounced his own right to the succession, and recorded a vow of perpetual celibacy. (20)

Group XXXI.

I. Translate into English:—

वत्स रतीश, किमद्यापि चिरयसि ? अहो ते व्यामोहः । यदधुनापि न त्वं नावमारूढः । संप्रति हि समीरणस्तव प्रयाणानुकूलो वर्तते । सार्थिकाश्च सर्वे त्वां प्रतिपालयन्ति । आशीर्वचनपुरःसरं मया वितीर्यमाणानीमान्यनुशासनानि सदैव चेतसा धारय ।

यस्य कस्याप्यग्रे मनोगतं मा प्रकटीकुरु। असम्यगालोचितेषु कार्येषु मा प्रवर्तस्व। वयस्यैः सार्धमनियन्त्रणनिर्भरं व्याहरन्नपि ग्राम्यवचनरुचिर्मा भूः। यानि कान्यपि मित्राणि दृढपरीक्षणपूर्वं त्वया संपादितानि भवेयुः, तान्यत्यायसैः स्नेहपाशैर्गाढनिगडितानि कृत्वात्मानिर्विशेषतां नय। एवं कृत्यपि नवं नवमनिरूपितस्नेहसद्भावं नरं सुहृत्त्वेनाभिनन्दितुं मा त्वरस्व। कलहस्थानारम्भस्तावत्प्रथमं बुद्धिलक्षणम्। इदमप्यपरं यत्सकृत्प्रस्तुतः कलहस्तथा स्थैर्येणानुबन्द्धव्यः यथा प्रतिपक्षस्त्वामपकर्तुं न धृष्णुयात्। बालादपि सुभाषितं ग्राह्यं, किं पुनर्वर्षीयसः? स्वाभिप्रायस्तु सहसा न प्रकाशनीयः। सर्वस्यापि वचः श्रोतव्यम्। आत्मनो निर्णयस्तु न स्फुटीकार्यः। आयसदृशान्यपि ते वासांसि महार्हाणि भवेयुः, न पुनः स्वैरविरचितानि, न वा शोभामात्रप्रयोजनानि। उक्तं हि— 'वासो धनं गमयति वासमा शीलमुच्यते'। न त्वया वयस्यव्यवहारे उत्तमर्णेनाधमर्णेन वा भवितव्यम्। मित्राय दत्तं चेत्, धनं स्वयं नश्यत्, मित्रमप्यमित्रतां नीत्वा, तदपि नाशयति नाम। अथ मित्रादात्तं, तत्क्रमेण नरं व्ययविषये शिथिलावधानं जनयति। इदं त्वं सविशेषमवधारयेः – मनःपूतं समाचरसि चेत्, परवञ्चनायां न ते प्रवृत्तिरुपजायेत।

शुभास्ते पन्थानः सन्तु। एतत्पितृभाषितं स्वल्पं मधुरमपि प्रास्थानिकयाशिषा सङ्गतत्वान्मनसस्ते व्रजतु मधुरतरताम्।

II. Give (*a*) The Genitive and Locative singular of **अदस्** *m.* **देवेज्**, **अध्यूषिवस्**, *m.* and **द्युम्न**.

(*b*) The Accusative singular and Genitive plural of **अन्यतर** *n.*, **तव्** *f.*, **स्वयंभू** and **त्रिद्विष्**.

(*c*) The second and third person, plural, Present of **गुह्**, **दिह्**, **सू** and **भुज्**.

(*d*) The third person singular, Passive, of the Perfect and Periphrastic Future of **दृश्**, **लिह्**, **गण्**, and **वद्**.

(*e*) The past participles of **अञ्ज्**, **रुद्**, **रुह्**, and **विद्** *cl.* 6.

(*f*) The Absolutives of **नम्**, **दिव्**, **मुह्** and **गुप्** *cl.* 1. (18)

III. (*a*) Render freely into Sanskrit:—

1 That king had no prisoner whom he could release at the festival of the birth of his son.

2 The more diligently you study, the fewer will be your chances of failure.

(*b*) Translate into English:— (8)

यज्जीव्यते क्षणमपि प्रथितं मनुष्यै-
विज्ञानविक्रमयशोभिरहीयमानम् ।
तन्नाम जीवितमिह प्रवदन्ति सन्तः
काकोऽपि जीवति चिराय बलिं च भुङ्क्ते ॥ १ ॥

२ परोक्षे कार्यहन्तारं प्रत्यक्षे प्रियवादिनम् ।
वर्जयेत्तादृशं मित्रं विषकुम्भं पयोमुखम् ॥
नात्यन्तं सरलैर्भाव्यं गत्वा पश्य वनस्थलीम् ।
छिद्यन्ते सरलास्तत्र कुब्जास्तिष्ठन्ति पादपाः ॥ १ ॥ (11)

IV. (*a*) Explain and name the Compounds in Q. III. b. (10)

(*b*) Re-write the following by changing the voice:—

ग्रामीणान्मार्गशाखिनां नामधेयानि पप्रच्छतुः । (

V. Translate into Sanskrit:—

Ashvatthâmâ decided to attack the sleeping host of the sons of Pandu, and despite the efforts of Kṛipa to dissuade him, he went to the entrance of their camp. Entering it at dead of night, he slaughtered his sleeping enemies, Dhṛishtadyumna first of all, with the sons of Draupadî. Returning to the dying Duryodhana, with Kṛipa and Kṛitavarman, he told him of the destruction of his foes. The agonising king was supremely satisfied and with the words: " Good be to you all ! Prosperity be yours ! All of us will again meet in heaven, " he quietly breathed his last. Yudhishthira, on hearing the grievous news, sent for Draupadî, who, broken-hearted, took a vow to die if Ashwatthâmâ were not slain, and the gem on his head, born with him, were not brought to her. (20)

Group XXXII.

I. (*a*) Translate into English:—

प्राप्तराज्यस्य रामस्य वाल्मीकिर्भगवानृषिः ।
चकार चरितं कृत्स्नं विचित्रपदमर्थवत् ॥ १ ॥
चिन्तयामास को न्वेतत्प्रयुञ्जीतेति स प्रभुः ।
तस्य चिन्तयमानस्य महर्षेर्भावितात्मनः ।
अगृह्णीतां तदा पादौ मुनिवेषौ कुशीलवौ ॥ २ ॥
स तु मेधाविनौ दृष्ट्वा वेदेषु परिनिष्ठितौ ।
वेदोपबृंहणार्थाय तावग्राहयतादरात् ॥ ३ ॥
काव्यं रामायणं कृत्स्नं सीतायाश्चरितं महत् ।
पौलस्त्यवधमित्येव यच्चकार स नामतः ॥ ४ ॥
ऋषीणां च द्विजातीनां साधूनां च समागमे ।
यथोपदेशं तत्त्वज्ञौ जगतुः सुसमाहितौ ॥ ५ ॥
तच्छ्रुत्वा मुनयः सर्वे बाष्पपर्याकुलेक्षणाः ।
साधु साध्विति तावूचुः परं विस्मयमागताः ।
चिरनिर्वृत्तमप्येतत्प्रत्यक्षमिव दर्शितम् ॥ ६ ॥ (15)

(*b*) Write notes on कुशीलवौ, तावग्राहयत्, पौलस्त्यवधम् and प्रत्यक्षम्.

(*c*) Dissolve and name the following compounds:— (4)
प्राप्तराज्यस्य, भावितात्मा, वेदोपबृंहणार्थाय, यथोपदेशं and द्विजातयः

II. (1) Decline (*a*) कतिपय *m.*, अष्टन्, वपुस्, and पुण्यनामन् *f.* in the Locative Sing. and Plural.

(*b*) वर्षाभू (a female frog), समिध्, feminine of गुरु, and सुगन्धि adj. in the dative sing. and plural. (7)

(2) Give (*a*) the first Person, Sing. and Plural, Imperfect of जॄ, कॄ, नह् and विद् (7th Conj.)

(*b*) the singular of the third Person of the Perfect of हृ, कथ्, कास्, and नह्.

(*c*) the past participles of **जागृ, भुज्, व्यध्** and **पच्.**

(*d*) the potential participles ending in **य** of **युज्, दृश्, कृ** and **इ** with **अधि.**

III. Translate into English:—

अकिंचनस्यापि मे मानसमेव साम्राज्यसुखमावहति । क्वान्तर्मानसं वर्तमान आनन्दः, क्व च जनाधीनं धनसाधनं वा भौमं सुखजातम् ? अन्यान्समृद्धिसुखभाजोऽपि वीक्षमाणस्य न मे द्रव्याभिलाषो जायते । परितोष एव मे जीवनम् । वृत्तिमात्राधिकं नाहं कामये । श्रीमद्भ्योऽवधीरणादुःखं च नानुभवामि । शमरतं मे मनः, इष्टवस्तुविरहं न गणयति, नापि संतोषावष्टम्भादर्थाभावेन विषादं कलयति । अविषण्णश्चाहं राजवन्नन्दामि । कथमृद्धिमन्तो जनाः सुखानि भोगादेव नाशं प्रयान्ति, कथं वा उच्चैःपदलङ्घनलोलचेतसः पतनमनुभवन्ति, इत्येतन्मे प्रत्यहं प्रत्यक्षमेव । 'गतिः सोच्छ्रायाणां पतनमनुकूलं कलयति'—इत्यपि मे नया दृष्टिपथमवतरति । अहो तेषां क्लेशगरिमा, ये श्राम्यन्ति, द्रव्यमर्जयन्ति, कृच्छ्रेण वितरन्ति च । ईदृशं चिन्ताभारं सोढुं न कदापि मे मनः प्रवर्तेत । अहं परस्योत्कर्षापकर्षौ सममेव पश्यामि । सांसारिका भावाः परानभिभवन्तु नाम, अहं पुनस्तैरविकृतश्चरामि । नाहं द्विषतो बिभेमि, न वा सुहृदमवधारयामि । न मे निधनाद्भीतिः, न वा प्रलयतो भयम् । आढ्यानामपि केषांचिद्बलीयान्धनगर्ध आलोक्यते । अल्पपरिच्छदस्यापि मे नाभ्यधिकस्पृहा । येन सत्यामपि प्रभूतायां संपदि ते दरिद्राः, विरलेऽपि धनेऽहं श्रीमान् । ते वराकाः, अहमीश्वरः । ते याचकाः, अहं दाता । तेऽर्थिनः, अहमर्थवर्षी । ते ग्लायन्ति, अहं निर्वृणोमि । नाहं किमप्यभिलषामि, यदृच्छालब्धेन च वृत्तिं कल्पयामि । भूयसे धनाय नाहमित इतो धावामि । मितमेव धनं मे तृप्तये । न विभवो मे क्षोभाय । सर्वतोऽपि प्रवृत्ते चक्रपातेऽहं निराकुल एव जलधिकूल उपविशामि । नश्वरस्यार्थस्य कृते च उद्यच्छमानाञ्जनान्दृष्ट्वान्तर्हसामि । इत्थमहं स्वच्छन्दचारी । किमिति मयात्मा क्लेशे पातयितव्यः ? यस्मात्—'संतोष एव पुरुषस्य परं निधानम्' इति मे निश्चिता मतिः ॥ (30)

IV. (*a*) Distinguish between the senses of **वेदमधीयन्** and **वेदमधीयानः**.

(*b*) State and illustrate the occasions for the change of **महत्** into '**महा**' as the member of a compound.

(*c*) Render into Sanskrit the sentence—

"You do not deserve to leave me (a female)"
by using severally as the predicate अर्हसि, अर्हामि, युज्यते, युक्त (adj). and युक्तम्. (8)

V. (*a*) Translate into Sanskrit:—

Next day, the hunter brought fruits and water; and when I did not touch them, he said tenderly: " It is unnatural for men to refuse food when hungry. You, mindful of a former birth, should not make distinction of what may and may not be eaten. There is no sin in acting in accordance with the state to which your past deeds have brought you. It is lawful in a time of distress to eat food not proper for one, in order to preserve life. You need not fear the food as coming from our caste, for fruit may be accepted even from us. " I, wondering at his wisdom, partook of food, but kept silence. (13)

(*b*) 1 Few things are impossible to diligence and skill.

2 Suspicion is the poison of friendship.

3 Rest is won only by work.

4 A word to a wise man is enough.

Group XXXIII.

I. (*a*) Translate into English:—

प्राह राजानमासाद्य युद्धं देहीति रावणः ।
निर्जितोऽस्मीति वा ब्रूहि त्वमेवं मम शासनम् ॥ १ ॥

राजानरण्यस्तच्छ्रुत्वा राक्षसेन्द्रमथाब्रवीत् ।
दीयते द्वन्द्वयुद्धं ते राक्षसाधिपते मया ॥ २ ॥

ततः शक्रधनुःप्रख्यं धनुर्विस्फारयन्स्वयम् ।
आससाद नरेन्द्रस्तं रावणं क्रोधमूर्च्छितः ॥ ३ ॥

तस्य बाणाः पतन्तस्ते चक्रिरे न क्षतं क्वचित् ।
वारिधारा इवाभ्रेभ्यः पतन्त्यो नगमूर्धनि ॥ ४ ॥

ततो राक्षसराजेन क्रुद्धेन नृपतिस्तदा ।
तलेनाभिहतो मूर्ध्नि स रथान्निपपात ह ॥ ५ ॥

तं प्रहस्याब्रवीद्रक्षोऽनरण्यं पृथिवीपतिम् ।
किं त्वयाप्तं फलं ब्रूहि युध्यमानेन मां प्रति ॥ ६ ॥

तस्यैवं ब्रुवतो राजा मन्दासुर्वाक्यमब्रवीत्
किं त्विदानीं मया शक्यं कर्तुं प्राणपरीक्षये ॥ ७ ॥

यदि दत्तं यदि हुतं यदि मे सुकृतं तपः ।
यदि गुप्ताः प्रजाः सम्यक् तदा सत्यं वचोऽस्तु मे ॥ ८

उत्पत्स्यते कुले ह्यस्मिन्निक्ष्वाकूणां महात्मनाम् ।
रामो दाशरथिर्नाम यस्ते प्राणान्हरिष्यति ॥ ९ ॥ (18)

(*b*) 1 Illustrate the use of **प्रति** as governing an Accusative and an Ablative.

2 State and illustrate the use of the Potential participles **पेय** and **स्थेय**, so as to bring out their peculiarities of Syntax (5)

II. (1) Decline (*a*) सेदिवस्, feminine of अनडुह्, भवत् m., and जगत् in the Nominative plural.

(*b*) उभय, त्रिंशत्, रघु, and वर्षभोग्य in the genitive plural.

(*c*) नप्तृ, महात्मन् *f.*, चमू, and एक in the Accusative singular and plural. (8)

(2) Give (*a*) the second person sing. Imperative of लिह्, दिश्, लू, and व्रश्च्.

(*b*) the third person sing., simple Future and Perfect, of हन्, तन्, यज्, and ह्वे.

(*c*) the past participle of वद्, रञ्ज्, ली, and क्षै.

(*d*) the third person sing. of the Imperfect of प्र + क्रम्, सं + गम्, and शद्. (9)

III. Translate into English:—

(*a*) मनुजेन हि जगत्यत्र बलवदाक्रमः सोढव्यः, प्रणयभङ्गदुःखं वेदितव्यम्, शासनविलम्बः क्षन्तव्यः, राजपुरुषाविनयस्तितिक्षणीयः, गुणवतापि सता

गुणद्रोहिणोऽधिक्षेपगिरोऽवशं मर्षणीयाः, दुःसहा अपि भारा वोढव्याः, श्रमविकलं च सविलापं च निरानन्दं च जीवितव्यम् । एवमादीनि दुरन्तान्याघातावमानादीनि कृच्छ्राणि जनकृतानि नरमुपातिष्ठन्ति ।

इत्थं जीवितं कामं कष्टसंकुलम् । मरणमप्यगणितस्वप्नभयमपि न दुःखा-सङ्गरहितम् । नरोणासुविमोक्षादूर्ध्वं लेशतोऽप्यज्ञातं स्थानं गन्तव्यम् । यत्र गतस्य न पुनरावृत्तिरपि श्रूयते । तत्र चाविज्ञातस्वरूपाण्यैहिकेभ्योऽपि दारुणतराणि व्य-सनानि कदाचित्तमभिभवेयुः । इमामनागनवर्ती चिन्तां वहन्मनुज आत्मघातान्नि-वृत्य वर्तमानेष्वेव परिचितलघुषु क्लेशेष्वनुषज्यते ।

एवं विमृशनो जन्तोश्चेतसि भीरुता पदं करोति । इयं च विमर्शोत्थिता भीरुता मानवं निरुत्साहं संपाद्य व्यवसायविमुखं विदधाति । येन तीव्रपौरुषापे-क्षाण्यानि गुरूणि साहसानि नराणां चेतसि जातान्येव विलयमुपयान्ति । (21)

(*b*) **Render into Sanskrit the sentence:—**

1. " The sun's rays deprive the moon of its beauty " by using मुष् both in the active and in the passive, so as to prove its द्विकर्मकत्व.

2. Distinguish between स्थूलाक्षा and स्थूलाक्षी.

3. Parse the words in the following:—समुद्रात् पर्वतः क्रोशौ. (7)

IV. (*a*) Render freely into Sanskrit one of the following sentences:—

1 I am sorry, because, as a supplicant, I come to you too late.

2 Such of the roving senses as the mind yields to, hurries away the understanding, as the gale hurries away a ship upon the waters. (4)

(*b*) **Translate into English:—**

१ न निर्मिता केन न दृष्टपूर्वा
न श्रूयते हेममयी कुरङ्गी ।
तथापि तृष्णा रघुनन्दनस्य
विनाशकाले विपरीतबुद्धिः ॥१॥

२ नात्मानमवमन्येत पूर्वाभिरसमृद्धिभिः
आ मृत्योः श्रियमन्विच्छेन्नैनां मन्येत दुर्लभाम् ॥ १ ॥ (5)

(*c*) Dissolve and name the following compounds:—
अष्टाध्यायी, पश्चिमोत्तरा, अनुदिनम्, त्रिफल, and नव-कम्बलः. (4)

V. Translate into Sanskrit:—

A certain blind man who had no property but an earthen pot and a tattered blanket once went to a temple and in sheer despair resolved to end his weary life by abstaining from food altogether and devoting himself to prayers all the while. There the Deity being pleased showed himself before him and offered to grant him a boon. The blind man shrewdly inquired who he was, and, on being told that he was the great God, continued "But how can I believe it unless I see you with my own eyes?" The Deity in a moment restored his sight. He then knelt down and prayed that he should live to see his grandson in the enjoyment of kingly powers. Thus he wisely secured by his one wish sight, long-life, and prosperity. (19)

Group XXXIV.

I. (*a*) Translate into English:—

केषुचिच्चतुष्पदेषु वर्तमानं तत्पेशलमवघ्राणसामर्थ्यं तां च गमनावस्थानादिभिर्मानवेङ्गितापोहने शक्तिं प्रत्यक्षीकुर्वतो नरस्य सुमहान्विस्मयो जायते । इदं सामर्थ्यमेषा च शक्तिर्मनुजजीवितमपि रक्षितुं क्षमेते, इति भूयोऽनुभवसिद्धम् । निकामं यतमानैर्मानवैर्येलद्वयस्यास्योपार्जनमपि दुष्करं, कुतोऽन्यत्र वितरणम् ? केचित्तिर्यग्गोचरा गुणविशेषा मनुजेऽपि विरलतरं संभवन्ति । येषामधिगमाय निरहंकारेण मनसा मनुजन्मना प्रयतितव्यम् ।

भवतु नाम भर्ता प्रसादसुमुखः करुणाविमुखो वा । स कामं गृहस्थितो विप्रोषितो वास्तु । दृढादरो मन्दादरो वा जायताम् । तस्मिन् भर्तेत्येव तिरश्चा

सकृद्रूढः स्नेहः, ततो विश्लेषयितुं भाग्यविपर्ययेणापि वा श्लथयितुं न सुकरः। इयं बलीयसी भक्तिः, न तर्जनेन विक्रियां ग्राहयितुं न चोत्कोचनेन विपर्यासं यापयितुं शक्या। क्षुद्रानुग्रहाणामपि कृते, अहो निरतिशया कृतवेदिता पशुभिः प्रकटीक्रियते, या न केवलं यावदायुस्तिष्ठति, किं च चेतनापगमेऽपि दृशोः स्फुटं प्रतीयमाना प्राणैरपि सार्धं नोत्क्रामतीव। (20)

(*b*) Form compounds of the following:—

पुरुषस्य + आयुः, घट + उधस् (बहुव्रीहि), ध्वजस्य + छाया, जनानां + पदं (meaning a country), and शोक + ऋत. (8)

II. (1) Give (*a*) the Ablative singular and plural of पति, श्री, त्रि, and सम्यच्.

(*b*) Nominative singular and Vocative plural of अनडुह्, पुंस्, दधत् *m.* and *n.*, and अहन्. (9)

(2) Give (*a*) the second person, singular and plural, of the present of आ + शास्, हु, हन् and ध्मा.

(*b*) the third person singular of the Perfect of स्निह्, सद्, पण् (to praise) and राज्.

(*c*) the past participles of चक्ष्, सह्, मुह्, वा, and स्था.

(*d*) the present participles of आस्, विद्, घस्, and या. (9)

III. Translate into Sanskrit:—

Maruti found Sita sitting under a tree in the Ashoka grove, pale, emaciated and mournful. Judging her to be the great queen of Râma, he slowly appeared before her and with a view to convince her that he was not an enemy threw Râma's ring before her. Overpowered with joy at the sudden sight of the ring, Sita gazed at Mâruti for a long time, while tears of joy flowed down her cheeks copiously. He then told her how and why he had come there and comforted her with the assurance that Râma would soon come with a mighty army to rescue her.

IV. (*a*) Translate into English:— (14)

शङ्कुकर्णः—(उपसृत्य) जयतु महाराजः ! अविदितागमनेन केनापि द्वारेण ससंरम्भमभिमर्दिताशोकवनिका।

रावणः—(सावज्ञम्) कथं, वानरेण ? गच्छ, शीघ्रं निगृह्यानय ।

युधि जगत्त्रयभीतिकृतोऽपि मे यदि कृतं त्रिदशैरिदमप्रियम् ।
अनुभवन्त्वचिरादमृताशिनः फलमतो निजशाठ्यसमुद्भवम् ॥ १ ॥

शङ्कुकर्णः—(निष्क्रम्य पुनः प्रविश्य) जयतु महाराजः । महाबलः खलु स वानरः । तेन खलु मृणालवदुत्पाटिताः सालवृक्षाः, मुष्टिना भग्नो दारुपर्वतकः । पाणितलाभ्यामभिमृदितानि लतागृहाणि, नादेनैव विसंज्ञीकृताः प्रमदवनपालाः । किं च—

अस्मदीयैर्महावृक्षैरस्मदीया महाबलाः ।
क्षिप्रमेव हतास्तेन किंकराः शस्त्रयोधिनः ॥ १ ॥

रावणः—कथं हता इति ? तेन हि कुमारमक्षमाज्ञापय वानरग्रहणाय ।

कुमारो हि कृतास्त्रश्च शूरश्च बलवानपि ।
प्रसह्य वापि गृह्णीयाद्धन्याद्वा तं वनौकसम् ॥ ३ ॥ (25)

(*b*) Render freely into Sanskrit:—

1 If the very flowers can suffice to cut off life by simply touching the body, what else will not prove a weapon in the hands of fate bent on striking ?

2 Your business is with the action only, never with its fruits; so let not the fruit of action be your motive, nor be you attached to inactivity.

3 Better is silence observed than a lie told.

4 A stitch in time saves nine. (13)

V. (*a*) Translate into English:—

(१) इति जित्वा दिशो जिष्णुर्न्यवर्तत रथोद्धतम् ।
रजो विश्रमयन्राज्ञां छत्रशून्येषु मौलिषु ॥ १ ॥

(२) जवो हि सप्तेः परमं विभूषणं
त्रपाङ्गनायाः कृशता तपस्विनः ।
द्विजस्य विद्या नृपतेरपि क्षमा
पराक्रमः शस्त्रबलोपजीविनाम् ॥ २ ॥

(३) वसन्त्यरण्येषु चरन्ति दूर्वां
पिबन्ति तोयान्यपरिग्रहाणि ।
तथापि वध्या हरिणा नराणां
को लोकमाराधयितुं समर्थः ॥ १ ॥ (9)

(*b*) (1) Re-write the following, changing the cases of the words underlined:—

स शिरोभिः महीं तस्तार

(2) Distinguish between the senses of **अर्थी** and **अर्थवान्**.

(3) Parse all the words of the following sentence:—

धात्रा मरुत् सर्पाणामशनं कल्पितः ।

(4) Replace the words underlined in the following by **वने** accompanied by an adjectival compound:—

ऊनं न सत्त्वेष्वधिको बबाधे तस्मिन्वनं गोप्तरि गाहमाने (3)

Group XXXV

I. (*a*) अस्ति कावेरीतीरे स्वस्थदृढविग्रहः कोऽपि कृषीवलो वसतिमकार्षीत् । आ प्रभातात्, आ च दिनान्तात्, क्षेत्रे श्राम्यन्नपि सोऽविरतं विहगकुलभाल्लास-सुभगमगासीत् । इदं च प्रतिपदमपाठीत्, यथा—

नाहं द्रुह्यामि कस्मैचित्कोऽपि मां नाभ्यसूयति ।

एतद्धेलागीतमाकर्ण्य प्रवयसा हलवर्मणा नाम नृपतिना सोऽभाषि । अहो ते प्रमादः ! नूनं त्वमनृतवादी, यतोऽविदितचिन्तामयमनोहरां तवेमां वृत्तिं पश्यतो महतीर्ष्या मे संजायते । मदीयां दत्त्वा त्वदीयां वृत्तिमादातुं बलवती मे स्पृहा, यदि केवलमेवं कृतवतोऽपि मे चेतश्चिन्ताविरहसमुत्थां लघुतामासाद्य प्रसादं समधिगच्छेत् । कावेरीप्लावितस्य समृद्धिशालिनो भूभागस्येश्वरस्यापि सतश्चिन्तापरीतचेतसो मम महदिदमाश्चर्यं यत्त्वमित्थमुच्चैः स्वैरं गायसि । एतस्मिन्कर्षकः प्राञ्जलिर्भूत्वा सहर्षमवादीत् । प्रतिदिनमायासोपार्जितो ममाहारः । अहं गृहिण्यां स्थिरानुरागः, सुहृदि सस्नेहः, अपत्येषु वत्सलश्च । कार्यवशाज्जायमानमपि ममर्णं

सुखशोष्यमेव । सर्वथा नमस्या मे भगवती कावेरी या क्षेत्रसेकेन सस्यानि संपाद्य सकुटुम्बं मां बिभर्ति । एकदाकर्ण्य हलवर्मा सनिःश्वासमब्रवीत् । सौम्य, आपृच्छे त्वाम् । सर्वथा सुखी भूयाः । मा पुनर्मंस्था यन्न कोऽप्यविकलं सुखं भुञ्जाने त्वयि मत्सरकलुषः इति । धूलिधूसरमपि तवेदमुष्णीषं राजकिरीटादपि महत्तरमभिमतं मे, हलाद्युपकरणजातं च राजसंपदोऽपि । धन्या खलु सा भूमिर्या त्वमपेतकैतवाभिरामं व्यवहरन्नधितिष्ठसि । (22)

(*b*) Illustrate the uses, in the Active and Passive, of the causals of कृ and वह्. (4)

(*c*) Distinguish between the senses of the ब० compounds सुगन्धः and सुगन्धिः.

II. (1) Give (*a*) the third person, singular, Present, of सिच्, व्ये, सिव्, and द्विष्.

(*b*) The third person, singular and plural, of the Perfect of त्रप्, श्रम्, फल् and कृत्.

(*c*) The past participles of अश्, कुष् with निर्, प्रच्छ् and सिव्.

(*d*) The perfect participles of विद्, क्षम्, पा, and सद्. (9)

(2) Decline (*a*) गृह, दंपति, सुपथिन् (a good path), and द्वितीया in the Genitive sing. and plural.

(*b*) धुर्, रुज्, सुधी (learned), and द्विगु *n.* in the Ablative sing. and dual. (8)

III. (*a*) Translate into English:—

एष पर्वतसंकाशो हनूमान्मारुतात्मजः ।
तितीर्षति महावेगः समुद्रं वरुणालयम् ॥ १ ॥
रामार्थं वानरार्थं च चिकीर्षन्कर्म दुष्करम् ।
समुद्रस्य परं पारं दुष्प्रापं प्राप्तुमिच्छति ॥ २ ॥
इति शृण्वन्वचस्तेषां मुनीनां शैलवासिनाम् ।
दुधुवे च स रोमाणि प्रकम्पे चानिलोपमः ।
ननाद च महानादं सुमहानिव तोयदः ॥ ३ ॥
वानरान्वानरश्रेष्ठ इदं वचनमब्रवीत् ।

यथा राघवनिर्मुक्तः शरः श्वसनविक्रमः ।
गच्छेत्तद्वद्गमिष्यामि लङ्कां रावणपालिताम् ॥ ४ ॥
उत्पपाताथ वेगेन वेगवानविचारयन् ।
सुपर्णमिव चात्मानं मेने स कपिकुञ्जरः ॥ ५ ॥
समुत्पतति वेगात्तु वेगात्ते नगरोहिणः ।
संहृत्य विटपान्सर्वान्समुत्पेतुः समन्ततः ॥ ६ ॥
ऊरुवेगोत्थिता वृक्षा मुहूर्तं कपिमन्वयुः ।
प्रस्थितं दीर्घमध्वानं स्वबन्धुमिव बान्धवाः ॥ ७ ॥
सारवन्तोऽथ ये वृक्षा न्यमज्जँल्लवणाम्भसि ।
भयादिव महेन्द्रस्य पर्वता वरुणालये ॥ ८ ॥
स नानाकुसुमैः कीर्णः कपिः साङ्कुरकोरकैः ।
शुशुभे मेघसंकाशः खद्योतैरिव पर्वतः ॥ ९ ॥
विमुक्तास्तस्य वेगेन मुक्त्वा पुष्पाणि ते द्रुमाः ।
व्यवशीर्यन्त सलिले निवृत्ताः सुहृदो यथा ॥ १० ॥ (22)

(b) Give the epithet of इन्द्र that is suggested by the second half of the 8th stanza. (1)

(c) Parse the words in the following:—

विचारमूढः प्रतिभासि मे त्वम्. (2)

IV. (a) Translate into Sanskrit:—

The princess thus addressed the young sage :—

" I lived but on water and the roots and fruits of the wood. Under the guise of telling my beads, I counted my lord's virtues. Thrice a day I bathed in the lake. I daily worshipped Shiva, and in this cell I have dwelt with my old companion, tasting the bitterness of long grief. Only by empty tears I could show gratitude to my lord. By many a penance, I wasted my hated body. Such am I, evil, shameless, cruel, cold, helpless, joyless. Why should one so noble as you deign to look on or speak with me, the doer of this monstrous crime, the slaughter of a Brahmin ? " With these words she covered

her face with the white edge of her bark garment, and unable to quell the irresistible torrent of her tears, she gave way to her sobs and wept loud and long. (20)

(*b*) Translate into English :--

(१) भीमकान्तैर्नृपगुणैः स बभूवोपजीविनाम् ।
अधृष्यश्चाभिगम्यश्च यादोरत्नैरिवार्णवः ॥ १ ॥

(२) न विभाव्यन्ते लघवो वित्तविहीनाः पुरोऽपि निवसन्तः ।
सततं जातविनष्टाः पयसामिव बुद्बुदाः पयसि ॥ २ ॥ (5)

(*b*) Dissolve and name the compounds from the above two stanzas. (4)

Group XXXVI.

I. (*a*) Translate into English:—

मानवार्थमेव पशवो विधात्रा निर्मिताः इति नीतिनिपुणाः प्राहुः । मानवा हि बुद्धिबलात्, ईश्वरानुग्रहस्याकलमक्षमत्वाच्च, पशुभ्यो विशिष्टाः । पशवश्च स्वहितनिरपेक्षं यावज्जीवं मानवमेव विविधं सेवन्ते, आयुषोऽन्ते म्रियन्ते च । अतः सेवमानानाममीषां भरणादिकर्म विधात्रैव सेव्येषु निहितम् । एवं सति, तेषु निर्घृणा वृत्तिः स्वामिनं दण्डार्हं न विदध्यात्किम् । यथा पशवो मनुजोपकारेणार्थिनः, तथा मनुजाः, गुणगरीयांसोऽपि सन्तः, स्वार्थसिद्धये पशुसाहाय्यापेक्षिणः ।

पशवो बलाधिका जवशालिनः पटुतरावधानाश्च । तत्कर्तृकं साहाय्यं मनुजानामनल्पाय कल्याणाय । एते हि बलहीना मान्द्योपहताः प्रमादशीलाश्च । कतिपयानां पशूनां स्वार्थनिर्वहणे तादृशमर्थग्रहणनैपुणं शिक्षोपचयक्षमं च पटुत्वमालोक्यते, यन्मानुषमपि कौशलं मुहुरधरीकुर्यात् । (17)

(*b*) Give Sanskrit compounds, one for each of the following: Deserving of respect, soiled by blood, offering no resistance, insufficient, and confusion of castes. (3)

(*c*) Distinguish between the senses of आ-ह्वे in different पद्s, with illustrations. (3)

II. (1) Give (*a*) the Nominative sing. and plural of **तुरासाह्**, **उपानह्**, **स्वसृ**, and **दधत्** *n*.

(*b*) the Dative singular and plural of **स्त्री**, **पुनर्भू** (widow remarried), **क्रोष्टु**, and **अहन्**. (8)

(2) Give (*a*) The second person, singular and plural, of the Present of **श्रु**, **क्षुभ्** *cl*. 9, **भञ्ज्**, and **भी**.

(*b*) Third person singular, passive, of the Present, and Perfect of **हि**, **बन्ध्**, **तॄ**, and **त्रै**.

(*c*) The past participles of **चम्**, **आस्**, **सिच्**, and **शो**.

(*d*) The potential participles ending in **य** of **भुज्**, **तॄ**, **श्रु**, and **खन्**. (9)

III. (*a*) Translate into English :—

हनूमान् (रावणं प्रति)—

राजा दशरथो नाम रथकुञ्जरवाजिमान् ।
पितेव बन्धुर्लोकस्य सुरेश्वरसमद्युतिः ॥ १ ॥

तन्निदेशात्सुतो ज्येष्ठः प्रविष्टो दण्डकावनम् ।
रामो नाम महातेजाः सानुजः सह भार्यया ।
तस्य भार्या जनस्थाने भ्रष्टा वैदेहनन्दिनी ॥ २ ॥

मार्गन्नरण्ये तां देवीं राजपुत्रः सलक्ष्मणः ।
ऋष्यमूकमनुप्राप्तः सुग्रीवेण च संगतः ॥ ३ ॥

तस्य तेन प्रतिज्ञातं सीतायाः परिमार्गणम् ।
सुग्रीवस्यापि रामेण हरिराज्यं प्रतिश्रुतम् ॥ ४ ॥

त्वया विज्ञातपूर्वश्च वाली वानरपुंगवः ।
स तेन निहतः संख्ये शरेणैकेन वानरः ॥ ५ ॥

स सीतामार्गणे व्यग्रः सुग्रीवः सत्यसंगरः ।
हरीन्संप्रेषयामास दिशः सर्वा हरीश्वरः ॥ ६ ॥

वैनतेयसमाः केचित्केचित्तत्रानिलोपमाः ।
असङ्गगतयः शीघ्रा हरिवीरा महाबलाः ॥ ७ ॥ (17)

(*b*) Dissolve and name the following compounds :—

सुग्रीवः, विज्ञातपूर्वः, वानरपुंगवः, व्यग्रः, असङ्गगतयः, and सत्यसंगरः. (6)

(c) 1 Re-write the third stanza above by changing the voice of अनुप्राप्तः; and संगतः.

2 Parse the words of the line हरीन्......हरीश्वरः. (5)

IV. (a) Re-write the following stanza by disjoining the members of compounds and using them separately :—

आयान्त्यः स्वफलभरेण भङ्गुरत्वं
भृङ्गालीनिचयाचिता लतास्तरूणाम् ।
सामोदाः क्षितितलसंस्थितावलोप्या
भोक्तृणां श्रममुदयं न नीतवत्यः ॥ ॥ (3)

(b) Translate into English the above stanza. (4)

V. Translate into Sanskrit:—

One day a prince visited the chief prison in the country over which he ruled. He ordered the prisoners to be brought before him and asked them, one by one, how they came to be in prison.

The first said that he had done no wrong; but that the chief witness against him had given false evidence. The second said that the judge had put him in prison, because he owed him a grudge. The third said that he had been found guilty through mistake. The fourth said that he had been taken for some other man. For these reasons they all begged the prince to release them.

The prince then turned to the fifth prisoner and said "And why are you here ?"

" Alas !" He replied "I stole a purse and dare not ask your pardon." Then the prince said " You are not fit company for such honest men as these, who say they have done no wrong." Turning to the jailor, he said, " Take off this man's chains, and send him away. He has not added to his crime the sin of telling a lie."

" A fault once denied is twice committed." (25)

Group XXXVII.

I. (*a*) Translate into English:--

भीमः--अये: कथमार्यः सुयोधनशङ्कया निर्दयं मामालिङ्गति !

कञ्चुकी--(युधिष्ठिरमुपगम्य सहर्षम्) महाराज, वर्ध्यसे। अयं खल्वा-
युष्मान्भीमसेनः सुयोधनक्षतजारुणितसकलशरीराम्बरो दुर्लक्ष्यव्यक्तिः।
अलमधुना संदेहेन।

युधिष्ठिरः--अपि नैष सुयोधनहतकः ? सत्यमेव पवनात्मजः ?

भीमः--देव, अजातशत्रो ! कुतोऽद्यापि सुयोधनहतकः ? मया निहतस्य
दुरात्मनस्तस्य--

भूमौ क्षिप्तं शरीरं निहितमिदमसृक्चन्दनं भीमगात्रे
लक्ष्मीरार्ये निषण्णा चतुरुदधिपयःसीमया सार्धमुर्व्या।
भृत्या मित्राणि योधाः कुरुकुलमखिलं दग्धमेतद्रणाग्नौ
नामैकं यद्ब्रवीषि क्षितिप तदधुना धार्तराष्ट्रस्य शेषम् ॥ १ ॥

युधिष्ठिरः--(भीमं मुक्त्वा अश्रूणि प्रमृज्य) अपि सत्यं जीवति मे वत्सः
किरीटिना समम् ?

भीमः--निहतसकलरिपुपक्षे त्वयि नराधिपे जीवति भीमोऽर्जुनश्च। (21)

(*b*) Dissolve and name the compounds occurring in the stanza in (*a*). (6)

II. (1) Decline (*a*) त्रि *m*, अल्प *m*, भूरुह्, and वार् in the Nominative and Instrumental plural.

(*b*) हुतभुज्, सम्राज्, समित्, and सेनानी in the Locative sing. and plural. (7)

(2) Give (*a*) The third person, all numbers, of the Present of तृ, ग्रन्थ्, अस्, and क्षुद्.

(*b*) The third person, singular, passive, of the Perfect of काश्, भी, क्री and गम्.

(*c*) The past participles of शास्, छो, व्यथ् and धृष्.

(*d*) The potential participles ending in य of हन्, त्यज्, शास्, and स्तु. (10)

III. (*a*) Translate into English:—

कदाचिदुदधिकूले शुक्तिहस्तेनैकाकिनैव विहरता मया पुलिनतले दिगाब्द-सहितं मन्नामधेयमालिखितम् । ततः प्रसर्पन्नहं परावृत्य भूयोऽपि तमेवोद्देशं सोत्सुकं चक्षुः प्राहिणवम् । तदा तीव्ररंहसोच्चैरुत्सर्पता तरङ्गेण मम लिखितं समीकृत्य विलोपितम् । एतत्पश्यतो मे मनसि समुदभूत् । मदीयानि तानि तानि कर्माण्यपि इत्थमेव नाशं गमिष्यन्ति । यत्र मया जातम्, बाल्यादि च नीतम्, यतश्च मयान्तकालेऽपुनरावृत्तयेऽपक्रमितव्यम्, तत्र पृथिव्यामपि सर्वंकषः कालवेगश्चरितं न विस्मृतिपथं प्रापयिष्यति येन । मच्चरितपिशुनं किमपि नावशिष्टं स्यात् । एवं सत्यपि, यावदायुर्मया यशस्यमयशस्यं वा मनोवाक्कायैः कृतं सर्वमपि कर्मजातं तस्य विश्वेशितुः संनिधौ चिराय लिखितं तिष्ठेत् यस्य सागरगतान्सिकताकणान्गणयितुं नैपुणं, जलानि वा स्तम्भयितुं कौशलं वर्तते । (19)

(*b*) Render freely into Sanskrit:—

1 He enjoyed pleasures without being attached to them.

2 Though they strike at me, I do not wish to kill them; even for the sake of the kingship of the three worlds, how then for earth ?

3 We readily believe what we wish to be true. (8)

IV. (*a*) How do you derive the three words यूनी, युवति and युवती expressive of a young woman ?

(*b*) Take a complex sentence with a clause of time, and compress it into a simple sentence.

(*c*) Parse the following words :—

आश्चर्यो गवां दोहोऽगोपस्य. (8)

V. (*a*) Translate into Sanskrit:—

While शिशुपाल was speaking thus, the exalted slayer of मधु thought in his mind of the discus that humbles the pride of असुरs. And as soon as the discus came into his hands, the illustrious one skilled in speech loudly uttered these words:

" Listen, ye, lords of earth, why this one has been hitherto pardoned by me. Asked by his mother, a hundred offences of his were to be pardoned by me. Even this was the boon she had asked, and even this I granted her. That number, ye kings, has become full. I shall now slay him in your presence, ye monarchs. " Having said this, the chief of the यदुs, that slayer of all foes, in anger instantly cut off the head of the ruler of चेदि, by means of his discus. And the mighty-armed one fell down, like a cliff struck with thunder. (19)

Group XXXVIII.

I. (1) Give (*a*) The Locative sing. and plural of दधि, सेनानी, नृ, and उदच्.

(*b*) The Vocative sing. and Instrumental plural of उशनस्, नामन्, क्रोष्टु, and विश्ववाह्. (6)

(2) Give (*a*) The third person, singular and plural, Present, of पृ, नु, म्ना and पण्.

(*b*) The third person, singular, of the Perfect of वप्, वन्, घृ (6th Conj.), सिध् (4th Conj.).

(*c*) The past participles of धाव्, स्निह्, व्ये, त्रै, and सृज्.

(*d*) The present participles of शास्, इ with अधि, ह्वे, and हन्. (10)

II. (*a*) Translate into English:—

अलमेतेन क्लीबजाल्पितेन यज्जीविनमिदं स्वप्नसंकाशम्, आत्मा च मृत उदासीनत्वात्, दृश्यमानमपि जगत्परमार्थतोऽसत्स्वरूपमिति । अवधार्यतां—सत्यं सत्यमिदं जीवितम्, न च निधनावसायीति । जडस्त्वमासीः, भूयश्च भवितासि, इति वचोऽनात्मविषयमेव । न खलु कामाय न वा शोकाय मनुजस्य जन्मचरितं वा । इह मनुजेन तथा वर्तितव्यं यथानुदिनं मोक्षपदवी लेशतोऽपि नेदीयसी स्यात् । शास्त्रं प्रभूतं, कालश्चापरावर्ती । चलधैर्यावष्टब्धमपि जीवितमिदम् आमपात्रादुदकमिव, निभृतं क्षीयते । जीवितकलहाकुले जननिवेशायमाने विशालेऽस्मिञ्जगति मा-

पारुषविमुखो भूत्वा पशुरिव परविधेयतां व्रज । मधुरायामप्यायतौ मा प्रत्ययं कुरु । अतीतमपि, अतीतमित्येव दूरतस्त्यज । धीरतामास्थाय, ईश्वरे च भरं निधाय, वर्तमान एव सर्वथा सर्वात्मना व्यवहर । इयमेव सच्चरितत: प्रतीतिर्जायते यदस्मा-भिरपि तथा विक्रमोर्जितं जीवितुं शक्यम्, यथास्माकं चरितं परेषामुपमानत गत्वा मुहुर्मुहुर्भङ्गमासेदुषां नैराश्यजुषां ग्लायतां नराणामुत्साहमुत्पाद्य पुनर्नवतां विदध्यात् । तच्छीघ्रमुत्तिष्ठ, अगणितभङ्गः स्थैर्येण पराक्रमस्व, अनुस्मर च भगवतो योगेश्वरस्य पार्थं प्रति वचनम्—यथा—

' कर्मण्येवाधिकारस्ते मा फलेषु कदाचन. '

(*b*) Translate freely into Sanskrit:—

1 Being severely wounded in the heart by that weapon, he fell down on the ground, drawing tears from the eyes of his warriors.

2 The less you have of such friends, the better will it be for you.

3 Joys shared with friends are more enjoyed.

4 He is my friend that helps me and not he that pities me.

III. (*a*) Parse the words in the following:—

तत: प्रतस्थे कौबेरीं भास्वानिव रघुर्दिशम्

(*b*) In what senses are the pairs यावत्–तावत् and कामं–तु used ? Give their illustrations.

(*c*) Expand into a complex sentence:—

उपस्थितेयं कल्याणी तस्या नामनि कीर्तिते. (9)

IV. (*a*) Translate into English:—

कामधेनुं वसिष्ठोऽपि यदा तत्याज नो मुनिः ।
तदा तां शबलां नाम विश्वामित्रोऽन्वकर्षत ॥ १ ॥

नीयमाना तु शबला तेन राज्ञा महात्मना ।
दुःखिता चिन्तयामास रुदती शोककर्षिता ॥ २ ॥

परित्यक्ता वसिष्ठेन किमहं सुमहात्मना ।
याहं राजभृतैर्दीना ह्रियेऽत्र भृशदुःखिता ॥ ३ ॥

किं मयापकृतं तस्य महर्षेर्भावितात्मनः ।
यन्मामनागसं दीनां भक्तां त्यजति धार्मिकः ॥ ४ ॥
इति संचिन्त्य सा धेनुर्निःश्वस्य च पुनः पुनः ।
जगाम वेगेन तदा वसिष्ठं परमौजसम् ॥ ५ ॥
निर्धूय तांस्तदा भृत्यान्शतशः शत्रुसूदन ।
जगामानिलवेगेन पादमूलं महात्मनः ।
शबला सा च रुदती क्रोशन्ती वाक्यमब्रवीत् ॥ ६ ॥
भगवन् किं परित्यक्ता त्वयाहं ब्रह्मणः सुत ।
यस्माद्राजभटा मां हि नयन्ते त्वत्सकाशतः ॥ ७ ॥
एवमुक्तस्तु ब्रह्मर्षिरिदं वचमनब्रवीत् ।
शोकसंतप्तहृदयां स्वसारमिव दुःखिताम् ॥ ८ ॥
न त्वां त्यजामि शबले नाऽपि मेऽपकृतं त्वया ।
एष त्वां नयते राजा बलान्मत्तो महाबलः ॥ ९ ॥ (18)

(*b*) Re-write the part 'निपानमिव मण्डूकाः' from the next question, using यथा for इव and making the necessary changes. (2)

V. (*a*) Translate into English:—

Fie upon those who wish to afflict others without any advantage to themselves ! Do you know what such men are called ? Bhartrihari says:—"We do not know who they are that spoil others' interest with no gain to themselves." They are like dogs in the manger that would not eat grass themselves, nor allow the cows to eat the same. These human wretches are worse than brutes and deserve to be shunned. They, indeed, are noble whose earnest desire is to do good to others and resemble trees, that give shade to weary travellers and bear the heat of the sun on their own heads. (15

(*b*) Translate into English:— (16)

१ निपानमिव मण्डूकाः सरः पूर्णमिवाण्डजाः ।
सोद्योगं नरमायान्ति विवशाः सर्वसंपदः ॥ १ ॥

२ सुखं हि दुःखान्यनुभूय शोभते
घनान्धकारेष्विव दीपदर्शनम् ।
सुखात्तु यो याति नरो दरिद्रताम्
धृतः शरीरेण मृतः स जीवति ॥ १ ॥

३ बन्धनानि किल सन्ति बहूनि
प्रेमरज्जुकृतबन्धनमन्यत् ।
दारुभेदनिपुणोऽपि षडाङ्घ्रिः
पङ्कजे भवति निष्क्रिय एव ॥ २ ॥ (7)

(*c*) Dissolve and name the compounds contained in the last stanza above. (5)

Group XXXIX

I. Translate into English:—

श्रुविदितमेतद्बालानां यत्सुग्रीवादिष्टो हनुमान्पवनपुत्रत्वमिदात्मनः प्रकटयन्नभोमार्गेण सागरं ततार । अथ लङ्कां प्राप्तः स मैथिलीमन्वेष्टुं तत्र तत्र सुचिरं व्यचरत् । किं तु सा तस्य दर्शनपथं नागता । तेन खिन्नः स विश्रमितुकामो रावणोद्यानेऽशोकवृक्षराजिमाससाद । तत्रोन्नतामेकां शाखां समारूढो मानुषीविलापं शुश्राव । राक्षसाधिष्ठितेऽस्मिन्पुरे कुतो मनुष्यस्वरसंभव इति कौतुकाक्षिप्तहृदयस्तत्प्रभवजिज्ञासया, इतस्ततो विलोचने व्यापारयामास । तदा नातिदूरे वृक्षतलस्थितां कृशाङ्गीं वनितामेकां ददर्श । उपसृत्य च दीनवदनां शोकविधुरां तां रघुनाथकथितैस्तैस्तैर्लक्षणैर्जानकीयमिति ज्ञात्वा तस्याः पुरः पादपादवततार । कोऽन्वयं भवेदिति वितर्कयन्त्यास्तस्या रामनामाक्षरसनाथमङ्गुलीयकमुपजहार । तद्दर्शनेनैषल्लघूकृतदुःखभारा सा तं कौसलेयकुशलं पप्रच्छ । कथं च त्वया तीर्णोऽसौ विशालो मकरालय इत्यनुयुयुजे च । राघवक्षेमं निवेद्य, आञ्जनेयो निजं नभोलङ्घनं वर्णयामास, तत्संभवां चात्मानं बलवद्बाधमानां बुभुक्षां कथयांचकार । तदा रक्षकभीता सा ' अस्मिन्नुपवने संभृतरसानि भारवशात्पतन्ति फलानि गृहाण ' । इति तमाज्ञापयामास । अथ तावद्भिः फलैरात्मनः क्षुन्निवृत्तिमनुत्प्रेक्षमाणो रक्षोगणं च

तृणीकुर्वाणः सः, स्वामिन्याः सीताया आज्ञाभङ्गं च रक्षन्, निजलाङ्गूलेन पाकाभिमुखफलबहुलांस्तांस्तान्विटपान्ससंभ्रममाकम्प्य ततः पतन्ति प्रभूतानि फलानि यथेच्छं खादति, वदति च 'पतन्ति फलानि कामं ग्रहीतव्यानि, न पुनः पाणिनोच्चितानि' इति । एवं लोके परेण कस्याप्यर्थस्यानुष्ठानाय दत्ताभ्यनुज्ञः कश्चित्, तेनाप्यतर्कितेन निपुणोपायेन दोषासङ्गं परिहरन्, यावच्छक्यं स्वार्थं संपादयति, स उच्यते पतत्फलाज्ञ गृह्णाति, इति ॥ (30)

II. (1) Decline (*a*) **प्राण** (life), **उभ** *m.*, **दीर्घ** *m*, and **राज्ञी** in the Locative dual and Genitive plural.
(*b*) **दार**, **रुष्**, **जग्मिवस्** *n.*, and **द्वितय** *m.* in the Nominative dual and plural. (8)
(2) Give (*a*) The first and second persons, singular, of the Present of **अद्**, **आस्**, **ईड्**, and **युज्** (7th Conj.).
(*b*) The third person singular, passive, of the Perfect and Imperative of **शी**, **मृ**, **हि**, and **भञ्ज** *Causal*.
(*c*) The past participles of **वश्**, **स्त**, **हु** and **लिह्**.
(*d*) The potential participles of **जि**, **गै**, **वञ्च्** and **नृत्**. (7)

III. Translate into English:--

(*a*) शबरी तत्र तौ दृष्ट्वा समुत्थाय कृताञ्जलिः ।
पादौ जग्राह रामस्य लक्ष्मणस्य च धीमतः ॥ १ ॥
पाद्यमाचमनीयं च सर्वं प्रादाद्यथाविधि ।
तामुवाच ततो रामः श्रमणीं धर्मसंस्थिताम् ॥ २ ॥
कच्चित्ते निर्जिता विघ्नाः कच्चित्ते वर्धते तपः ।
कच्चित्ते नियताः प्राप्ताः कच्चित्ते मनसः सुखम् ॥ ३ ॥
रामेण तापसी पृष्टा सा सिद्धा सिद्धसंमता ।
शशंस शबरी वृद्धा रामाय प्रत्यवस्थिता ॥ ४ ॥
अद्य मे सफलं तप्तं स्वर्गश्चैव भविष्यति ।
त्वयि देववरे राम पूजिते भरतर्षभ ॥ ५ ॥
त्वयाहं चक्षुषा सौम्य पूता सौम्येन मानद ।
गमिष्याम्यक्षयाँल्लोकांस्त्वत्प्रसादादरिंदम ॥ ६ ॥

(*b*) १ उद्योगिनं पुरुषसिंहमुपैति लक्ष्मी—
दैवेन देयमिति कापुरुषा वदन्ति ।
दैवं निहत्य कुरु पौरुषमात्मशक्त्या
यत्ने कृते यदि न सिध्यति कोऽत्र दोषः ॥ १ ॥

२ सर्वं परवशं दुःखं सर्वमात्मवशं सुखम् ।
एतद्विद्यात्समासेन लक्षणं सुखदुःखयोः ॥ १ ॥ (6)

IV. (*a*) Translate into Sanskrit the following, rendering by a single compound the words underlined:—

1 He *turned* त्रिकूट *into his column of victory.*

(*b*) Dissolve and name in बालबोध characters the following compounds:—अनिद्राः, यथाशक्ति, भातपत्रम्, द्विजशार्दूलाः, and पुंगवः.

(*c*) State and illustrate the uses of परा-जि as transitive and as intransitive.

(*d*) Illustrate the uses of the correlatives वरं-न (as implying comparison.)

(*e*) State the several senses of the possessive ffisux in the following:—धनवान् नरः, रूपवती स्त्री, हस्ती गजः, उदरी गजाननः, क्षीरी वृक्षः, हनूमान मारुतिः, and दण्डी वानप्रस्थः. (15)

V. (*a*) Translate into Sanskrit:—

दशरथ, the aged monarch of अयोध्या, had three queens, but no son. He pined for progeny, and his anxiety increased as old age grew upon him. In this extremity, he was advised by his preceptor वसिष्ठ to perform an अश्वमेध. A sacrificial horse, the emblem of unlimited sovereignty was accordingly let loose by orders of the aged king. There was no body to dispute the sovereignty of the great sun-race of अयोध्या; and the horse was brought back to the sacrificial ground at the end of one year. (12)

(*b*) Render freely into Sanskrit:—

1 Scarcely had he uttered these words, when the cow returned from the forest.

2 That tumultuous uproar, filling the earth and sky with sound, rent the hearts of the enemies.

3 Love lightens labour, and sweetens sorrow.

4 Real knowledge comes from experience alone. (10)

Group XL.

I. Translate into English:—

तमुवाच महातेजाः सर्वलोकपितामहम् ।
भगीरथो महाबाहुः कृताञ्जलिपुटः स्थितः ॥ १ ॥

यदि मे भगवान्प्रीतो यद्यस्ति तपसः फलम् ।
सगरस्यात्मजाः सर्वे मत्तः सलिलमाप्नुयुः ॥ २ ॥

गङ्गायाः सलिलक्लिन्ने भस्मन्येषां महात्मनाम् ।
स्वर्गं गच्छेयुरत्यन्तं सर्वे च प्रपितामहाः ॥ ३ ॥

श्रुत्वा वाक्यं तु राजानं प्रत्युवाच ततो विधिः ।
एवं भवतु भद्रं ते इक्ष्वाकुकुलवर्धन ॥ ४ ॥

What inaccuracy of composition do you observe in the phrase " **गङ्गायाः सलिलक्लिन्ने भस्मनि** " ?

II. (1) Give (*a*) The plural of the third person, Present, of **जक्ष्, व्यध्, लिप्** and **मा** (3rd Conj.)

(*b*) The third person singular, passive, of the Perfect and simple Future of **अद्, तक्ष्, अर्च्, and ऋ.**

(*c*) The past participles of **स्यन्द्, खन्, भ्रम्,** and **पच्.**

(*d*) The absolutives of वि + तन्, प्र + **चुर्, सं + जन्** and ग्रह्. (9)

(2) Decline (*a*) **इदम्** *f.*, **उदर्चिस्** adj., **युष्मद्** and **गोपा** in the Genitive singular and Locative plural.

(*d*) **पथ, गो, लघु** adj., and **भर्तृ** in the Accusative and Locative singular. (6)

III. (*a*) Translate into English:—

विभीषणः—अये हनूमान् । हनूमन्, ममागमनं देवाय निवेद्य ।

हनूमान्—बाढम् । (राममुपगम्य) जयतु जयतु देवः ।

राजंस्त्वत्कारणादेव भ्रात्रा निर्विषयीकृतः ।
बिभीषणोऽयं धर्मात्मा शरणं त्वामुपागतः ॥ १ ।

रामः—कथं, बिभीषणः शरणागतः इति ? वत्स लक्ष्मण, सत्कृत्य प्रवेश्यतां बिभीषणः ।

लक्ष्मणः—यदार्य आज्ञापयति । (इति निष्क्रान्तः)

रामः—सुग्रीव, वक्तुकाममिव त्वां लक्षये ।

सुग्रीवः—देव, बहुमायाश्छलयोधिनश्च राक्षसाः । तस्मात्संप्रधार्य प्रवेश्यतां बिभीषणः ।

हनूमान्—मा मा एवम् ।

देवे यथा वयं भक्तास्तथा मन्ये बिभीषणः ।
भ्रात्रा विवदमानोऽपि दृष्टः पूर्वं पुरे मया ॥ १ ॥

बिभीषणः—(प्रविश्य) देव, अद्य कुशली संवृत्तोस्मि ।

भवन्तं पद्मपत्राक्षं शरण्यं शरणागतः ।
अद्यास्मि कुशली राजंस्त्वद्दर्शनविकल्मषः ॥ २ ॥ (11)

(*a*) (1) Name the nine kinds of nasals in Sanskrit and state the occasions for their uses with illustrations.

(2) Distinguish between the senses of—

कृष्णस्य तुला नास्ति, and कृष्णेन तुला नास्ति

(*c*) What is the meaning of सतः पालकोऽवतरति ?

(*d*) Distiguish between the senses of the बहुव्रीहि Compounds जलपेय and पेयजल. (12)

V. (*a*) Translate into English:—

शोकभरकृताक्रन्दोऽहं मित्रं शरणार्थमन्विष्यन्नपि भग्नाशोऽभवम् । यतो वयस्यगणो मां पर्यहार्षीत्, परिचितजनश्च शिथिलादरो जातः । सर्वेऽपि बद्धमुष्टयः

प्रज्ञावृद्धत्वमाश्रित्य, अत्यागसुलभानि उपदेशवचांसि मयि पर्याप्तं व्याहरन् । ततो मया चिन्तितम्, किमेतैर्मम ? मत्संनिधौ दक्षिणपाणिसंज्ञकः सहजः सहायस्तिष्ठति, यो नूनमगणितसुखदुःखं मां व्यसनतः समुद्धरेत्, विविधमुपकुर्याच्च । तं वर्जयित्वा पराश्रयापेक्षा नाम खपुष्पावचयः । अत ईश्वरसमर्पितभरोऽहं तमेव करं मित्रकृत्यं किं न कारयामि ? एवं कृतमतेर्मम बलवदुपचितं धैर्यम् । प्रतिकूलेऽपि विधौ मम हस्तः समेधितबलः, अन्तरात्मा च चिन्तापनयविशदः संजातः । वारंवारं ममाशनवसनचिन्तां निवर्तयता हस्तसंज्ञेन सुहृदाहं शुचः समुद्धृतः, विपदो मोचितश्च । यैरहं पूर्वं परित्यक्तः सर्वेऽपि ते वयस्यध्वंसका अधुना मामुपतिष्ठन्ति । उपदेशकधूर्ताश्च प्रमुदितवदना मामभिनन्दन्ति । सर्वैरप्यमीभिर्न मे किमपि कार्यम् । तेषामपीदं बाढं विदितमेव । अक्षीणदाक्षिण्य दक्षिणपाणे, सर्वमिदं तवैवोपकृतिफलम् । नितान्तमुपकृतोऽस्मि त्वया । कस्यान्यस्य तावकमिव स्थिरं सौहार्दम् ?

(*b*) **Paraphrase:—**

मुञ्चति मुञ्चति कोशं
भजति च भजति प्रकम्पमरिवर्गः ।
हम्मीरवीरखड्गे
त्यजति त्यजति क्षमामाशु ॥ २ ॥ (5)

V. **Translate into Sanskrit:—**

One day a certain king, riding with his courtiers overtook a dervish (भिक्षु) who called out as they were passing "Give me a hundred pieces of silver, and I will give you a good piece of advice." The company at first paid no attention to this strange demand; but as he continued to follow them, repeating the same cry, the king's curiosity was awakened, and turning to the dervish, he asked, "What advice is this, my friend, that you value at so large a sum of money?" "Sir," he answered, "deign to give me the sum, and you shall hear it. Believe me, you shall never regret the bargain." The king expecting to hear some thing extraordinary, counted out the sum demanded by the dervish, who then uttered this weighty maxim: "Begin nothing without considering what the end may be." (22)

Group XLI.

I. (*a*) Dissolve and name the following Compounds:—पुरुषशार्दूलः, पर्णच्छायम, बहुविज्ञानि, एवंविधानि and निर्मक्षिकम. (4)

(*b*) Distinguish between the senses of the following compounds:—

1 अनामयः and अनामयम्. 3. पेयजलः and जलपेयः.

2 पश्चिमरात्रिः and पश्चिमरात्रः 4 पीताम्बरम and पीताम्बरः (4)

II. (*a*) Translate freely into Sanskrit:—

1 It is time for you to enter on the second stage of life so as to be able to help others.

2 None can remain really inactive, even for a moment; for everybody is forced to act by the qualities of nature.

(*b*) Translate into English:—

यस्यास्ति सर्वत्र गतिः स कस्मात्
स्वदेशरागेण हि याति नाशम् ।
तातस्य कूपोऽयमिति ब्रुवाणाः
क्षारं जलं कापुरुषाः पिबन्ति ॥ १ ॥

येन शुक्लीकृता हंसाः शुकाश्च हरितीकृताः ।
मयूराश्चित्रिता येन स मे वृत्तिं विधास्यति ॥ २ ॥ (६)

III. (1) Decline (*a*) अस्मद्, स्व (a relative), द्वितय *m*. and सुभ्रू in the Nominative plural and Dative singular.

(*b*) उपानह्, शत्रुघ्न, अक्षि, and सुतनु (a beautiful woman) in the Locative and Vocative singular. (8)

(2) Give (*a*) The second person, sing. and plural, Present, of भञ्ज्, पा, ऋ, and स्तम्भ्.

(*b*) The third person singular, Perfect and Periphrastic Future, of यज्, दुह्, क्लृप्, and सह्.

(*c*) The past participles of क्षै, अद्, धे, and श्वि.

(*d*) The absolutives of वृत्, स्वप्, भञ्ज्, and भ्रम्. (10)

IV. (*a*) **Translate into English:—**

शापवशाच्छुकत्वमापन्नो मुनिरात्मानं बद्धं वीक्ष्य लुब्धकं ब्रूते। कस्त्वम्। किमर्थं वा त्वया बद्धोऽस्मि। यद्यामिषतृष्णया तत्किमिति सुप्त एव न व्यापादितोऽस्मि। किं मया निरागसा बन्धनदुःखमनुभावितेन। अथ केवलमेव कौतुकात् ततः कृतं कौतुकम्। मुञ्चतु मामिदानीं भद्रमुखः। मया खलु बहुभजनोत्कण्ठितेन दूरं गन्तव्यम्। अकालक्षेपक्षमं वर्तते मे हृदयम्। भवानपि प्राणिधर्मे वर्तते। एवमुक्तः स मामुक्तवान्। महात्मन्नहं क्रूरकर्मा जात्या चाण्डालः। न मया त्वमामिषलुब्धेन कुतूहलिना वा बद्धः। मम खलु स्वामिनो भिल्लपतेर्दुहिता कौतुकमये प्रथमे वयसि वर्तते। तस्यास्त्वं महाश्चर्यकारीति केनापि कथितः। ततस्त्वद्ग्रहणाभिलाषिण्यास्तस्याः कृते मया त्वं बद्धोऽसि। बन्धे मोक्षे चाधुना सा ते प्रभवति।

(16)

(*b*) 1 **Parse the following words:—**

तिलेभ्यः प्रति यच्छतिमाषान्

2 **Distinguish between the transitive and the intransitive use of उपवस्.**

3 **Illustrate the use of अतिरिच्यते in a sentence.**

4 **Dissolve the compounds in the line:—**

निर्वनो वध्यते व्याघ्रो निर्व्याघ्रं छिद्यते वनम्।

5 **Give the Dative singular of the feminines of पाण्डु, लघु and शुचि.** (11)

राक्षसः—(भयाक्रान्तं ब्राह्मणं प्रति) अस्ति मे तत्रभवती जननी। तया ह्माज्ञप्तः—पुत्र, ममोपवासनिसर्गार्थं कश्चिन्मानुषः परिगृह्यानीयताम्। ततो मयासादितो भवान्

पत्न्या चारित्र्यशालिन्या द्विपुत्रो मोक्षमाप्स्यसि।
बलाबलं परिज्ञाय पुत्रं चेदेकमर्पयेः ॥ १ ॥

ब्राह्मणः— किमहं श्रुतवान्वृद्धः पुत्रं शीलगुणान्वितम्।
पुरुषादस्य दत्त्वा हा शोचन्निर्वृतिमाप्नुयाम् ॥ २ ॥

राक्षसः— यद्यर्थितो द्विजश्रेष्ठ पुत्रमेकं न मुञ्चसि ।
सकुटुम्बः क्षणेनैव विनाशमुपयास्यसि ॥ ३ ॥

ब्राह्मणः— कृतकृत्यं शरीरं मे परिणामेन जर्जरम् ।
राक्षसाग्नौ सुतापेक्षी होष्यामि विधिसंस्कृतम् ॥ ४ ॥

ब्राह्मणी— मा मा एवम् । पतिमात्रधर्मिणी खलु पतिव्रता । गृहीतफलेनैतेन शरीरेण आर्यं कुलं च रक्षितुमिच्छामि ।

राक्षसः— न खलु स्त्रीजनेन न वा वृद्धेन मे कार्यम् ।

ज्येष्ठः पुत्रः— मम प्राणैर्गुरुप्राणानिच्छामि परिरक्षितुम् ।
रक्षणार्थं कुलस्यास्य मोक्तुमर्हति मां भवान् ॥ ५ ॥

द्वितीयः— ज्येष्ठः श्रेष्ठः कुले लोके पितॄणां च सुसंप्रियः ।
ततोऽहमेव यास्यामि गुरुवृत्तिमनुस्मरन् ॥ ६ ॥

कनिष्ठः— ज्येष्ठो भ्राता पितृसमः कथितो ब्रह्मवादिभिः ।
ततोऽहं कर्तुमस्म्यर्हो गुरूणां प्राणरक्षणम् ॥ ७ ॥ (20)

V. Translate into Sanskrit :—

Some thieves, getting into a house by the backway, found nothing in it but a cock walking up and down. So, as there was nothing else to steal, they stole him. And he, when they were on the point of putting him to death, begged hard for his life, saying how useful he was to man. "I wake them up even in the night," said he, "and make them work." But they replied, "That's why we are going to sacrifice you: you wake men up and you do not let us go quietly about and steal." The deeds that are useful to the good are hated by the wicked.

(15)

Group XLII.

I. Translate into English:—

हनूमान्—(रावणं प्रति) भवता किमर्थं राघवस्य दारापहरणं कृतम् ।

विभीषणः—सम्यक् पृच्छति हनूमान् ।

अपास्य मायया रामं त्वया राक्षसपुंगव ।
भिक्षुवेषं समास्थाय च्छलनापहृता हि सा ॥ १ ॥

रावणः— विभीषण, किं विपक्षपक्षमवलम्बसे !

विभीषणः— प्रसीद राजन्वचनं हितं मे
प्रदीयतां राघवधर्मपत्नी ।
इदं कुलं राक्षसपुंगवेन
त्वया हि नेच्छामि विपद्यमानम् ॥ २ ॥

रावणः— अलमलं भयेन ।
कथं लम्बसटः सिंहो मृगेण विनिपात्यते ।
गजो वा सुमहान् मत्तः सृगालेन निहन्यते ॥ ३ ॥

हनूमान्—भो रावण, विरम्यमानभाग्येन भवता किं युक्तं राघवमेवं वक्तुम् ।
मा तावत् भोः—
नक्तंचरापसद रावण राघवं तं
वाराग्रगण्यमतुलं त्रिदशेन्द्रकल्पम् ।
प्रक्षीणपुण्य भवता भुवनैकनाथं
वक्तुं किमेवमुचितं गतसार नीचैः ॥ ४॥

रावणः— किं बहुना । अभिधीयतां मद्वचनात्स ते मानुषः स्वामी ।
अभिभूतो मया राम दारापहरणाद्दासि ।
यदि तेऽस्ति धनुःश्लाघा दीयतां मे रणो महान् ॥ ५ ॥ (16)

(2) Distinguish between

१ **विपद्यते** and **विपाद्यते**	४ **गमकः** and **गामकः**
२ **निपाय** and **निपीय**	५ **ग्रहीष्यते** and **ग्राहिष्यते**
३ **क्षीण** and **क्षाम**	६ **प्रतिष्ठते** and **प्रातिष्ठासते** (6)

II. (1) Give (*a*) the Accusative singular and Ablative plural of स्त्री, नप्तृ, दिश्, and विश्वसृज्.

(*b*) the Locative singular and plural of सेनानी, अर्वन्, तिर्यञ्च्, and सखि. (8)

(2) Give (*a*) the third person, singular and plural of the Present of सृ, घ्रा, सू U, and विष्.

(*b*) the third person singular, passive, of the Perfect and Simple Future of व्यध्, हिंस्, शंस् and स्तृ.

(*c*) the past participles of तन्, वह्, कॄ and भञ्ज्.

(*d*) the third person singular, Imperfect, of the causal of ह्री, रुध्, स्ना, and गम्. (10)

III. (*a*) Render into English:—

१ ज्वलति चलितेन्धनोऽग्निर्विप्रकृतः पन्नगः फणां कुरुते ।
प्रायः स्वं महिमानं क्रोधात्प्रतिपद्यते जन्तुः ॥ १ ॥

२ किमपेक्ष्य फलं पयोधरान्ध्वनतः प्रार्थयते मृगाधिपः ।
प्रकृतिः खलु सा महीयसः सहते नान्यसमुन्नतिं यया ॥ १ ॥

३ प्रजानामेव भूत्यर्थं स ताभ्यो बलिमग्रहीत् ।
सहस्रगुणमुत्स्रष्टुमादत्ते हि रसं रविः ॥ १ ॥

४ विद्या विवादाय धनं मदाय
शक्तिः परेषां परिपीडनाय ।
खलस्य साधोर्विपरीतमेतज्—
ज्ञानाय दानाय च रक्षणाय ॥ १ ॥ (13)

(*b*) Translate into English:—

स तु गत्वा मधुपुरं प्रविश्य च दशाननः ।
न ददर्श मधुं तत्र भगिनीं दृष्टवान्निजाम् ॥ १ ॥
तस्य राक्षसराजस्य नाम्ना कुम्भीनसी सती ।
पुरो बद्धाञ्जलिर्भूत्वा शिरसा चरणौ गता ॥ २ ॥
तां समुत्थापयामास न भेतव्यमिति ब्रुवन् ।
स्वसारं राक्षसः प्राह किं परं करवाणि ते ॥ ३ ॥

साब्रवीद्याहि मे राजन्प्रसन्नस्त्वं महाभुज ।
भर्तारं न ममेहाद्य हन्तुमर्हसि मानद ॥ ४ ॥

न हीदृशं भयं किंचित्कुलस्त्रीणामिहोच्यते ।
भयानामपि सर्वेषां वैधव्यं व्यसनं महत् ॥ ५ ॥

सत्यवाग्भव राजेन्द्र याचमानां च रक्ष माम्
त्वया ह्युक्तं महाराज न भेतव्यमिति स्वयम् ॥ ६ ॥ (15)

(c) 1 State and illustrate the three uses of the preposition आ.

2 Give three words always used in the dual.

3 Distinguish between the senses of रघु in the singular and in the plural.

4 Prove whether the Accusative plural, neuter, is always identical with the Nom. plural. (7)

VI. Translate into Sanskrit:—

Following the advice of Sage व्यास, अर्जुन visited the हिमालय in order to gain the favour of शिव, and obtain from him certain potent celestial weapons for the destruction of the कौरवs, of whom the पाण्डव heroes seem, notwithstanding their own wonderful fighting qualities, to have had a wholesome dread. Having arrived upon the sacred mountain, अर्जुन went through a course of austerities with arms upraised, leaning upon nothing and standing on the tips of his toes. For food he at first had withered leaves, but eventually fed on air alone. Such was the fervour of his penance that the earth around him began to smoke, and the alarmed ऋषिs came in a body to शिव, and asked him to interfere. (25)

Group XLIII.

I. Translate into English:—

रावणः— (आत्मगतम्)

माययापहृते रामे सीतामेकां तपोवनात् ।
हरामि रुदतीं बालाममन्त्रोक्तामिवाहुतिम् ॥ १ ॥

सीता— (उटजगता बहिरालोक्य) कोऽसौ तापसलिङ्गधारी ?

रावणः— (स्वं रूपं गृहीत्वा) किं न जानीषे ?

युद्धे येन सुराः सदानवगणाः शक्रादयो निर्जिता
दृष्ट्वा शूर्पणखाविरूपकरणं श्रुत्वा हतौ तत्सुतौ ।
दर्पाद्दुर्मतिमप्रमेयबालिनं रामं विलोभ्य च्छलैः
स त्वां हर्तुमना विशालनयने प्राप्तोऽस्म्यहं रावणः ॥ २ ॥

सीता— आर्यपुत्र, परित्रायस्व (इत्याक्रोशति)

रावणः— विलपसि किमिदं विशालनेत्रे
विगणय मां च यथा तवार्यपुत्रम् ।
विपुलबलयुतो मयैष योद्धुं
ससुरगणोऽप्यसमर्थ एव रामः ॥ ३ ॥

(सीतां बलादादाय)

भो भो जनस्थानवासिनस्तपस्विनः । शृण्वन्तु शृण्वन्तु भवन्तः ।
बलादेष दशग्रीवः सीतामादाय गच्छति ।
करोतु क्षात्रनिष्ठश्चेद्रामः कामं पराक्रमम् ॥ ४ ॥ (18)

(*b*) Dissolve and name the compounds in stanza 2 above. (10)

II. (1) Give (*a*) the plurals of the second and third Persons Present, of हु, श्वस्, रु and दा (3rd Conj.).

(*b*) the third person, singular, passive, of the Perfect and Simple Future of हन्, व्रद्, सृज्, and क्लृप्.

(*c*) the past participles of **हन्, गॄ, म्लै** and **गुह्.**

(*d*) the Potential participles ending in **य** of **क्री, दा, भू** and **स्पृश्.**

II. (2) Give (*a*) the Genitive sing. and plural of **पति, वृत्रहन्, प्रधी** (good intellect), and **ग्रामणी.**

(*b*) the Nominative sing. and Accusative plural of **अहन्, पपी, महिमन्,** and **कामदुह्.** (1)

III. (*a*) Translate into Sanskrit :—

1 God helps those that help themselves.

2 Dost thou love life ? Then do not waste thy time, for this is what life is made of.

3 Time once lost is never found again.

4 There are no gains without pains.

5 If you would have a good and faithful servant, serve yourself. (11)

(*b*) कुमुदवनमपश्रि श्रीमदम्भोजषण्डं
त्यजति मुदमुलूकः प्रीतिमांश्चक्रवाकः ।
उदयमहिमरश्मिर्याति शीतांशुरस्तं
हतविधिलसितानां ही विचित्रो विपाकः ॥ १ ॥

वार्ता च कौतुकवती विमला च विद्या
लोकोत्तरः परिमलश्च कुरङ्गनाभेः ।
तैलस्य बिन्दुरिव वारिणि दुर्निवार-
मेतत्त्रयं प्रसरति स्वयमेव लोके ॥ १ ॥

मातृवत्परदारांश्च परद्रव्याणि लोष्टवत् ।
आत्मवत्सर्वभूतानि यः पश्यति स पश्यति ॥ १ ॥ (11)

IV. (*a*) Render into Sanskrit the following sentences, by using nouns in oblique cases for the words in Italics:— 1 He lives *on water.* 2 Ornaments are made *of gold.* 3. **सीता** got angry *with* **लक्ष्मण.** 4 Children fear a *wolf*

5 कुम्भकर्ण slept *for 6 months.* (5)

(*b*) Name the following forms:—आनंश, चक्रे, ददे, दधानः, गर्जन्ति, and यतः.

V. Translate into Sanskrit:—

The courtiers smiled at the dervish, and the apparent simplicity of their master. They expected that the King would either treat the matter as a pleasant jest, or threaten the insolent dervish with punishment. But to their surprise he was neither amused nor angry. Turning to his smiling attendants he said in a serious tone, "Why do you laugh? I see nothing ridiculous in this good man's advice; on the contrary, it seems to me most wise and salutary. This maxim shall be my rule of conduct in future; and that it may always be before me, I shall have it engraved upon my plate, and written in distinct characters on every door and wall of my palace." (25)

Group XLIV.

I. (*a*) Translate into English:—

धृतराष्ट्रः—वत्स, भीष्मद्रोणादिषु हतेषु समरान् निवर्तनमेव ते श्रेयः ।

दुर्योधनः—समरान्निवृत्य किं मया कर्तव्यम् ?

गान्धारी—यत्पिता ते विदुरो वा भाणिष्यति तदनुतिष्ठ ।

दुर्योधनः—कथयतु तातः ।

धृतराष्ट्रः—वत्स, किं विस्तरेण ? संधत्तां भवानिदानीं युधिष्ठिरस्य समीप्सितेन पणेन ।

दुर्योधनः—हीयमानान्किल रिपून् नृपाः संदधते कथम् ।
दुःशासनेन हीनोऽहं सानुजः पाण्डवोऽधुना ॥ १ ॥

धृतराष्ट्रः—वत्स एवं गतेऽपि मत्प्रार्थनया न किंचिन्न करोति युधिष्ठिरः । तथा च तस्य प्रतिज्ञातमपि श्रूयते । नाहमेकस्यापि भ्रातुर्विपत्तौ प्राणा-

न्धारयिष्यामीति । अतः अनभिनन्दितसमरः शक्योऽसौ त्वया संधातुम् ।

दुर्योधनः— एकेनापि विनानुजेन मरणं पार्थः प्रतिज्ञातवान्
भ्रातॄणां निहते शते विषहते दुर्योधनो जीवितम् ।
तं दुःशासनशोणिताशनमरिं भिन्दन्गदाकोटिभि-
र्भीमं दिक्षु न विक्षिपामि कृपणः संधिं विदध्यामहम् ॥ १ ॥

(20)

II. (a) Translate into Sanskrit:—

यावत्स्वस्थो ह्ययं देहो यावन्मृत्युश्च दूरतः ।
तावदात्महितं कुर्याः प्राणान्ते किं करिष्यसि ॥ १ ॥

कान्ताकटाक्षविशिखा न दहन्ति यस्य
चेतो न निर्दहति कोपकृशानुतापः ।
कर्षन्ति भूरिविषयाश्च न लोभपाशै-
र्लोकत्रयं जयति कृत्स्नमिदं स धीरः ॥ २ ॥ (9)

(b) Render into Sanskrit:—

1 He is blind of one eye.
and 2 He is blind of both his eyes. (3)

(c) State and illustrate the uses of कृत and शुष्क as past participles. (4)

III. (a) Translate into English:—

रामः प्रेक्ष्य तु तं गृध्रं रक्षसा पातितं भुवि ।
सौमित्रिं स्नेहसंपन्नमिदं वचनमब्रवीत् ॥ १ ॥

ममायं नूनमर्थेषु यतमानो विहंगमः ।
राक्षसेन हतः संख्ये प्राणांस्त्यजति मत्कृते ॥ २ ॥

जटायो यदि शक्नोषि वाक्यं वक्तुं पुनर्मयि ।
सीतामाख्याहि भद्रं ते वधमाख्याहि चात्मनः ॥ ३ ॥

किंनिमित्तं जहारार्यां रावणस्तस्य किं मया ।
अपराद्धं तु यद्दृष्ट्वा रावणेन हृता प्रिया ॥ ४ ॥

कथंवीर्यः कथंरूपः किंकर्मा स च राक्षसः ।
क चास्य भवनं तात ब्रूहि मे परिपृच्छतः ॥ ५ ॥
तमुद्वीक्ष्य स धर्मात्मा विलपन्तमनाथवत् ।
वाचा विक्लवया राममिदं वचनमब्रवीत् ॥ ६ ॥
सा हृता राक्षसेन्द्रेण रावणेन दुरात्मना ।
परिक्रान्तस्य मे तात पक्षौ छित्त्वा निशाचरः ।
सीतामादाय वैदेहीं प्रयातो दक्षिणामुखः ॥ ७ ॥ (20)

(*b*) Dissolve and name the compounds विहंगमः, किंनिमित्तम्, कथंरूपः, किंकर्मा, निशाचरः and दक्षिणामुखः. (6)

IV. (1) Decline (*a*) द्वि *n.*, उर्वीरुह्, स्वाराज्, and सुसखि (a good friend) in the Instrumental sing. and plural.

(*b*) भूपति, पुण्याह, एकरात्र, and क्रोष्टु in the Accusative and Genitive singular. (8)

(2) Give (*a*) The first and third person, sing., Present of भिद्, स्तु, शी, and यम्.

(*b*) The third person singular, passive, of the Perfect and Imperfect, of स्वञ्ज्, गुञ्ज्, गै and जन्.

(*c*) The past participles of व्रश्च्, क्षम्, सह्, and नह्.

(*d*) The absolutives of गम्, सिव्, लू, and वह्. (11)

V. Translate into English :—

A king, having seen a bird seated on the branch of a tree; said to the men who were with him, "I wish to shoot the bird ; give me the bow." So they gave him the bow and arrow. He drew the bow, and took aim; but his arm shook and so he failed in shooting the bird. The king was much ashamed that he did not hit the bird, even while it was not flying, but seated on a branch; and he was going to try again. But before he had had time to draw the bow, and discharge a second arrow, the bird flew away. The men then said, "Ah, what a kind and good man the king of ours is ! He was too kind to shoot the poor bird; so he let it fly away and escape." (19)

Group XLV.

I. Translate into English:—

ननु वदत भोः प्रकाशो नाम किं वस्तु । मम तु स विधिनैव चिरायापहृतः । दर्शनक्षमत्वं मनुजस्य किं किं श्रेय आवहति तत्तत्कथयित्वा दग्धदैवं दृशा विहीनं मामनुगृह्णीत । यूयं नयनसुभगानि वस्तूनि वर्णयथ, गदथ च भास्वान्भासुरं भातीति । एतत्सर्वमपि अन्धस्य मे नास्ति । केवलं द्युमणिद्युतिर्मया स्पर्शतोऽनुभूयते ! न पुनर्वेद्मि कथं स मयूखान्विसृजति, कथं वा दिननिशयोः कालं विभजति । मदीयौ वासरविभावर्यौ न विभाकरकृते, किं तु मयैव निर्मिते । यतः क्रीडनो मम दिनम्, निद्राणोऽपि च निशा । किं च, अहं चिरं जागर्मि चेत्, तावन्तमपि दिवसं द्राघयितुं मे विभवः । इत्थमन्धत्वमपि नैकान्ततो निर्गुणम् । अतो विधिप्रयुक्तं मम दैन्यं शोचतां युष्माकमेतानि दीर्घोष्णानि निःश्वसितानि अहमस्थाने गणयामि । यदीयदर्शनसुखस्यास्वादः न मया पुरा ज्ञातः, न वा भविष्यति मम सुलभः, तदहमसदेव समर्थये । शशशृङ्गमिव न तन्मम सुखस्य दुःखस्य वा हेतुतां व्रजति । अतो ममात्यन्तदुरधिगमेत्यालोक्य, दर्शनशक्तिमुद्दिश्य-अलमेतैर्ममोद्वेगमात्रफलकैः शोकवचोभिर्युष्माकम् । अथ वा कामं मां जनुषान्धत्वात्शोच्यं चिन्तयन्तु भवन्तः, अहं पुनस्तत्सर्वमविगणय्य प्रकामं गायामि, स्वपिति तुष्टत्वाच्च न राज्ञेऽपि स्पृहयामि । (30)

II (a) 1 What is the meaning of :—

मासमधीतो नायातः, and एतत्कपिकुलस्य क्रीडितम्.

2 Distinguish between the senses of the compounds पुत्रप्रियः, and प्रियपुत्रः.

3 Take a simple sentence with a locative absolute phrase and expand it into a complex sentence. (10)

(b) 1 State the sets of prefixes after which roots वस्, स्था, and रम become transitive, Atm. and Par. respectively.

2 State and illustrate the uses of an infinitive subordinate to युज्यते. (6)

III. (1) Decline (a) पञ्चन् n, अदस् f., भातृ, and सूनु in the Accusative sing. and plural.

(b) तादृश्, क्षुध, दन्त, and तुरासाह् in the Locative sing. and plural. (8)

(2) Give (a) The third person singular, and first person plural, Present, of रुध्, दिव्, धा, and क्री.

(b) The third person plural, Perfect, of स्मृ, पृ, वल्, and वस् cl. 1.

(c) The past participles of नश् with प्र, भ्रस्ज्, कम and धा.

(d) The Perfect participles of हन्, स्मृ, नी, and स्तृ. (11)

IV. (a) Translate into English :

मृगमीनसज्जनानां तृणजलसंतोषविहितवृत्तीनाम् ।
लुब्धकधीवरपिशुना निष्कारणवैरिणो जगति ॥ १ ॥

अमरीकबरीभारभ्रमरीमुखरीकृतम् ।
दूरीकरोतु दुरितं गौरीचरणपङ्कजम् ॥२॥

अधिगतमहिमा मनुष्यलोके
बत सुतरामवसीदति प्रमादी ।
गजपतिरुरुशैलशृङ्गवर्ष्मा
गुरुरवसीदति पङ्कभाङ् न दारु ॥ ३ ॥ (10)

(b) Dissolve and name the compounds in one of the above stanzas. (7)

V. Translate into Sanskrit :—

Long long ago, in the north of India, there lived a king, named शुद्धोदन and his queen माया. A beautiful son was born to them; they named him सिद्धार्थ. He was very carefully brought up by his father, who called together all the wisest men in his kingdom to teach him all that a young prince should know. Prince सिद्धार्थ soon grew very learned, so that his teachers could teach him no more. Though he was learned in books, and skilled in the use of all kinds of weapons, he never grew vain or proud, but always treated his teachers with reverence and his companions with gentleness and affection. (18)

Group XLVI.

I. Translate into English :—

यत्र यत्राहं चक्षुः क्षिपामि, तत्र तत्र मदीयमेव स्वाम्यं विद्यते । आविद्य-मानमनुजान्तरेऽस्मिन्देशे कुतो मम स्वामित्वापायशङ्का ? आसमुद्रं ये केऽपि वन-चरा नभश्चरा वा सत्त्वाः स्युः, ते मद्वर्जं कस्यान्यस्य भवेयुः । सत्यप्येवं विदुषां संमतानां विजनसुखानां नैकमपि मयात्रोपलभ्यते । वरं मे संशयसंकुलमप्यन्यत्र जीवनम्, न त्वस्मिञ्जनविरहविरसे देशे साम्राज्यम् । अत्र हि मया जनान्तरदर्शन-सुखरहितं स्थातव्यम्, प्राणयात्राप्याप्रलयमेकाकिनैवानुवर्तनीया । श्रोत्रसुभगया च मनुजगिरा न कदापि मम श्रवणगोचर्या भाव्यम् । अत्यन्तापरिचयवशाच्च तस्याः, मदीयोऽप्ययं स्वरसंयोगः श्रूयमाण एव भयमिवोपजनयति मे । क्षेत्रचराः सत्त्वा अपि मामचकितं प्रेक्षन्ते । यस्मान्मनुजदुष्कर्मणां ते सुतरामनभिज्ञाः । एष तेषां भयाभाव एव मम भयमुद्भावयति । भो भोः समीरणाः, सावज्ञमप्रतिहतं च मयि प्रवर्तमानानपि युष्मानिदमभ्यर्थये, यद्भवदोषान्मद्दुरासदाया अपि कस्याश्चि-न्मनुजावासभूमेः स्नेहोत्तरामानन्दजननीं प्रवृत्तिं रहोवासिने मह्यमानयत । कथ-यत च मे, अपि मत्सखा मुहुर्मुहुर्मम स्मरन्ति, उत्कण्ठन्ते वा मम संनिकर्षस्य । अपि नाम विधिनिरुद्धसुहृद्दर्शनस्यापि मे मित्राणि भवेयुः । (26)

(b) (1) Parse the words in the following :— (10)

अधीतं त्वया कस्य होतोः विस्मृतम्.

(2) Illustrate the use of विशिष्यते.

(3) Write a note on the syntax of उत्तरेण in a sentence.

(4) State the use of the suffix आनी in भवानी, हिमानी, and यवनानी.

II. (1) Give (a) The Accusative and Locative singular of सायाह्न, उदञ्च् *m.*, कर्कन्धू, and एतद् *f.*

The Vocative sing. and Genitive plural of यतिन्, कर्मयोग, नवरात्र and चन्द्रमस्. (9)

(2) Give (a) The first and second person, singular, of the Present of ग्रह्, तन्, जागृ, and हिंस्.

(*b*) The first person singular of the Periphrastic Future, and the third person plural of the Perfect ,of तन्, वृध्, वह् and श्री.

(*c*) The past participles of दंश्, जन्, ली, and श्री.

(*d*) The absolutives of सं + गम्, अनु + वच्, वि + ली, and यज्. (11)

II. (*a*) Translate into English :—

काष्ठादग्निर्जायते मथ्यमानात्
भूमिस्तोयं खन्यमाना ददाति ।
सोत्साहानां नास्त्यसाध्यं नराणां
मार्गारब्धाः सर्वयत्नाः फलन्ति ॥ १ ॥
गुणग्रामाविसंवादि नामापि हि महात्मनाम् ।
यथा सुवर्णश्रीखण्डरत्नाकरसुधाकराः ॥ २ ॥ (8)

(*b*) Name and dissolve the compounds in the second stanza above, and also द्वादश and द्वात्रिंशति: (8)

IV. (*a*) Render into Sanskrit in two ways the sentence :— " He likes milk " by using रोचते and रोचयते respectively as verbs. (3)

(*b*) Translate freely into Sanskrit :—

1 Taking off their head-dresses, they sought his protection.

2 I look after the welfare of those who, never idle, worship me alone, thinking of no other.

3 An astrologer who was famed for his great learning and his knowledge of the stars, went out for a walk. As he walked, all the time looking up at the sky, he said to himself " Oh, how much wiser am I than most men ! All the secrets of the stars are known to me. I read them as other men read books. What a fine thing it is to have brains, and how glad I am not to be stupid as some are. " Thus speaking, he came to a well, but being far too busy praising his own cleverness to notice it, he tripped and fell head-long, and there he had to stay until his servant, hearing his cries, came and pulled him out. (25)

Group XLVII.

I (*a*) Translate into English:—

कदाचिच्छीनतौ प्रभातवेलायां, तपनपवनयोरहमेव त्वत्तो गरीयानिति वदतो-र्महान्संघर्षो जातः। रंहसा कम्पितवृक्षो वातोऽवदत् । पश्य ममांशसंभूतेन भीमेन किं कृतम् । मात्रा सहिताः सर्वे पाण्डवा जतुगृहात्क्षेमेण निर्गताः, इत्यत्र स एव हेतुः। विराटभवने सैरन्ध्रीभावेन सेवामानां याज्ञसेनीं कामयमानः, राजबन्धुत्वाज्जातदर्पो मुषितविवेकश्च कीचकः, तेनैव भूमिवर्धनो विहितः । भ्रातृशतपरिवृतो भीष्मादि-सहायः कौरवनाथोऽपि तेनैव यमक्षयं नीतः ।

एतस्मिन्नाविष्कृतमयूखमन्दहासो हरिद्वयो बभाषे । त्वं तावद्बलवान्खलु । परं ममापि तेजसः कोऽपि महिमा । मज्जातजानो युधिष्ठिरः, धर्मपराणामादर्शः, समाश्रयः सम्पायाः, निबन्धनं सत्यस्य, सागरः करुणायाः, निवासः सत्त्वस्य । असामान्यगुणोत्कर्षः स पुरातनानां नरेश्वराणां धुरि कीर्तितः । त्वदपत्यस्य साहसैकरसिकस्यापि स वन्द्यः । एतेन हतवचसा समीरणेन भूयोऽपि भणितम् । किं वाक्कलहेन ? चक्षुर्वै सत्यम् । एतस्य पुरः प्रस्थितस्य पान्थस्य कन्थापनयने कः समर्थ इति द्रक्ष्यावः ।

यावत्स इत्थं वदति तावत्सर्वतः प्रवृत्तश्चक्रवातः । तेनाहतः सोऽध्वगः, कन्थां वातवेगेन स्रंसमानां दृढतरमेव परिदधौ । इत्थं मोघशक्तिं वातमपसार्य, उष्णधाम्ना भास्करेण सुखोष्णा रश्मयश्च विकीर्णाः, पथिकेन च शीतनिवारण-यत्नस्य पुनरुक्ततां प्रेक्ष्य, भारभूतश्चीवरपटः परित्यक्तः । येन सिद्धं सवितुः प्राधान्यम् । (25)

(*b*) Quote or frame Sanskrit parallels for the following:—

1 Either don't attempt, or go through it.

2 Diligence is of no use where luck is wanting.

and 3 Efforts, and not mere wishes, accomplish undertakings. (6)

II. (1) Decline (*a*) स्रज्, विश्वसृज्, स्वसृ, and वस्तु in the Accusative sing. and Ablative plural.

(*b*) **मनोयु द्वार, ककुभ, and कामदुह्** in the Nominative Sing. and Locative plural. (3)

(2) Give (*a*) Third person singular, and second person plural, of the Present of रिच्, हा, ईश्, and अश् A.

(*b*) The third person singular, passive, of the Perfect and potential of स्तु, हृ, वन्, and प्रच्छ्.

(*c*) The past participles of नम्, ज्या, शम् and ग्लै.

(*d*) The potential participles of खन्, रक्षि, पा, and कृ. (9)

III. (*a*) Translate into English :—

लक्ष्मणः— जयत्वार्यः । आर्यस्याभिप्रायं श्रुत्वा अग्निप्रवेशाय प्रसादं प्रतिपालयत्यार्या ।

रामः— अस्याः पतिव्रतायाश्छन्दमनुतिष्ठ ।

लक्ष्मणः— यदाज्ञापयत्यार्यः । (परिक्रम्य) भोः कष्टम् ।
विज्ञाय देव्याः शौचं च श्रुत्वा चार्यस्य शासनम् ।
धर्मस्नेहान्तरे न्यस्ता बुद्धिर्दोलायते मम ॥ १ ॥
(निष्क्रम्य पुनः प्रविश्य) आश्चर्यमाश्चर्यम् ।

एषा ह्यार्या— विकसितशतपत्त्रदामगूढी
ज्वलनमिहाशु विमुक्तजीविताशा ।
श्रममिह तव निष्फलं च कृत्वा
प्रविशति पद्मवनं यथैव हंसी ॥ २ ॥

हनूमान्— (प्रविश्य) जयतु देवः ।
एषा कनकमालेव ज्वलनाद्वर्धितप्रभा ।
पावना पावकं प्राप्य निवृत्ता निर्विकारतः ॥ ३ ॥

अग्निः— (प्रविश्य)—
इमां गृह्णीष्व राजेन्द्र सर्वलोकनमस्कृताम् ।
अपापमनसं शुद्धां जानकीं पुरुषोत्तम ॥ ४ ॥

रामः— अनुगृहीतोऽस्मि ।
जानतापि च वैदेह्याः शुचितां धूमकेतन ।
प्रत्ययार्थं हि लोकानामेवमेव मया कृतम् ॥ ५ ॥ (12)

(b) **Render freely into English :—**

1 **Facility of action comes by habit.**

2 **He who loses his honour, has nothing else he can lose.** (5)

(c) 1 **Rewrite the following by changing the cases of words underlined.**

लतास्तं प्रसवैरवाकिरन्.

2 Parse the words in the following line :—

वयस्य, न भेतव्यमस्मादृशैर्मित्रैर्विद्यमानैः (5)

IV. (a) Translate into English :—

कमठपृष्ठकठोरमिदं धनुर्मदनमूर्तिरसौ रघुनन्दनः ।
कथमधिज्यमनेन विधीयतामहह तात पणस्तव दारुणः ॥ १ ॥

(a) **Analyse and name the compounds occurring in th above stanza.** (8)

V. (a) Translate into Sanskrit :—

Having married Shakuntalâ and having given her his ring in token of his good faith, King Dushyanta returned to his capital, while Shakuntalâ remained in the hermitage of her father. After this the sage Durvasas visited the hermitage of Kanva, but Shakuntalâ was so engrossed in thinking of her husband that she was not aware of the approach of the sage. He cursed the damsel, 'You shall be forgotten by your husband.' But after a while he took pity on her and said that the curse would end as soon as Dushyant would see the ring. Shakuntalâ found that she was pregnant and set out for the palace of her husband. On her way she bathed in a sacred lake when the ring dropped from her finger and was lost in the water. The king could not remember his

marriage with her and so he repudiated her. Her mother came down from heaven and carried her away to a jungle, where she gave birth to a son who was named Bharata. (20)

(*b*) Give the Sanskrit proverb corresponding to—

'A fool may give a wise man good counsel.' (2)

Group XLVIII.

I. (*a*) Translate into English :—

अन्येद्युश्चातिक्रामत्यशनकाले मे दूयमाने हृदये च, सा स्वपाणिनोपनीय नानाविधानि पक्कान्यपक्कानि च फलानि सुरभिशीतलं च पानीयं, अप्रतिपन्नतदुपभोगं मामारोपितलोचना स्निह्यन्तीवावोचत् । क्षुत्पिपासार्दितानां हि पशुपक्षिणां निर्विचारचित्तवृत्तीनामुपनतेष्वाहारेष्वनुपयोगो न संभवत्येव । तद्यदि एवंविधस्त्वं कोऽपि भोज्याभोज्यविवेककारी पूर्वजातिस्मरोऽस्मदीयमाहारं परिहरसि, तथापि तावद्भक्ष्याभक्ष्यविवेकरहितायां तिर्यग्जातौ वर्तमानस्य ते किं वाभक्ष्यम्, यन्न भक्षयसि ? येन चोत्कृष्टतमां जातिं प्राप्य, आत्मनैवेदृशं कर्म कृतम्, येन तिर्यग्योनौ पतितः, स किमपरं विचारयसि ? प्रथममेवात्मा न विवेके स्थापितः । अधुना स्वकर्मोपात्तजातिसदृशमाचरतस्ते नास्त्येव दोषः । येषां च भक्ष्याभक्ष्यनियमोऽस्ति, तेषामप्यापत्काले प्राणानां संधारणमभक्ष्योपयोगेनापि तावद्विहितम् । किं पुनस्त्वादृशस्य ? तत्किमर्थमात्मानं क्षुधा पिपासया वा घातयसि ? यन्न भक्षयस्यमूनि मुनिजनोचितानि वनफलानि न पिबसि वा पानीयम् ? (16)

(*b*) Render freely into Sanskrit :—

1 I shall expose myself to ridicule, if, being dull-witted, I aspire after the fame of a poet.

2 What pleasure can we derive by slaying these ? We shall incur nothing but sin, by killing these desperadoes. (6)

II. (*a*) Distinguish between वामेतरम् and वामेतरत् both adjectival to लोचनम्. (2)

(*b*) What is the difference of sense between राजन्वता and राजन्वती ? (2)

(*c*) Re-write the following by charging the voice:—

१ मया द्रोणाद्धनुर्वेदोऽधीतः, २ राजा दुर्योधनो मे सखा. ३ शाधि मां तस्याधिगमोपायम् and ४ कर्णो महेन्द्रं पर्वतमयासीत्. (4)

III. (*a*) Translate into English :—

रावणः— शङ्कुकर्ण, गच्छ, बिभीषणं तावदाह्वय । (विचिन्त्य) भोः कष्टम् ।
अचिन्त्या मनसा लङ्का सहितैः सुरदानवैः ।
अभिभूय दशग्रीवं प्रविष्टः किल वानरः ॥ १ ॥

बिभीषणः—(प्रविश्य स्वगतम्) अहो नु खलु महाराजस्य विपरीता खलु बुद्धिः संवृत्ता । कुतः—
मयोक्तो मैथिलीं रामे बहुशो दीयतामिति ।
न मे शृणोति वचनं सुहृदां शोककारणात् ॥ २ ॥
(उपेत्य) जयतु महाराजः ।

रावणः— बिभीषण, निर्विषण्णमिव त्वां लक्षये ।

बिभीषणः—निर्वेद एव खलु अनुकम्पाग्राहिणं स्वामिनमुपाश्रितस्य भृत्यजनस्य भागधेयम् ।

रावणः— छिद्यतामेषा कथा । कथ्यतां त्वया, अशोकवनिकाभङ्गकृद्वानरः कथं निवार्यताम् ?
(ततः प्रविशति राक्षसैर्गृहीतो हनूमान्)

हनूमान् — नैवाहं धर्षितस्तेन रक्षसा बलभिज्जिता ।
स्वयं ग्रहणमापन्नो राक्षसेन्द्रदिदृक्षया ॥ ३ ॥ (12)

(*b*) Dissolve and name the compounds occurring in the stanza of the above passage.

(*c*) Re-write, by changing the voice, the sentence

बिभीषणं तावदाह्वय.

(*d*) Write a note on the derivation of the word भागधेयम्. (9)

IV. (1) Give (*a*) the Genitive singular and plural of नृ, सुरभि *adj.*, सुधी (learned), and पथिन्.

(*b*) The Nominative dual and Accusative plural of विंशत् *n.*, अक्षि, युवन् and स्त्री. (8)

(2) Give (*a*) the third person, plural, Present of इ, सृज्, तक्ष् and दंश्.

(*b*) the second person, singular, of the Perfect of गाहृ, नू, नश् and स्वप्.

(c) the past participles of वे, अंचू, मे, विज्ञ and पू.

(*d*) the Present Participles of रुंध्, कम् (passive), अस् and इ. (9)

V. (*a*) Translate into Sanskrit:—

At that very moment Hârîta the son of a great sage, who dwelt in the neighbouring hermitage, came to bathe in the lake. He saw me, had compassion on me, and bade his companions take me to the shore of the lake. With his own hands he poured a few drops of water into my mouth and so brought life back to me. Having bathed and duly worshipped the setting sun, he bore me to his father's peaceful hermitage. There was seen the holy sage sitting with his disciples at the foot of a red-flowered Ashoka tree. As I mused on the holy peace that seemed to reign even in the hearts of insensate beings in the happy hermitage, Harita embracing the feet of his father, sat himself down at some little distance and all the sages turned their eyes on me.

(*b*) Translate into English:—

१ सितारविन्दप्रचयेषु लीनाः
संसक्तफेनेषु च सैकतेषु ।
कुन्दावदाताः कलहंसमालाः
प्रतीयिरे श्रोत्रसुखैर्निनादैः ॥ १ ॥

२ उद्यमेन हि सिध्यन्ति कार्याणि न मनोरथैः ।
न हि सुप्तस्य सिंहस्य प्रविशन्ति मुखे मृगाः ॥ १ ॥

२ अमन्थि मुरवैरिणा पुनरमायि मर्यादया
अहावि मुनिना सुखे वशमनायि लङ्कारिणा ।
अलङ्घि कपिनाप्यसौ सुखमतारि शाखामृगैः
क्व नाम वसुधापते तव यशोनिधिः क्वाम्बुधिः ॥ १ ॥ (९)

(*e*) Give the third person, singular, passive, of the Present of the roots contained in the verbs of the last stanza above (3)

Group XLIX.

I. (*a*) Translate into English:—

राजा— (तत्कालप्रविष्टं यज्ञोपवीतबद्धाङ्गुष्ठं संभ्रान्तं विदूषकं प्रति) किमिति संभ्रान्तो भवान् ?

विदूषकः— परित्रायतां परित्रायतां भवान् । सर्पेणास्मि दष्टः ।

राजा— कष्टं कष्टम् । क्व भवान्परिभ्रान्तः ?

विदूषकः— देवीं द्रक्ष्यामीति आचारपुष्पग्रहणकारणात्प्रमदवनं गतोऽस्मि ।

देवी— हा धिक्, हा धिक् । अहमेव ब्राह्मणस्य जीवितसंशयनिमित्तं जातास्मि ।

विदूषकः— तस्मिन्नशोकस्तबककारणात्प्रसारिते दक्षिणहस्ते कोटरनिर्गतेन सर्परूपेण कालेन दष्टोऽस्मि । नन्वेते द्वे दन्तपदे (इति दंशं दर्शयति)

परिव्राजिका—तेन हि दंशच्छेदः पूर्वकर्मेति श्रूयते । स तावदस्य क्रियताम् ।
छेदो दंशस्य दाहो वा क्षतेर्वा रक्तमोक्षणम् ।
एतानि दष्टमात्राणामायुष्याः प्रतिपत्तयः ॥ १ ॥

राजा— संप्रति विषवैद्यानां कर्म । जयसेने, ध्रुवसिद्धिः क्षिप्रमानीयताम् ।

(निष्क्रान्ता जयसेना)

विदूषकः—अहो ! पापेन मृत्युना गृहीतोऽस्मि ।

राजा— मा कातरो भूः । अविषोऽपि कदाचिद्दंशो भवेत् ।

विदूषकः— कथं न भेष्यामि । सिमसिमायन्ति मेङ्गानि ।

देवी— दर्शितमशुभं विकारेण । अवलम्बध्वं ब्राह्मणम् ।

विदूषकः— भो भवतो बाल्यादपि प्रियवयस्योऽहम् । तद्विचार्य अपुत्राया मे जनन्या योगक्षेमं वह । देवि । जीवेयं वा न वा । यन्मयात्रभवन्तं सेवमानेन तेऽपराद्धं तन्मृष्यस्व ।

देवी— दीर्घायुर्भव ! **(20)**

(*b*) Translate into English:—

१ अलमेष विलोकितः प्रजानां सहसा संहृतिमंहसां विहन्तुम् ।
वनवर्त्म सहस्रधेव कुर्वन्हिमगौरैरचलाधिपः शिरोभिः ॥ १ ॥

२ परैः प्रोक्ता गुणा यस्य निर्गुणोऽपि गुणी भवेत् ।
इन्द्रोऽपि लघुतां याति स्वयं प्रख्यापितैर्गुणैः ॥ १ ॥

३ जनकेन समादिष्टाः सचिवाः प्राविशन्पुरम् ।
तद्धनुः पुरतः कृत्वा निर्जग्मुरमितौजसः ॥ १ ॥

नृणां शतानि पञ्चाशद्व्यायतानां महात्मनाम् ।
मञ्जूषामष्टचक्रां तां समूहुस्ते कथंचन ॥ २ ॥

तामादाय सुमञ्जूषमायासीं यत्र तद्धनुः ।
सुरोपमं ते जनकमूचुर्नृपतिमान्त्रिणः ॥ ३ ॥

इदं धनुर्वरं राजन्पूजितं सर्वराजभिः ॥
मिथिलाधिप राजेन्द्र दर्शनीयं यदीच्छसि ॥ ४ ॥

II (1) Decline (*a*) **अम्बा, वस्तु, ज्योतिस्** and **सत्** *m.*, in the Vocative singular and Locative plural.

(*b*) **प्रथम, मथिन्, सम्राज** and **प्रत्यञ्च्** *m.*, in the Nominative plural and Ablative singular.

(2) Give (*a*) The third person, sing. and plural, Imperative, of **दुह्, भिद्**, and **प्रच्छ्**.

(*b*) The second, person singular, Perfect, of अस् (2nd conj.) हन्, गुह् and भू.

(*c*) The past participles of खन्, धृष्, स्तॄ and रञ्ज्.

(*d*) Third person singular, Perfect, of the causal of जि, पा, प्रति + इ, and ऋ.

III. Translate into English:-- (11)

अथ ते यक्षा ब्राह्मणवर्णमात्मानमभिनिर्माय समनुचरन्तो ददृशुः प्रत्यरण्यचरमन्यतमं गोपालकं छायाद्रुममूले सोपानत्कं संनिषण्णम् । समुपेत्य चैनमूचुः । भो गवां संरक्षाधिकृत एवं विविक्ते निर्जनसंपातेऽस्मिन्नरण्ये विचरन्नेकाकी कथं न बिभेषि । स तानालोक्योवाच । कुतो वा भेतव्यम् । यक्षा ऊचुः । किं त्वया न श्रुतपूर्वा यक्षराक्षसानां निसर्गरौद्रा प्रकृतिरिति । तदा स गोपालकः प्रहस्यैनानुवाच । स्यादेवमन्यत्र । अत्र त्वस्ति नः स्वस्त्ययनविशेषो यदस्माकमप्रधर्षणीयप्रभावो राजा सर्वात्मना प्रजाहितेऽप्रमत्तो जागर्ति । तेन न प्रसहन्तेऽस्य विषयवासिनं जनं हिंसितुमुपद्रवाः । यक्षाः प्रोचुः किंकृतोऽयमस्य राज्ञः प्रभावः । गोपालक उवाच । स्वप्रयत्नाधिगतोऽयं प्रभावो महाराजस्य । यतः प्रजानुराग एव तस्य बलमन्यत्तु राज्यालङ्कार एव । स नो रुषं वेत्ति परुषं च न भाषते । प्रतिश्रुतं सम्यग्रक्षति । धर्म एव तस्य चक्षुः । सत्पुरुषपूजार्थमेवार्थसंचयः । अपरं चैवमाश्चर्यपरंपरामयोऽपि दुर्जनधनं गर्वं स न समालम्बते ।

(*b*) **Translate freely into Sanskrit:—**

1 **My intellect is too poor to do justice to the solar race of kings.**

2 **I can see nothing that would drive away this anguish that withers up my senses, even though I should attain unrivalled and prosperous monarchy on earth, or even the sovereignty of gods.** (7)

(*c*) Dissolve and name the following compounds:— **छायाद्रुमः, निर्जनसंपातम्, श्रुतपूर्वा, किंकृतः, सत्पुरुषपूजार्थम्, and दुर्जनधनम्.**

IV. **Translate into Sanskrit:—**

One hot night in the moonlight, after going many miles in search of food, a thirsty fox came to a vine-yard full of

vines. "Aha!" thought he "now I shall have a nice meal, I am glad I came as far as this". The grapes were high up in the air, out of reach of the fox. He jumped up and tried to reach them, but could not. He jumped again and again. He jumped twenty times, but could not reach the grapes, they were too high. When the fox saw that it was of no use to try to get the grapes, he said, "Perhaps, after all, the grapes are not ripe. They look sour. So I will not jump any more." He said this because he could not get them. So when a man cannot get something he wants, and pretends that he does not care, we say,

"The grapes are sour"

Group L.

GENERAL QUESTIONS.

1. State and illustrate the general principle underlying the consonantal संधिs.

2. State, with examples, what is meant by the following terms:—

गुण, वृद्धि, ह्रस्व, दीर्घ, गुरु, लघु, प्लुत, प्रगृह्य, संयोग, अक्षर, प्रयोज्य, प्रयोजक, पद, कारक, कृदन्त, तद्धितान्त, a finite verb, active, passive, impersonal, and participle.

3. State and illustrate the occasions where two contiguous vowels are not combined.

4. State, with examples, the several forms that a nasal assumes in writing.

5 State, with examples, the several modifications of a विसर्ग.

6. Name and exemplify the more important affixes implying 'possession'.

7. Distinguish a समास from a ताद्धितान्त.

8. Exemplify the following varieties of compounds:—

नित्यसमास, अलुक्, प्रादि, उत्तरपदलोपिन् तत्पुरुष, मध्यमपद-लोपिन्, बहुव्रीहि, कालपरिमाणिन् समास, एकदेशिन् समास, राज-दन्तादि, कृदन्त तत्पुरुष, गतिसमास.

9. Illustrate the varieties of कर्मधारय.

10. State what case-forms of a declinable are always identical.

11. Enumerate the tenses and moods in Sanskrit, and state in brief their uses.

12. Distinguish between the uses of the three past tenses in Sanskrit.

13. Compare the uses of the potential and of the conditional.

14. State how a verb of the present can obviate the use of a verb of the past and of the future.

15. Distinguish between a कर्मधारय and a बहुव्रीहि.

16. Distinguish between the compounds वृक्षोपरि and अधि-वृक्षम्.

17. Illustrate the uses of the past participles ending in त and in तवत्.

18. Why is the temporal augment अ changed to आ in the case of स्वरादि roots ?

19. What participles serve as predicates ?

20. Name the compound tenses, if there be any, in Sanskrit.

21. What are the general properties of a weak affix ?

22. State in detail how a radical vowel is affected by strong terminations.

23. Enumerate the participles in Sanskrit, and briefly state their uses.

24. Compare the names of *persons* in English and in Sanskrit, and opine on their comparative merits.

25. Classify roots among the *set* and the *anit*, in a tabular form.

26. Enumerate the conjugtions of roots in Sanskrit, and state their peculiarities.

27. In what verbal or case forms do you find (long) ॠ in Sanskrit literature ?

28. Bear out the statement–'the long ॠ found in roots is merely a grammatical device.'

29. What letters can end a पद् or complete word ?

30. Compare the behaviours of the विसर्गs coming from स् and from र्.

31. Distinguish between the आभ्यन्तर or internal and the बाह्य or external संधि.

32. State the occasions where the nasal preceding a consonant may be and must be expressed by an अनुस्वार respectively

33. With which–स्वरs or व्यञ्जनs–will you classify the अनुस्वार and the विसर्ग, any why ?

34. What are the compound vowels, and why are they so called ?

35. State all the ways in which long sums are expressed in Sanskrit.

36. Compare the degrees of comparison and those of eminence, in Sanskrit.

37. Enumerate a few declinables whose case-forms show no difference of gender.

38. Account for the absence of the dual and the plural of the word कति.

39. State the uses of एक in the respective three numbers.

40. How can you incorporate the 8th conjugation of roots with the fifth ?

41. Why is the root तृप् called both *anit* and *vet* ?

42. Distinguish between a कर्मणि and a कर्मकर्तरि verb.

43. Define and illustrate the following *objects*:—नियत (direct), ऐच्छिक (indirect), प्राक्तन (retained), विकार्य (changeable), कृत्रिम (factitive), प्रयोज्य (causative), and प्राकृत (primitive).

44. Give in detail the rule for the change of न् into ण् in declension.

45. Describe the संप्रसारण and state its occasions.

46. Describe the reduplication and state its occasions.

47. When is क added at the end of a बहुव्रीहि ?

48. Distinguish between a द्विगु and a संख्यापूर्वपद कर्मधारय.

49. State respectively the occasions on which you may, and may not, use the Locative Absolute phrase.

60. State what cases of the agent and the object are governed by participles and by other verbal derivatives.

51. Why are proper names such as राम declined in the dual and plural ?

52. State with example the several modifications of (long) ॠ in conjugation

53. When is the final ॠ of a root changed to ॠ in conjugation ?

54. What तत्पुरुष compounds may differ in gender from their last member ?

55. Can you admit रक्ष् (Conj. 1st) into the 6th conj. ?

56, Give the general negative characteristics of form of व्यञ्जनान्त *anit* roots.

57. When is छ् doubled into च्छ् ?

58. State the respective occasions on which the reduplicative and the radical (initial) स् is changed to ष्.

59. State with examples what consonant proper undergoes most modifications of form for the sake of euphony.

60. State the principle underlying the order of वर्गs (कवर्ग &c.) in Sanskrit.

Hints on Solutions.

Group I.

I. उदके गते सेतुबन्धः Construction of embankments when the waters have receded (from a flooded field). अविधेयः refractory.

अचोदयिष्यश्चेत् if you had incited.

नायमिदानीं &c. you would not have exposed yourself to the fault of partiality that is now being imputed to you.

बुद्धिव्यभिचारात् through pervert understanding.

This passage is adapted from महाभारत द्रोणपर्व, 86th chapter.

II. (*a*) पुत्रः-पुनाति सः or पुतः (पुन्नामनरकात्) त्रायते सः when derived in the latter way the word must be written as पुत्त्र.

न्याय्यः—न्यायादनपेतः । सनातनः—सना (सदा) भवः

' सायंचिरंप्राह्णेप्रगेऽव्ययेभ्यष्ट्युट्युलौ तुट् च ' (पा० ४-३-२३)

The words सायम्, चिरम्, प्राह्णे and प्रगे and अव्ययs showing time take the affix अन which with the augment त् becomes तन; as सायंतन, अद्यतन, श्वस्तन, पुरातन इ०.

(*c*) (४) मूषकबिडालम् Cf. अहिनकुलम्, मेषव्याघ्रम्.

IV. (*a*) पूर्वोत्तरस्याम् or पूर्वोत्तरायाम्.

' विभाषा दिक्समासे बहुव्रीहौ ' [पा० १-१-२८]

प्रथम Nom. plu.—प्रथमाः or प्रथमे

नेमाल्पार्धकतिपयप्रथमतयप्प्रत्ययान्तचरमाणाम्

जसि सर्वनामता वा, तीयान्तानां तु ङित्सु सा वा स्यात् ॥

नेम, अल्प, अर्ध, कतिपय, प्रथम, तयप्प्रत्ययान्तशब्द (*i. e.* द्वितय, त्रितय, चतुष्टय & पञ्चतय) and चरम are to be optionally (वा) treated as सर्वनामs before the अस् of the Nom. plu. (*i. e.* जस्) and the words ending in तीय (*i. e.* द्वितीय, तृतीय) are to be optionally treated as सर्वनामs before the singular termina-

tions of the Dative, Abl.-Gen. and Loc. (*i. e.* before ङित् terminations, so called because they are marked with ङ् in पाणिनि's grammar.

VI. (*a*) विषयान्तरम् See स. म. Page 113. प्राह्णः See म. स Page 50.

संख्याया असमाहारे संख्याताव्ययसर्वतः ।
एकदेशादपि चाहन्शब्दस्याह्नः प्रकीर्तितः ॥

प्रत्यक्षम् See स. म. Page 15.

द्विगुः—द्वाभ्यां गोभ्यां क्रीतः (Adjective द्विगु) or द्वे गावौ यस्य सः (बहु०)

(*b*) शुश्रुवस् fem.—शुश्रुवुषी
आचार्य fem.—आचार्या a female preceptor and
आचार्यानी = आचार्यस्य पत्नी.
आचार्यानी भर्तृयोगे आचार्या तूपदेशिनी ।

VIII. (3) This story occurs in the कथासरित्सागर, 62 nd तरङ्ग, verses 204 to 207.

Group II.

I. समुत्तेजनक्षम Calculated to excite her or to rouse her spirit. उपप्लुत—पीडित.

चाटुवचनानि Coaxing words.

शुद्धभाव: Of honest intentions, sincere.

II. (1) उत्थीयतां मूढे शयनं हीयताम्.

(3) अहमिमं ग्रन्थं न रोचये.

रुच् means' to be liked,' and is intransitive. So, the agent ग्रन्थः is put in the Acc. case in the Causal by the aphorism 'गतिबुद्धि—' for which see Apte's Guide, lesson V.

(4) गुरुणा शिष्यो वेदानध्यापि or शिष्यं वेदा अध्यापयिषत.
(5) जिगमिषुः—गमिष्यन्.

III. त्र्यहजाता—त्रयाणां अह्नां समाहारः त्र्यहः (द्विगु) त्र्यहं जातायाः यस्याः सा (तत्पु०)

अक्षिभ्रुवेण—अक्षिणी च भ्रुवौ चैतेषां समाहारः अक्षिभ्रुवम् (स० द्वन्द्व) तेन.

IV. (I) भयशतेषु वरं वसतिः कृता। न पुनरत्र &c.
(2) दिष्ट्या चिरविरहादनन्तरं पुनर्दृष्टोऽसि मया.
(3) कोपगर्भाणि वचांसि प्रयुञ्जानास्ते मुष्टीमुष्टि योद्धुं प्रवृत्ताः.

V. (*a*) ब्राह्मणैः सहैककार्या आसन् made common cause or co-operated with ब्राह्मणs.
अभज्यन्त were defeated.
(*b*) (2) I am an eye-sore to you.

VI. (*a*) वृध् Desi.—विवर्धिषन्ते or विवृत्सन्ति.
वा परस्मैपदं प्रोक्तं स्यसनोः स्यन्द्वृतवृधशृधाम्।
परस्मैपद एतेषामनिट्कत्वं च संस्मृतम् ॥
स्यसनोः before the स्य of the 2nd Future and the **Cond.** and before the स (सन्) of the Desiderative.
(*b*) शूद्र fem.:—शूद्री शूद्रस्य भार्या स्यात्, शूद्रा तज्जातिरेव च।
यवन fem.:—यवनी यवनस्त्री स्यात्, यवनानी तु तल्लिपिः।
यव fem.:—यवानी दोषयुग् यवः.

VII. Extremity विपद्, विषमावस्था, व्यसनागमः.
Captive बन्दिग्राहं गृहीतः, निगडितः.
By the magnanimous command of युधिष्ठिर = महात्मनो युधिष्ठिरस्याज्ञया.
Marvellous feats of war अद्भुताः पराक्रमाः.
Crest-fallen शातितदर्पः, भग्नदर्पः, लज्जावनतशिराः.

Group III.

I. पञ्चषमासदेशीयः nearly five or six months old.

पञ्च वा षड् वा पञ्चषाः (बहु०) पञ्चषाः मासाः यस्य सः.
पञ्चषमासः (बहु०) तस्मादीषदूनः.
रन्ध्रान्वेषिणः—रन्ध्र a weak point.
आत्मसाच्चक्रुः appropriated to themselves.

II. (*a*) अतिक्रान्तप्रायम्—प्रायेण अतिक्रान्तम् (तृ० तत्पु०).
or अतिक्रान्तः प्रायः (a greater part) यस्य तत् (बहु०).
or अतिक्रान्तत्वं प्रायते तत् (कृ० तत्पु०).

III. (2) यावज्जीवं स्वाभीप्सितार्थसिद्ध्यर्थं सर्वात्मना प्रयतितव्यं युष्माभिः.
(3) विद्याध्ययने कर्तव्ये (विद्यामनधीत्य) स क्रीडया कालं क्षपयति

IV. (1) The great object for which I have laboured so hard has been defeated.
(2) I have through my culpable passion (रोषदोषात्) furnished an illustration of the reckless monkey nature, which is known over the three worlds.
(5) By virtue of her asceticism, veracity and exclusive devotion to her lord &c.

कॄ with अप-अपकिरन्ति। Also अपस्किरन्ते (See Apte's Guide. Article 332).

Collective nouns. युवति-यौवनम्. स्त्री-स्त्रैणम्. वात-वात्या.

VI. अनाशुषा Instru. Sing. of अन् + आशिवस् = अनाश्वस्. (Perf. Parti. from अश् to eat).

VII. While I lead मयि रणधुरां वहति, मयाधिष्ठितेषु बलेषु.
While I hold my weapon धृतायुधो यावदहम्.
Any who were born woman स्त्रीपूर्वाः.
From behind one such ईदृशं कंचित् पुरस्कृत्य.

Group IV.

I. अभ्युदयनिःश्रेयसयोः साधनम् which enables us to achieve both temporal and spiritual bliss. अभ्युदयः worldly prosperity and निःश्रेयसम्—निश्चितं श्रेयः (प्रादि स०) final beatitude.

धूलिसात्कृताः lay prostrate in the dust.

अपुनर्भवाय for good, *lit* - not to be again.

II. (*a*) त्र्यह is mas. त्रयाणामह्नां समाहारः त्र्यहः तस्मिन्. अकुतोभयः See स. म. page 102.

शूर्पणखा—शूर्पा इव नखा यस्याः सा (बहु०) संज्ञात्वात् णत्वम्.

(*b*) (1) राज्यधुरा. (2) कुराजः or किंराजा. (3) महाशयाः महायशस्कः (4) No compound possible. नृवरः being equivalent to नृषु वरः technically. (5) द्यावापृथिव्यौ or दिवस्पृथिव्यौ.

III. (*a*) (1) तैरहं कथामश्राव्ये or तैर्मां कथाश्राव्यत

(2) अस्माभिस्त्वमाहूयैवमौच्यथाः

(3) स्वामिना सूदेनौदनः पाचयामासे

(4) गुरुः शिष्यान् पुस्तकानि ग्राहितवान्.

(*b*) स्य Imperative 2nd Per. Sing. of सो 4 P.

यति Loc. sing. of यत् *m* & *n*. Pres. Act. Parti. of इ 2 P. or Voc. Sing. of the fem. of the same.

निरास्थः Aorst. 2nd Per. sing. of अस् 4 P. with निस् or Nom. sing. of निरास्थ = निर्गता आस्था यस्मात् सः.

IV. (*a*) Loc. sing. of सायाह्न = सायाह्ने - सायाह्नि - सायाहनि.

V. (*a*) (1) राजानम्. (2) ग्रामस्य or ग्रामम्. (3) भर्तरि. (4) नृसिंहम्. or even नृसिंहाय = नृसिंहमनुकूलयितुम् [See Apte's Guide Art. 65 (*a*)] (5) पापात्.

(*b*) (1) आतिथेयः. (2) सौमित्रिः. (3) or सौमित्रः. (3) पञ्चर्षम्. (4) स्त्रैणम्. (5) जय्यम्.

VII. One day the king &c. कदाचित् स भूपतिर्निजं सचिवं कौतुकादादिक्षत् ' अस्मद्विषयेषु ये मूर्खाः सन्ति तेषां नामावलिः क्रियताम् or नामानि पङ्क्तिक्रमेण लिख्यन्ताम् ' इति.

But suppose &c. अथ प्रत्यागताः इमे (तदा किं भवान् प्रतिपत्स्यते).

Group V.

I. (*a*) बहुश्रुता Well-read; possessed of rich and varied lore. राजन्या A Kshatriya Queen. दीर्घदर्शिनी Far-sighted. अपौरुष: Void of manliness. मन्युः = क्रोधः। त्वया चेदुदास्यते If you continue to be indifferent or despondent. न शक्यते प्रतिष्ठामुपगन्तुम् you can-not repair your shattered fortunes.

(*b*) पयोदपटलप्रावृततया गगनस्य the sky being overcast with a number of clouds. सर्वतः सूचिभेद्यं तमः प्रससार an impenetrable darkness spread itself all round. क्षणदृष्टनष्टा appearing and disappeariag in a moment. सातत्येन प्रावृतद् वृष्टिः It rained in continuous showers. निपुणं पिहितानि fast closed.

II. (*a*) (1) द्व्यह्नजातः while द्व्यहजातः = द्व्यहः (द्वयोरह्नोः समाहारः) जातस्य यस्य सः. (2) समानधर्माणः or सधर्माणः. (3) अपन्थाः or अपथम्. (4) पञ्चतक्षम् or पञ्चतक्षी.

(*c*) आर्त Aorist 3rd Per. sing. of ऋच् Atm. or Past Pass. Parti. of ऋ with आ.

IV. (*a*) गुरुणा शिष्या वेदमध्याप्येरन् or शिष्यान् वेदोऽध्याप्येत.
कैकेय्या दशरथेन रामो वनं गम्यते स्म.
कस्त्वां सचिवं कृतवान्.

(*b*) 1 माघनाम्ने पण्डिताय लक्षं रूपकान् ददौ भोजराजः.
2 तव च मम च किमन्तरं यथावयोरुभयोरपि &c.
3 तया कुत्र स्थितया भवितव्यम्.

(*c*) षट्पञ्चाशदधिकं (षट्पञ्चाशं) चतुःशतम्.
त्रयस्त्रिंशत्तमे (त्रयस्त्रिंशे) अध्याये द्वि (द्वा) सप्ततिः श्लोकाः,
दिनस्य दशकृत्वोऽपि तावत्.

V. (*a*) Had the fortune to take दैववशादग्रहीत्. Pleaded for herself प्राणत्राणार्थं करुणमवादीत्. Wrong अपकारः. By reason of your own argument त्वदुक्तन्यायेनैव, त्वत्प्रतिपादितामेव विचारसरणीमनुसृत्य.

(*b*) निर्वाणाय तरुच्छाया तप्तस्य हि विशेषतः.

Group VI.

II (a) आनक्षे Perf. 2nd Per. sing. of अश् 5 A or Perf. 1st, 2nd, or 3rd Per. sing. of अक्ष् Pass.

संविदाना *fem.* Nom. sing. of the Pres. Parti. of विद् with सम् 2nd class becoming Atm. if used intransitively. The roots that become Atm. with the Prep. सम् when used intransitively are given in the following कारिका.

ऋगम्यृच्छिप्रच्छिस्वृश्रुवेत्तिदृशयोऽकर्मका यदा ।
सम्पूर्वाः स्युस्तदा तेभ्य आत्मनेपदमुच्यते ॥

III. (a) गन्ध–See स. म. Page. 100. महत् See स. म. page 74 अहन्–See स. म. Page 71. अष्टन्–See स. म. page 75.

IV. कर्मयोग—Gen Plu. कर्मयोगाणां. 'कुमति च' (पा. ८-४-१३)

V. (a) चण्डांशुतापगलितैः ... सर a mighty lake filled with pellucid and cold water looking like streams that had flowed down from the moon after it had been melted with the heat of the sun. वातान्दोलिता, &c. Its far-reaching boughs, agitated by the wind appeared like so many arms. मूधलग्ना &c. And the cloud-stream that clung to its head &c. अत्युन्नतेन &c. with its lofty top that pierced the sky, it seemed to be standing erect out of curiosity to see the beauty of the नन्दन garden. It was laden with fruit of heavenly flavour, that clung to its branches, and so it looked like the wishing-tree of heaven, with goblets of nectar suspended on it by the gods.

(b) १ Construe:-अपः (Acc. Plu.) वर्षुकस्य अम्बुदस्य ऊषरे न परिहार्यम्.

२ गुण्यगुण्यः = गुणी अगुण्यः, गुणान्तरम् excellence of merits.

VII. Use the following Compounds :—भक्तकामकल्पद्रुमः, भूचरणः, द्युशिराः, दिक्श्रोत्रः, चन्द्रार्कचक्षुः, ब्रह्माण्डोदरः, जगदाकारः, निराकारः, जगदाधारः, निराधारः. Real nature याथार्थ्यम्, यथार्थस्वरूपम्.

Group VII.

I. (*a*) प्रभातायामेव शर्वर्याम् As soon as the night was over and it was daybreak or the day dawned कुमुदिनी-नायकः *i. e.* The moon, ध्वस्ततेजाः lack-lustre, pale. विमुच्योग्राट्टहासम् having laughed a loud and terrible laugh.

(*b*) पुरा सृजति = स्रक्ष्यति. विशिखान् = बाणान्

Ere yet the king's son, for compassing thy destruction, showereth sure shafts resembling the rays of the autumnal Sun having shining heads and feathered parts, and exceedingly hard, do thou render &c.

II. (*b*) (1) प्रत्यहम् or प्रत्यह (2) चरमरात्रः, (3) अपन्थाः- अ-थम्. (4) पञ्चमीभार्यः- र्याकः- र्यकः.

V. १ द्रोणेन पाण्डवाः धनुर्विद्यामध्यापयिषत or पाण्डवान् धनुर्विद्या-ध्यापि.

(२) स मयान्वयं नाम चाप्रच्छि.

(३) नियतिः शिवं भिक्षाटनं कारितवती.

(४) राज्ञो सचिवेन ब्राह्मणेभ्यो गावो दाप्येरन्.

VI. (१) अर्थी a supplicant याचकः.

अर्थवान् wealthy धनवान्.

(२) जय्यः = जेतुं शक्यः । जेयः = जेतुं योग्यः ।

(३) अगामि Aorist Pass 3rd Pass. sing. of गम Prim. and अगमि Aorist. Pass. 3rd Per. sing. of गम् Caus.

(४) सीमन्तः the parting line of the hair (भांग in Mar.) सीमान्तः end of the boundary.

(५) explained in Group. II (VI *b.*)

(६) भीषयते Inspires fear. भाययति frightens with something: As:—व्याघ्रो मनुष्यान् भीषयते, स मां खड्गेन भाययति.

VII. (*a*) In the dead of night निशीथिन्यां सर्वत्र स्तिमिततामिवोपगते जीवलोके. Karna nobly &c. महात्मा सत्यसन्धोऽधर्मभीरुः कर्णः प्रत्याख्यात &c.

(*b*) विद्यया श्लाघते, पण्डितंमन्यः. (*c*) तदाय यश इयत्तया परिच्छेत्तुं नालम् (न शक्यते). (*d*) क्षुण्णाद्वर्त्मनो रेखामात्रमपि न व्यतीयुः. (*e*) त्वं सर्वथा सचिवाज्ञानुवर्ती, तेन यन्त्रवच्चाल्यसे. (*f*) *Cf.* सर्वनाशे समुत्पन्ने अर्धं त्यजति पण्डितः or अर्धेन कुरुते कार्यम्. (*g*) सकलोऽर्थः परिवृत्तः or वस्तुस्थितेरवस्थान्तरमदृश्यत. (*h*) मूढः परप्रत्ययनेयबुद्धिः.

Group V III.

I. (*a*) बल्यम् = बलाय हितम् Calculated to give strength.

असमञ्जसम् improper, wrong, absurd.

यवनवनदावानलायमानप्रतापः whose valour has consumed hosts of यवनs like a wild fire burning forests.

तन्मांसाशनाभावेऽपि &c. It is therefore proved that flesh-eating does not necessarily produce physical strength, since we actually see that even those who do not eat flesh are strong and even those that eat it do not possess physical strength, so that there is here what is called अन्वयव्यतिरेकव्यभिचारः; for which see Principal Apte's Sanskrit-English Dictionary, under the word अन्वय.

III. (*a*) (4) कतिकृत्वः सप्ताहस्य

(5) यथा यथोच्चैर्गच्छामस्तथा तथा विशुद्धतरं वातमासेवामहे

(*b*) यमः god of death; यमौ twins; यमाः moral duties.

पिता a father; पितरौ parents; पितरः fore-fathers.

मत्स्यः a fish; मत्स्यौ the sign *Pisces* of the Zodiac.

मत्स्याः name of a country and its people. शिव the god शिव; शिवौ = शिव and पार्वती; शिवाः gods.

VII. (१) ग्राम्यः (२) ग्रामता (३) जिज्ञासमान (४) कलहायते (५) आचार्यानी (६) यवनानी (७) द्वयम् (८) नाव्यम् (९) ऊरुद्वयसम्–ऊरुदघ्नम् (१०) विद्वत्कल्पः.

VIII. Hired a donkey गर्दभमेकमुपनिन्ये (भृतिदानेन स्वसमीपमानिन्ये). As it was very hot सवितुश्चण्डातपत्वात्. As to which of them &c. तच्छायोपभोगे कस्याधिकारो गरीयान्

इत्यत्र विषये. The quarrel proceeded &c. प्रथमतो वाक्कलहमाचरन्तौ पश्चान्मुष्टीमुष्टि योद्धुं प्रवृत्तौ. In quarrelling about the shadow &c. *Cf.* प्रायेण हि 'विवादविषयीभूते तुषे नश्यन्ति तण्डुलाः', गौणार्थप्राप्त्यर्थं विवदमानानामसकृत्प्रधानार्थस्यैव हानिर्जायते.

Group IX.

I. (*a*) ज्ञातिकुलसंश्रया then living in the house of her kinsmen. अमङ्गलाभ्यासरतिः taking delight in foul practices. विधित्सित = चिकीर्षित.

(*b*) (2) संविशंन् = स्वपन्. निर्वृतिः = सुखम्.

II. (*a*) शंकरवर्जम् — शंकरं वर्जयित्वा (कृ. त.)
ऋतप्रियः — ऋतं प्रियं यस्य सः (बहु०).

(*b*) अवेः—Imperfect 2nd Per. sing. of विद् 2 P, or वी 2 P. or Poten. 2nd Per. sing. of अव् to protect. or Abl. or Gen. sing. of अवि.

IV. अनादानात् if it does not take in any thing *i. e.* if no addition is made. दिष्टम् = दैवम्.

V. (१) अस्य गिरेः or इमं गिरिं–उत्तरेण महानदी वहतीति त्वन्मुखादद्यैवाश्रौषम् (अश्रुणवम् should be अशृणवम् The Imperfect will not, however, do here.)

(२) धिक् तान् ये दुर्भिक्षपीडितानां न दयन्ते स्वार्थाय चैव केवलं स्पृहयन्ति ।

(३) मत्सखो रामचंद्रोऽस्ति । तस्मान्न मे कस्मादपि भयं विद्यते । इति तेनाहमुक्तः ।

VII. The passage is taken from 'Paul and Virginia.' It may be rendered thus:—

अम्बरमध्यगतो रजनिकरो निजकरनिकरेण मन्दमन्दमपास्यमानैर्नीरदपटलैरन्तरितविग्रह इव प्रत्यदृश्यत । तदनु तदन्तरीपवर्तिषु शै[illegible] शनैः शनैर्वितता अभूवन्नंशवः शीतरश्मेः। येन तदीयानि हरितानि [illegible]

रजतवर्णच्छुरितानीव विरेजुः । नितान्तं शान्तैवासीद्रात्रिर्मातरिश्वनः एवं प्रसन्नतामिवोपगतायां शर्वर्यां विमलीभूते च नभोमण्डले गिरिगह्वरान्तर्लीनानां शैलशिखरशायिनां च पतत्रिणां प्रमोदनिर्भराणां कलमन्द्राणि कूजितानि सुखयन्ति स्म श्रवणयुगलम् ।

Group X

I. (*a*) **नित्यमक्षिगतः** &c. I was always an eye-sore to you **मदन्तं च** &c. and let your enmity end with me (my life.)

II (*a*) (1) **मया त्वं रूक्षाण्यश्राव्यथाः** or **मया त्वां रूक्षाण्यश्राव्यन्त.**

(2) **अक्षिगतेन तव मयाभूयत.**

(*c*) pelted to death **लोष्टघातं हतः.**

IV. (*b*) (1) **प्रक्षालनाद्धि** &c. it is better to avoid mud from afar than to have to wash it off (after wading through it). *Cf.* ' Prevention is better than cure ' **समागमाः सापगमाः** Unions are attended with disunions or separations.

V. (*a*) **द्विजोत्तमः–द्विर्जायन्ते ते द्विजाः (कृ. त.) तेषु उत्तमः (स. त.) धर्मार्थम्–धर्माय इदं (च. त.** of the **नित्य** kind.)

(*b*) Here the word **राक्षसस्य** which is outside the compound has to be connected with **अभिप्राय,** (a member of the compound) without being connected with (the **अधिकरण** of) the whole compound. Hence it is **सापेक्षत्वेऽपि गमकत्वात् साधुः;** while (**मम**) **गृहवर्धितः** (**शुकः**) is not a **सापेक्षसमास.**

VI. (*a*) **एतादृशैरुद्वेगकरैः संकल्पैः पर्याकुले मनसि स उन्निद्र एव निशामनैषीत् ।**

(*b*) Use the following expressions:—

उदश्रुनयना, प्रकृतिस्था भूत्वा सहजमानन्दमनुबभूव, न वनवासो न वा राज्यभ्रंशस्तस्याः शोकायालम्, सद्योगतस्य दशरथस्य पुरः, तपस्विजनोचितं वेषं परिगृह्य.

Group XI

1 (*b*) आत्मा हि दाराः &c. of all those that marry, the wife is the (other) soul. अन्तपालाः warders of the inner apartment. न हि तद्भविता राष्ट्रं &c. that can never be a kingdom where राम is not the monarch, and that forest where राम will reside will flourish into a monarchy.

(*e*) The idea is that the literature of life is divided into two parts *i. e.* woman is the poetry of life, being possessed of softer virtues and man the prose of life, being possessed of sterner qualities.

II. (*a*) आपगा-अपां समूहः आपम, आपेन गच्छति सा (कृ. त.) अटवीभूता See स. म. page 110.

(*b*) (1) उत्सः (2) द्व्यअलम् or द्व्यञ्जलि. (3) सर्वाह्णः (4) युवजानयः.

IV. (*b*) बहुनामन्-बहुनामा बहुनाम्नी, स्नुषा, तावकी, कतिपया-यी, तुदती- न्ती, रुद्राणी, कितवी.

VI (*a*) एवमेवात्र रणे शराः पतिष्यन्तीति कथयन्निव महारौद्रो वायुर्भद्रान् द्रुमानुन्मूलयन् ववौ। किं न्वेतत् स्यादिति बिभ्यतीवाकम्पत मेदिनी। भीतावकाशदानार्थमिवादीर्यन्त सानवः। नभस्तलं चानभ्रमपि घोरशब्दं ' रक्षत वीरा रक्षत यत्नादमुमात्मनः प्रभुं ' इत्यब्रवीदिव।

(*b*) *Cf.* आत्मनः प्रतिकूलानि परेषां न समाचरेत or

यदन्यैर्विहितं नेच्छेदात्मनः कर्म पुरुषः।
न तत्परेषु कुर्वीत जानन्नप्रियमात्मनः॥

(*c*) खलानामुपकुर्वाणैः प्रत्युपकारापेक्षा नैव कर्तव्या। यदि पुनर्निजपरिश्रमाणां कृतेऽपकार एव नात्मनि प्रयुक्तः स्यात् तदा स एवैतेषामुपकारः or अनुग्रह इति मन्तव्यम्.

Group XII.

I. (*a*) दत्तानुयात्रेव ...... भानुः the night, that had escorted him thus far, took leave of him with drops of dew by way of tears and the divine Sun ascended the eastern mountain, stretching forth its first rays, like a warning hand, to dissuade him from entering that brigand-haunted wood.

(*b*) प्रहासः = विकासः । विषादः = संकोचः.
निधौ कलानाम = चन्द्रमासि ।

(*c*) प्रनष्टमूर्तिप्रविभागम्-प्रनष्टः अदृश्यः स्थावरजङ्गममूर्तीनां प्रविभागो यस्मिन् तत् ।

III. (*a*) मनस्विन्, श्रीमत or श्रील, भास्वत्, चक्षुष्मत, धूमिमत, मधुमत.

(*b*) कथंकारं = कथम [See Apte's Guide. Arti. 164 (*a*)].
देवानांप्रियः (An अलुक् समास) = मूर्खः.
मातुः स्मरति (See Apte's Guide. Arti. 113).
राज्ञः पूजितः = राज्ञा पूज्यमानः.
सुकेशिभार्यः here सुकेशि retains its fem. form as it is a बहु० ending with ई added on to a word expressive of a member of the body.

V. (*b*) दोषन्, उदन्, असन्, आसन्, शकन्.

VI. (*a*) मासमृतः, त्रिचतुराः *m. f.*, जीवद्भर्तृका, आत्तधन्वा, एकोनः, मरणभीतः, गृहीतोज्झितः.

(*b*) मनोहस्त्य &c. (See पा. १-४-६६) (*d*) Apte's G. Arti. 92
(*e*) Apte's G. Arti. 194 *a*.
VI. (*c*) See Apte's Guide Arti 319.

Group XIII.

I. The passage is translated from 'Rasselas', Chapter I., the very opening lines.

The original passage runs thus:

"Ye who listen with credulity to the whispers of fancy, and pursue with eagerness the phantoms of hope, who expect that age will perform the promises of youth, and that the deficiences of the present will be supplied by the morrow,—attend to the history of Rasselas, prince of Abyssinia.

Rasselas was the fourth son of the mighty emperor, in whose dominions the Father of Waters begins his course, whose bounty pours down the streams of plenty, and scatters over half the world the harvests of Egypt.

II. (*a*) वदञ्शेते-वदञ्च्शेते--वदञ्च्छेते-वदञ्छेते.

भ्रष्टुम्-भर्ष्टुम्, भ्रातुष्पुत्रः, अमी ऋषयः.

ह् changed to थ् as in आह्+थ=आत्थ.

(*b*) बलाहकः=वारीणां वाहकः पृषोदरादि तत्पु०)

VI (*a*) dilapidated by &c. भित्तिविश्लेषजर्जरम्.

Use the following compounds:-- धूमराजी, जीर्णमलिन-वसना, ब्राह्मणगुणाकृष्टहृदया.

(*b*) made over to his children पुत्रसादकरोत्.

In return प्रत्युपकारचिकीर्षया or उपकारं प्रत्युपकारेण निर्यातयितुम्. All went well सर्वं सुस्थितमासीत्. Their attentions &c.=ते मन्दादरा अभूवन् &c. So to speak=इव.

Group XIV.

I. (*a.*) धर्मद्रुहः कलेः &c. The Himalaya encircles it with its embrace, as if to prevent कलि, the adversary of virtue, from entering it.

देवतीर्थमयाद्...नुदतीव repelling sin with its waves, as if they were hands, and seeming to say "Depart far from this land which is full of waters sacred to the gods."

सितसुधाधौताः &c. The long lines of lofty palaces whitened with silvery plaster, lead one to suppose that they are the cliffs at the foot of the neighbouring हिमालय.

(*b*) This is a free rendering of the well-known lines 'Twinkle, twinkle, little star' &c. for which see Prog. Ex. Part II Sec. III Ex. 38.

III. (*a*) See Dr. Kielhorn's Grammar, Arti. 551 a and b for तत्पुरुष and Art. 569 for द्वंद्व.

(*b*) See Apte's Guide Arti. 41 and 47.

Group XV.

I. (*a*) See 'Rasselas' Chap. II. 4th paragraph.

(*c*) अम्बरं च तत्पातोच्छलितैः &c. The sky was filled with stars, as if with spray flung up by his fall, and the moon too, having put on a white bark-robe of moonlight, had gone to the ascetic's grove on the top of the eastern mountain, as if desiring to withdraw from the world on account of the fall of the sun.

II. (*a*) षड्विंशतिः = षट् च विंशतिश्च or षडधिका + विंशतिः.

III. (*b*) 1 स इन्द्रस्य सिंहासनमधितष्ठौ.

2 तौ वाल्मीकिना &c. is quite right. तौ is Accu. dual.

3 द्वादशवर्षेण or द्वादशभिर्वर्षैः–व्याकरणं श्रूयते.

4 जनयते should be जनयति as the causal of the root जन् is exclusively Par.

5 दिवसस्य दशकृत्वस्तव स्मरति. तव is allowed by 'अधीगर्थदयेशां कर्मणि' (See Apte's Guide Arti. 113.)

Group XVI.

II. अकिंचनः See स. म. 102; राजपथे See स. म. page 75, 76.
विमनाः—विषण्णं मनो यस्य सः (बहु०).

III. (1) वैयाकरणः, पङ्किल, अध्वनीनः, प्रावृषेण्य, पितृव्यः, पचतितराम्, बहुतिथ, विद्याचण, कुटीर, अहंयु.

VI. (*a*) यद् भीमकेनाभिहिताः स्थ यूयं
तत्खण्डनायास्ति न वागियं मे ।
परंतु यद्धृद्विदितं ममास्ति
तत्तन्मयात्राद्य निवेदनीयम् ॥
युष्माकमस्मिन्ननुराग आसी-
न्नाकारणादेव पुराखिलानाम् ।
किं कारणं तर्हि रुणद्धि युष्मां-
स्तदर्थमश्रूणि विमुञ्चतोऽद्य ॥

(*b*) प्रत्यहं प्रत्यवेक्षेत नरश्चरितमात्मनः ।
किं नु मे पशुभिस्तुल्यं किं नु सत्पुरुषैरिति ॥
This verse is found in शार्ङ्गधरपद्धति (1421)

Group XVII.

1.(*a*) 1 Kings are inflated with arrogance, uncontrollable as elephants, and when bent on enjoyment, they snap asunder the chain of the moral law.

2 For their minds are overweening, and all discernment is washed out of them, when the waters of inauguration are poured over them, and is, as it were swept away by the flood.

3 And the breeze of the waving chowries fans away the atoms of the sense of scripture taught them by old men, as it fans away flies and mosquitoes.

4 And the royal umbrella keeps off from them the rays of truth, as well as the rays of the sun; and their eyes, smitten by the gale of prosperity, do not see hte right path.

(*b*) राजशब्दोऽपि &c. How will the term राजन् itself be significant without the gratification of (the subjects). मृदुतीक्ष्णान्तरवर्ती lying between mildness and severity. न ह्यलसस्य &c. Fortune smiles not even on the face of a dullard &c. उत्तान frank. पेशलकल्प seemingly beneficial. गृध्रशृगालन्याय: This has its origin in the following story in the महाभारत.

Some people were weeping over the dead body of a relation of theirs late in the afternoon in a certain cemetery. A vulture and a jackal that usually frequented the place for their prey, wanted each to have the dead body for itself exclusively. So the vulture, wishing to send the people away before sunset, spoke about the fruitlessness of weeping over dead bodies and advised them not to remain there after sunset. On the other hand, the jackal to which the night time was more convenient, gave them hopes of their relation coming to life if they waited till sunset as he might probably be in a swoon. Thus this maxim is used when several men advise a person, apparently for his benefit, but really to gain each his own ends.

Group XVIII.

I. (*b*) This is a free translation of a passage from Hamlet, Act I Sc. II. गृहिणीपदमधिरोपितवन्तो वयम् we have raised her to the position of our own housewife सहधर्मिणी consort in the discharge of our duties. वर्णनविषयमपि &c. Can-not be adequately described.

II. (*b*) चक्रण्वांसम् from चक्रण्वस् Perf. Parti. of क्रम्. स्फावयामास from the caus. of स्फाय्.

III. (*b*) त्वां तृणाय मन्ये See Apte's Guide Arti. 70. अश्लिषत् Aorist 3rd per. sing. of श्लिष् 'to stick to' अश्लिक्षत Aorist 3rd per. sing. of श्लिष् 'to embrace'.

V. (*a*) करधृतोऽपि कवलो मुखं प्रविशन्नैव सुबहुभिर्विघ्नैरुपहतो भवेत मुखोपनीतस्यापि पात्रस्य बहुशो भ्रंशः संभवति.

(c) See Apte's Guide Arti. 194 *a*.

(*e*) Spontaneous offer &c. इच्छया निसृष्टा धनाविसरः Was transported to see दृष्ट्वानन्दस्य परां कोटिमध्यगच्छत.

Group XIX.

1. (1) चक्रवर्ती गिरीन्द्राणां a very monarch of mighty hills.

(2) Whose glory has attained such an eminence among mountains &c.

(3) योजनानां &c. covers many thousand योजनs.

(4) Which laughs forth, as it were, with its gleams this boast—"Mount मन्दर did not become white as mortar even when the ocean was churned with it, but I have become such without an effort".

(6) In the upstanding yellow tufts of his matted hair, the new moon enjoys the delight of touching the eastern mountain yellow in the evening twilight.

(7) When he drove his trident into the heart of अन्धक, the king of the Asuras, though he was only one, the dart which that monarch had infixed in the heart of the three worlds was, strange to say, extracted.

(8) The images of the toe-nails being reflected in the crest-jewels of the Gods and Asuras made them seem as if they had been presented with half moons by his favour. (Shiva himself wearing a moon's crescent).

V (1) Went home to his heart तस्य हृदयमर्माण्यस्पृशन्.

(2) कतिपयदिवसस्थायिनी यौवनश्रीः

(3) Tore her hair for grief विकीर्णमूर्धजा विललाप, शोकवशात् केशानलुञ्चत्.

(4) Sleep gently &c. शनैर्निद्रानिमीलितलोचनां तामकार्षीत्.

(5) Becoming leaner &c. अनुदिवसमङ्गैः परिहीयमाना.

I (*a*) अभक्ष्यम् Cond. of भज् or अ + भक्ष्यम (from भक्ष्). अपिप्सन् Imperfect of the Desi. of पत् or अ + पिप्सन् (Pre. Parti. of पत् Desi.)

अनागाः—अन् + आगस् Nom. sing. or अ + नागाः.
अपेयात्—न पेयम् अपेयम तस्मात् or अप + इयात्.
अपायि Aorist Pas. 3rd pers. sing. of पा or Nom. sing. &c. from अपायिन् N.

(*b*) (१) कुसखः or किंसखा. (४) द्वीपम्.

II (*a*) स्थल—स्थली or स्थला.

अकृत्रिमायां भुवि गद्यते स्थली ।
स्थला तदन्या मयशास्त्रकं स्थलम् ॥
यव—यवानी = दुष्टयवः यवः ।
अरण्य—अरण्यानी = महारण्यम्.

(*b*)(२) द्वयोरह्नोर्भवं द्व्यह्नः समाहारो द्व्यहो भवेत् ।
(४) In सुगन्ध the word गन्ध is द्रव्यवाचक and in सुगन्धि it is गुणवाचक.

VII महानप्येकजो वृक्षो बलवान् सुप्रतिष्ठितः ।
प्रसह्य एव वातेन सस्कन्धो मर्दितुं क्षणात् ॥

[उद्योगपर्व, अध्याय ३६]

अथ ये सहिता वृक्षाः संघशः सुप्रतिष्ठिताः ।
ते हि शीघ्रतमान् वातान् सहन्तेऽन्योन्यसंश्रयात् ॥

[उद्योगपर्वन् अध्याय ३६].

Group XXI.

I. (१) अविघ्नम्=विघ्नस्याभावः (अव्ययीभावः).

(२) शताहजातः = शतस्य अह्नां समाहारः शताहः (द्विगुः) शताहो जातस्य यस्य स शताहजातः ।

(४) अहमहमिति यस्यां क्रियायामभिधीयते सा अहमहमिका (मयूरव्यंसकादित्पुरुषः) तया अहमहमिकया ।

प्रदोषे—प्रारंभो दोषायाः (रजन्याः) [प्रादिसमासः].

प्रारब्धा दोषा यस्मिन्निति वा [बहु०].

II. (*a*) वरमरण्यमभ्युषितं न पुनर्दारकृतोऽवमानः सोढः ।

(*b*) पारितोषिकमाददानं तं किं वृथाभिद्रुह्यसि ।

(*c*) हारीतेन स शुक आश्रमं नीत्वा तत्र षड्रसान्नं भोजितः

अधीतिन् See Apte's Guide Arti. 99.

IV उपरि with the Gen. or in a compound.

मद् with प्र See Apte's Guide Arti. 76.

उत्तरेण with the Gen. or the Accus.

प्र + भू 1 P—प्रभवति मल्लो मल्लाय । हिमालयाद् गङ्गा प्रभवति । प्रभवति निजस्य कन्यकाजनस्य महाराजः । गुरुः प्रहर्षः प्रबभूव नात्मनि । एते गुणाः क्षेत्रे प्रभवन्ति । न मां त्रातुं तातः प्रभवति न चाम्बा न भवती ।

VI. (*c*) आरोप्यते शिला शैले यत्नेन महता यथा ।
निपात्यते क्षणेनाधस्तथात्मा गुणदोषयोः ॥

[हितोपदेशे सुहृद्भेदे]

(*d*) धनं वा पुरुषो राजन् पुरुषं वा पुनर्धनम् ।
अवश्यं प्रजहात्येव तद्विद्वान् को नु संज्वरेत् ॥

[शान्तिपर्व रा० अ० १०४].

Group XXII.

I. (*c*) Cf. None will trust a liar's word even though his word be true.

II. तत्रभवतः—केवलसमासः.

अवितथा = न वितथा [विगतं तथा (तथ्यं) यस्याः सा].

VI. (1) See Apte's Guide Arti. 104.

(३) द्वादशभिर्वर्षैर्व्याकरणं श्रूयते ।

(4) देवैः सागरः सुधां ममन्थे.

VII. अस्यः from सो । 'अवूर्येथाम्' Pass. of वृ. Imperfect 2nd per. dual. क्षपयामासिषे Perf. Pass. 2nd per. sing. of the Caus. of क्षै. ग्राहिषीष्ट Ben. Pass. 3rd pers. sing. of ग्रह्. पात्याः Abl. or Gen. sing. of पाती or Nom. plu. of पात्य (पातयितुं योग्य.)

VIII (*b*) Cf. अनर्थाश्चार्थरूपेण ह्यर्थाश्चानर्थरूपिणः ॥
अर्थायैव हि केषांचिद्धननाशो भवत्युत ।
आनन्त्यं तत्सुखं मत्वा श्रियमन्यः परीप्सति ॥
[शान्तिपर्व अ० १०४]
अर्थ एव हि केषांचिदनर्थं भजते नृणाम् ।
अर्थश्रेयसि चासक्तो न श्रेयो विन्दते नरः ॥
[वनपर्व अ० २]

Group XXIII.

II. (*a*) सतृणम्—तृणमप्यपरित्यज्य (अव्ययीभावः).
निष्कौशाम्बिः—निष्क्रान्तः कौशाम्ब्याः (प्रादितत्पु०)
(*b*) (3) अष्टाविंशत्यधिकसप्तशतात् स्त्रीभ्यः
(4) सप्तदशाधिकनवशतोत्तरसहस्रतमे ख्रिस्ताब्दे

V. Explain:—(1) See Apte's Guide Arti. 338. (2) 320 (3) 79. (4) 324. (5) 332.

VI. (*b*) सुप्तोत्थित एवासौ पाठाध्ययन आरब्धव्ये क्रीडार्थं बहिर्गच्छति ।
(*c*) About 20 उपविंशाः.

Group XXIV.

V. (*b*) (1) न प्राणान्ते प्रकृतिविकृतिर्जायते ह्युत्तमानाम्
(2) मा भूदेवं क्षणमपि च ते विद्युता विप्रयोगः

VI. (*a*) Cf. खलः सर्षपमात्राणि परच्छिद्राणि पश्यति ।
आत्मनो बिल्वमात्राणि पश्यन्नपि न पश्यति ॥
(*b*) Cf. न जातु कामः कामानामुपभोगेन शाम्यति ।
हविषा कृष्णवर्त्मेव भूय एवाभिवर्धते ॥
(*c*) Cf. शोकस्थानसहस्राणि भयस्थानशतानि च
दिवसे दिवसे मूढमाविशन्ति न पण्डितम्

Group XXV.

I. (*a*) सः refers to Sage वाल्मीकि.

(*d*) तस्य पश्यतः, a genitive absolute phrase, being the equivalent of पश्यन्तमपि तमसाहत्य, and modifying the verb जघान. हत्वा *abs* of हन् having for its agent सः included in तस्य, and modifying through it स्थितस्य understood.

II. (*a*) निर्जर uses optionally the base निर्जरस् before a vowel case-termination. अन्यतम, declined exactly like a noun.

III. (*b*) आचार्ययोरुपस्थानम् = the arrival of the two preceptors. संरम्भे &c. = What, do you think, will be the result of the altercation between ह० & ग० ? (See मा० 1.)

(*b*) नेत्रमेव कमलम्, as in 'विष्णुः कमलमिति कृत्वा निजनेत्रकमलं शिवाय उपजहार.' Here the eye is treated as a lotus.

नेत्रं कमलमिव, as in 'रामदर्शनेन दशरथस्य नेत्रकमलं प्रीतम्.' Here कमल simply suggests the beauty of the eye.

IV. (*c*) सं-नि-धत्ते = सन्निधत्ते or संनिधत्ते, *intr.*
but सत् + निधत्ते = सन्निधत्ते, *tr.*
Thus सन्निधत्ते means well places, or lies near; and संनिधत्ते means 'lies near'.

V. (*a*) कामं नृपाः सन्तु &c. (रघु० 6, 22). हतो वा प्राप्स्यसि &c. (भ० 2, 37.)

(*b.*) १ भावयन्निव &c. = भीम, born of wind, walked holding the stick of an old sage, indicating as it were his future use of a club.

VI. Tempted &c. = तत्पराक्रमदर्शनप्रोत्साहितः.
Roused &c. = समाधिभङ्गात् सद्योऽस्तमितशमसुखः विनष्टब्रह्मानन्दश्च.

Group XXVI.

I. (*a*) निबन्धनम्=Basis. स्वप्न–Based on dreams. कृपाणिद. &c.=That can be effected by the mere stroke of a dagger. See Hamlet's soliloquy.

II. (*a*) धृष्टं =(daring) द्युम्नं (=wealth) यस्य सः.
पश्यतो (अपि जनस्य सुवर्णादिकं) हरति सः (षष्ठी-अलुक् कृदन्तत०) पुण्यः श्लोकः (=fame) यस्य सः. निर्गतो भरो यस्मात् सः = निर्भर 'that to which no more addition can be made', hence 'too full'.

III. (*a*) कति.—declined alike for all genders, only in the plural, as कति Nom. Acc. कतिभिः, कतीनाम्, कतिषु. अनर्वन dec., exactly like आत्मन्.

IV. (*b*) र० I, 77. and भ० X. 41.

V. (*a*) (अधि–) शी-स्था-आसां· (कर्म).

(*b*) (1) क is added necessarily, if the last member ends in ऋ, or is a word of the type of नदी or वधू; as प्रिय· मातृकः—नदीकः—वधूकः.

(2) क is never added to words specially noted as undergoing changes—धर्म, धनुस् &c., as प्रियधर्मा -धन्वा &c.

(3) क is withheld also from special varieties of बहुव्रीहि namely दिग्-बहुव्रीहि and संख्या°; as पूर्वोत्तरा, नवदशाः.

(4) A सहबहुव्रीहि compound, however, can either take the suffix or not, according as it is needed by the last member or not; as सभ्रातृकः, सस्त्रीकः, सश्रीः, सशक्तिः.

(5) In all other cases, the addition of क् is optional; as प्रियपुत्रः or पुत्रकः, °मालः or मालकः, °भानुः or भानुकः &c. (See pages 91–5 स. म.).

(*c*) तिरोदधे *intr.*, disappeared.

VI. Explained her situation = निजामवस्था यथातथं कथयामास. Received from &c. = अचिरेण नलेन समेष्यसि आनन्दस्य च कोटिं चारोक्ष्यसीति तापसानामाशिषः प्रतिजग्राह.

Group XXVII.

I. (*a*) ३ राज्यतन्त्रम् = the concern of a kingdom. प्राणैः = प्राणेभ्यः किं करिष्यसि रामेण ? = what benefit can you derive from R. ?

II. (1) एकतर, declined exactly like सर्व in all genders. एकपत्नी (a woman solely devoted to her husband) declined like नदी. उत्तर (a reply) *n.* treated as a noun.

(2) (*a*) पुण्यनामन्, °नामा, °नाम्नी (since the pen. अ of नामन् is liable to drop in declension). महात्मन् or महात्मा. मस्त्री.

(*b*) पूर्वं कायस्य = The upper part of one and the same body. पूर्वः कायः = The former body where there are more than one.

III (*a*) मम खलु &c. = I charge you by my life to tell it. I command you under an oath by my life to tell it.

(*b*) (1) 1 He studies five stanzas throughout the night.
2 ....,, ,, at night.
He masters five stanzas in one night.

(2) the instrumental प्राणैः is used in place of the Ablative

IV. (*b*) (1) स्खलनशीला मनुष्याः, क्षमाशीलाश्च देवाः.
(2) वृद्धा विवेकिनः, युवानः, साहसिनः.
(3) बधिरोपि कदाचिच्छृणुयात, न पुनरश्रवणकृतसंकल्पः.

V. Holding his breath = प्राणानायम्य, स्तम्भितप्राणः.
Put his mouth &c. = स्वच्छ्रवणसंलग्नवदनः.
To take care &c. = इत ऊर्ध्वं त्वादृशेषु कापुरुषेषु न प्रत्ययः कार्यः, इति तेनोपदिष्टम् ।

Group XXVIII.

I. (*a*) अस्मास्वपि &c. = Are you unwilling to speak to us too ?
अप्रतिकृता &c. = Who looked upon the slaughter of

my younger brothers without offering any restistance.
दुर्जात = Unworthy, wicked.

(*b*) विनयाधानम् = Inculcation of good manners.
नरः, Nom. plu. of नृ.

प्रक्षिप्य &c. = Having thrown fire into a thicket, they lie on a spot whereto wind blows from the thicket.

II. उच्छ्रिताः अर्चिषः यस्य सः; मारुतमभि (अव्ययीभाव).
दुष्टु जातः (प्रादित०).

III. (*a*) शास् ' to teach ' शिष्यते } *pass.*
' to wish ' शास्यते }

IV. (*a*) ते हि सामान्ये &c. = They two often violate the (supposed) rule of their constant association.
अर्थसंदर्शन &c. = Ability to act produced by seeing things with one's own eyes.

आत्मीयतामेति = Is assimilated.
निर्वाहयत् = Vindicating his claim to the title of.
शम्बर, a demon, professor of magic.

प्रणेतुः आहितलक्षणत्वप्रत्ययात् = In consideration of the fact that the author has established his reputation.
शब्द &c. = Delighted at the harmony of sound, entranced by a tune.

विमर्शन &c. = Averse to bear the fatigue of thought.
(Cowper's Task Book VI.)

(b) र० II. 49, and भ० III. 35.

V. See pages 35, and 114, स० म०.

VI. To make the lesson more impressive = उपदेशमिमं बलवत्तरीकर्तुम्, चेतसि दृढलग्नं विधातुम्। To vindicate &c. = भ्रातुरधिकारं निर्बाधतां नेतुम्। A usurper = प्रसह्यचौरः। To make &c. = येन स कलहः नितरां हृदयप्रमाथी जातः। Wringing his heart &c. = येन च बन्धुषु निसर्गवत्सले तच्चेतसि गरीयसी दुःखासिका लग्ना, धर्माधर्मविमूढमतेश्च तस्य अप्रियमपि शस्त्रग्रहणमपरिहार्यं जातम्. Trample &c. = स्वजनस्नेहबन्धोऽपि कथं छेत्तव्यः? Lawful subjects = विधिविहिता-

स्तस्य प्रजाः. The answer &c. = एतस्योत्तरमेव ग्रन्थस्य प्रतिपाद्यो विषयः. Personal interest = फलाभिसंधिः.

Group XXIX.

I. (*a*) संपूर्णः &c. = We have fulfilled the terms of agreement. दायः = Ancestral property. सहृदय = Brave; intrepid. स्वैरम् = At pleasure, freely. करालतनुजाः = Terrible demons.

(*b*) 1. दुरात्मा दुर्योधन आसादितः कच्चित ?
2. म० XVIII. 66.

III. (*a*) वात &c. = A sort of vibration of air.
धर्मावहितचेतस् With your heart fixed on religion.
जडवस्तुषु निवृत्ततर्षः = No longer hankering after earthly objects. ('Follow me.')

(*b*) इनकान्तः = सूर्यकान्तः.

IV. (*d*) राज्यार्धं दातुं तव युज्यते (*e*) बहुना उक्तेन किं लभ्यं (भवेत्)?

V. Who was making &c. = सशैलं काननं क्रन्दितैरनुनादयन्ती. They went on &c. = राजानं वरीतुं प्रवृत्ताः. Set forth = प्रकाशं स्थापितः. Give me time to grow = कश्चित्कालः प्रतीक्ष्यतां यावदहं प्रौढो भविष्यामि. To make myself feared = प्रजानां चेतःसु भयं जनयितुम्. To the end that &c. = येनाहं गच्छता कालेन तत्तुल्यविभवो भविष्यामि.

Group XXX.

I. (*a*) स्वच्छन्दवनजातानि = Growing after their own fashion. भाग्यविप्लवः = Ruin of fortune, adverse fate. द्वारशलाकान्तरेण = Through the interstices between the wires (of the cage.)
(Cowper's Goldfinch starved to death in a cage)

II. (*a*) सप्त सप्त पर्णानि यस्य सः. चतस्रोऽश्रयो यस्य तद्. त्रयोऽवरे (= अल्पतमाः) येषां ते.

(b) लब्धमहीकः See note on V. (*b*) Group XXVI.

III. (*a*) क्रोष्टी.

IV. (*a*) 1 यदा वीरसेनो यमुनामुत्तीर्णस्तदा शत्रुयोधाः &c.
2 यमुनायां वीरसेनोत्तीर्णायां शत्रु &c.
3 यमुनामुत्तीर्णे वीरसेने &c.

(*c*) किं and कच्चित् are both used as interrogative adverbs. किं does nothing more; while कच्चित् implies a deep interest of the inquirer in the matter. Thus किं is used in ordinary questions, idle inquiries; but कच्चित् introduces questions answers to which are eagerly sought by the inquirer. Generally किं closes the sentence, कच्चित् begins the same. सुरासुरैः सागरो मथितः किम् ? = Was the ocean churned by gods and demons ? कच्चित्कुशली मत्तातः ? = Is my father all right ? I wish he should.

(*d*) दृढोद्यमः कर्त्रे सिद्धिं धारयति.

V. विक्रम &c. = Valour, strength and courage. कार्मुकमहः = The bow-festival, athletic tournaments. रङ्गगतः = Descended into the arena. रजकः—A washerman (who then also *dyed* garments, रञ्जयति सः). कर्णमूले &c. = Having despatched him with a slab on the cheek. घोष :—A cow-station (where कृष्ण was brought up). धृतये न &c. = Do not gratify me. जन्मान्तरासुर = Who was a demon in other (*i. e.* past) births. परिक्लृप्त *caus.* = to kill.

VI. (*a*) 1 र० I. 72. 2 भ० XI. 12.

(*b*) To bestow &c. = राज्ञे भार्यात्वेन दातुम्. but on condition that &c. = न पुनर्विना समयम् । समयश्चैष यत् &c. To the exclusion, &c. सर्वथा अन्यवर्जम्, सर्वानितरानुत्सार्य. This was

a difficulty that staggered the king. एतदाकर्ण्य व्यसनाभिभूत इव स शिथिलोद्यमोऽजायत. Could not find &c. = तस्मै नारोचत. The glorious &c. = श्रीमान् गाङ्गेयः. The matter &c. = तेन अत्रैव परिसमाप्ता परिणयकथा. He could not conceal &c. = सुगुप्तमपि हृच्छल्यं जनेभ्यो निह्नोतुं न पारयामास. Much concerned &c. = पितृसुखार्थिन्. Formally विधिवत्. His own right to the succession = आत्मनो राज्योत्तराधिकारः Recorded &c. = शाश्वतं (or नैष्ठिकं) ब्रह्मचर्यं प्रतिजज्ञे.

Group XXXI.

I. सार्थिकः = A merchant. मनोगतम् = Thoughts. अनियन्त्रण &c. = Though indulging in talk without any check. ग्राम्यवचन &c. = Have no liking for vulgar expressions. अत्यायसैः &c. = Love them as your soul, binding them to your heart with bonds of friendship stronger than steel. अनिरूपित &c. = Whose sincerity you have not tested and proved. सुहृत्त्वेन &c. = To welcome as a friend. आयसदृशानि &c. = Your clothes should be costly, as far as your means allow; they should not be marked by eccentricities ; nor should they aim at mere show. गमयति = Bespeaks. मनःपूतम् = sanctioned by your conscience. (' Hamlet. ')

III. (*a*) I २० III. २० २ यथा यथा सोद्यमं त्वमधीयीथाः, तथा तथा विरलास्तव फलहानिप्रसङ्गा भवेयुः.

(*b*) विज्ञान &c. = Marked by wisdom, valour, and victory. नाम *ind.* = Truly so called. नात्यन्तं &c. = Men should not be too straightforward. तिष्ठन्ति = Continue unmolested.

V. Despite &c. = निवारयतोऽपि कूपस्य, अगणितकूपानिषेधः. At dead of night = निर्भरायां निशीथिन्याम्, स्तिमिते निशीथे.

Agonising = वेदनाविह्वल:, गाढवेदन:. Good be &c. = स्वस्ति युष्मभ्यम्, सिद्धिर्वो भूयात्! आमन्त्रये वः सर्वान्पुनः-समागमाय स्वर्गे. Took a vow &c. = अनिहतेऽश्वत्थामनि, अनुत्खाते च भालदेशात्तस्य सहजाते रत्ने, नाहं प्राणान्धारयिष्यामीति प्रतिजज्ञे।

Group XXXII.

I. (*a*) विचित्र &c. = Of sweet-sounding words and deep sense. भावितात्मन् = whose soul is purified. कुशश्च लवश्च = कुशीलवौ. परिनिष्ठितौ = well-versed.

उपबृंहणम् = Strengthening, supplementing. आदरात् = With delight. पौलस्त्य &c. = which he had named 'पौलस्त्यवध.'

यथोपदेशम् = As taught by the sage. तत्त्वज्ञौ = conversant with the principles of music. चिर &c. = though occurred long since, this has been presented to us as actually passing before us.

(*b*) पौलस्त्यस्य वधः = पौलस्त्यवधः Names of works, however, consisting of compounds, are often seen to be neuter, though the due gender of the compound be not neuter; *cf.* रघुवंशम्. प्रत्यक्षम् = अक्षि प्रति (= near the eye, *i. e.* in one's presence).

(*c*) वेदोपबृंहणमेवार्थः (कर्मधारय).

II. (1) (*b*) वर्षाभू declined like वधू except in the *accu.*
(2) (*c*) जागरित. (*d*) अध्येयम्.

III. वृत्तिमात्राधिकम् = More than what just suffices to sustain one. संतोषावष्टम्भः = The strength of mind due to contentment. गतिः &c. = A fall is incidental in the path of the elvated. परिच्छदः = A household article, possession. निर्वृ = to be happy. न विभवः &c.=

wealth does not disturb the peace of my mind. उद्यम A = to toil hard. (song on ' Contentment.').

IV. (*a*) अधीयन् = studying with ease.

(*c*) न त्वं मां त्यक्तुमर्हसि ।
नाहं त्वत्कृतं त्यागमर्हामि ।
मां त्यक्तुं तव न युज्यते ।
मम त्यागस्तव न युक्तः
मां त्यक्तुं तव न युक्तम्

V. (*a*) It is unnatural &c. = अस्वाभाविकं खलु मनुजस्य क्षुधार्तस्य सतो भोज्यस्यास्वीकरणम्. Mindful &c. = जातिस्मरः. Distinction &c. = भक्ष्याभक्ष्यविवेकः. Lawful = शास्त्रविहितम्.

(*b*) नास्ति किंचिदसाध्यं नाम पाटवोद्यमाभ्याम्.

2 अविश्वासः सौहार्दभङ्गाय । स्नेहपादपभङ्गाय । संशयः स्यात्परश्वधः .

3 कृतोद्यमः खलु विश्रममर्हति, सोद्यमस्यैव विश्रान्तिः शोभते ।

4 अर्धोक्तेनापि वचसा पण्डितः सत्पथं भजेत,
वाक्प्रस्तावोऽपि मनीषिणो बोधनायालम्.

Group XXXIII.

1. (*a*) एवं मम शासनम् = This is my command.
क्रोधमूर्छितः = Possessed by anger.
तलेनाभिहतो मूर्ध्नि = Struck on the head with the palm of his hand.
मन्दासुः = Growing faint.
प्राणपरिक्षयः = The end of life.
यदि...तदा सत्यं वचोऽस्तु मे = If I have justly protected my subjects, may thereby these words of mine be realized !

(*b*) 1 अश्वात् प्रतियच्छति गाम् = He exchanges a cow for a horse.

2 त्वया दुग्धं पेयम् = You should drink milk. (passive).
त्वया निरुद्यमेन न स्थेयम् = You should not remain idle (impersonal).

II. वर्षभोग्याणाम्. Obs.—ऋ, र् or ष्, being present in the preceding member of a compound, imposes णत्व (allowed of course by intervening letters) upon a न् occurring in the following member (1) necessarily, if this member be एकस्वर or contain a consonant of कवर्ग, and (2) optionally, in other cases; as वर्षाभुजाम्, कर्मयोगेण, ऋषिप्रेयेण or ऋषिप्रेयेन.

III. (a) बलवदाक्रमः = Tyranny of the powerful.
शासनविलम्बः = The law's delay.
आघातावमानाः = Whips and scorns.
अगणित &c. = Even though the dread of dream be ignored.

न दुःखासङ्ग &c. = Is not without the mixture of woe.
अनागतम् = The future, the time not yet arrived.
वर्तमानेष्वेव &c. = He sticks to the present troubles which prove light by habit. (Hamlet's soliloquy).

(b) 2, See pages 69 and 99, स. म.
क्रोशौ, *Nom.* and not *Accu.*

IV. (a) (1) र० V. 14. (2) भ० II 67.
(b) 1 केन = केनचित्.
2 आ मृत्योः = Until death.

V. In sheer despair = तीव्रोद्वेगकलितः.
Resolved &c. = प्रायोपवेशनमास्थाय ईशस्तवैकनिरतो भूत्वा जीवितान्तं विधातुं निश्चिकाय।
Offered &c. = वरं ब्रूहि इति तमवदत्.
Shrewdly = निपुणम् Unless I see &c. = प्रत्यक्षदर्शनं विना. Restored &c. = तं चक्षुःसंपन्नं व्यधात्. Knelt down = अवनिगतजानुमण्डलः, जानुभ्यामवनिं गत्वा. He should &c. = पौत्रं मे राज्यैश्वर्यं भुञ्जानमनयैव दृष्ट्या द्रक्ष्यामि।

Group XXXIV.

I (*a*) गमनावस्थान &c. = A power to read the secret aim of man by his port, posture, and other things. कुतोऽन्यत्र वितरणम् ? = How could we teach to others (= these beasts) ? विप्रोषितः = Travelling abroad. ततो विश्लेषयितुम् &c. = To wean from him, or to lessen, even by any change of fortune. न तर्जनेन &c. = To tamper with it by a threat or to pervert it by a bribe. (Cowper's Task, Book VI.).

(*b*) पुरुषायुषम्, घटोधस् *m.* or *n.* but घटोध्नी *f.* ध्वजच्छाया-यम जनपदः, शोकार्तः.

II. (2) d. विदत् or विद्वस्. घसत्.

III. With a view to &c. = स्वस्य मित्रत्वमुद्दिश्य तां प्रत्याययितुम्, स्वस्य मित्रभावमन्तरेण तस्याः प्रत्ययं जनयितुम्. While tears &c. = हर्षाश्रुक्लिन्नकपोलयुगला, आनन्दाश्रुपूरप्लावितगण्डदेशा. Comforted &c. = इति वचनेन तां समाश्वासयामास, इति समाश्वासनेन तां निर्वृतां चकार.

IV. (*a*) जगत् &c. = Causing terror to the three worlds. दारुपर्वतकः = An artificial hill of wood. विसंज्ञीकृताः = Deprived of consciousness, thrown into a swoon. कृतास्त्रः Expert in the use of arms.

(*b*) 1 र० VIII. 44. 2 भ० II. 44. 3 ' वरं मौनं कार्यं न च वचनमुक्तं यदनृतम्. ' 4 ' काले कृतः सूत्रबन्धोऽतिकालात्तव बारयेत्. ' काले कृतादल्पादपि व्यापाराद्या हानिर्निवार्यते तस्याः परिहारः विहितकालात्यये दशगुणं व्यापारमपेक्षते.

V. (*a*) रजो &c. = Making the dust raised by chariots settle upon the heads of kings who (now being his subordinates) could not use the royal umbrella (to which only an independent king is entitled). र० IV. 85. शस्त्र &c. = Those that live by the power of weapons. अपरिग्रहाणि = Owned by none. अविद्यमानः कस्यापि परिग्रहो (= claim) येषु तानि.

(*b*) 2 अर्थी = In want of something. अर्थवान् = Having his wants fulfilled, or wealthy. 3 अशनम्, Nominative after the verb विहितः 4 तद्गोप्तृगाह्यमाने वने.

Group XXXV.

I. (*a*) अस्ति, used as an introductory particle. स्वस्थ &c. = Hale and strong. आ means both 'from' and 'till' विहग &c. = charming on account of the delight that is natural to a bird. हेला = Ease, freedom. अविदित &c. = Happy on account of the entire absence of anxiety or disease. लघुता = Ease, lightness of the heart. स्वैरं = Freely. सुखशोध्यं = Easy to pay back. महार्हतरम् &c. = More valuable in my eyes. अपेत &c. = Acting sweetly for want of fraud. ('The miller on the Dee').

(*c*) सुगन्धः = Having fragrant substances.
सुगन्धिः = Having a good scent.

II. (2) सुपथिन्. declined like पथिन्.

III. (*a*) संकाश.—See page 109, स. म. परः पारः = The farthest, yonder, shore. अनलोपमः = अनलः उपमा (= उपमानम्) यस्य सः, resembling fire. महानादम्. a cognate object. अविचारयन् = Not hesitating, *i. e.* fearlessly. संहृत्य = Drawing together. प्रस्थितम् &c. = Set off on a long journey. सारवत् = Possessed of pith or weight, heavy, strong.

अङ्कुरः = A bud recently put forth. कोरकः = a bud about to open.

(*b*) गोत्रान् (= mountains) भिनत्ति सः गोत्रभिद्.

(*c*) मे for मम.

IV. (*a*) Under the guise &c. = अपदेशाजेन. Tasting &. = तीव्रशोकमनुभवन्ती. Only by empty tears &c. = स्नेह-

शून्येन अश्रुमोक्षेण किल मम नाथस्य कृतज्ञतां दर्शयन्तीम्. By many a penance &c. = दग्धशरीरकं बहुविधैर्नियमशतैः शोषयन्ती. Why should one &c. = किं मया दृष्टया पृष्टया वा करोति महाभागः त्वादृशः.

(*b*) (१) भीमकान्त = Severe and amiable. अधृष्य &c. = He inspired them with both fear and affection.

(२) न विभाव्यन्ते = Are not noticed. जातविनष्टाः = Vanishing the moment they are formed.

(*c*) भीमकान्त—See page 123 स. म.

Group XXXVI.

I. (*a*) आकलनक्षम = Able to appreciate. सेव्य = The master, hero man. मनुष्योपकरणार्थिनः = Require man's aid. पटुतरावधान = More vigilant शिक्षा &c. = That can be increased by training. (Cowper's Task. Book VI.)

II. (*d*) भोज्य what is fit to be eaten, and भोग्य fit to be enjoyed or suffered,

III. (*a*) बन्धु = A friend or benefactor. भ्रष्ट = lost. हरीश्वरः = Lord of monkeys. सङ्गः Impediment.

(*b*) पुमान् गौः = पुंगवः, See page 71 स. म.
व्यग्रः = विशिष्टं अग्रं (= the object in view) यस्य सः.

(*c*) (1) राजपुत्रेण ऋष्यमूकः अनुप्राप्तः सुग्रीवेण च संगतम्.
(2) हरीन्, the direct object; दिशः, the indirect object

IV. (*a*) स्वस्य फलानां भरेण भङ्गुरत्वं आयान्त्यः &c.

(*b*) आयान्त्य &c. = Bidding fair to break under the load of their fruit. क्षितिस्थ &c. That could be plundered by a man standing on the ground.

V. The chief prison &c. = स्वाधिपत्यगतं प्रधानं कारागृहं. ordered &c. = अधिकृतैः बन्दिनः स्वस्य पुरः आनाययामास. How they &c. = किमर्थं यूयं कारागारे संनिरुद्धाः इति. Had

given &c. = कूटसाक्ष्यं ददौ. Because he &c. = मयि द्वेषानुबन्धात्, मयि बद्धद्वेषः. For some other man =अन्यत्वेन. Dare not &c. क्षमां याचितुं नोत्सहे He has not &c. अनृतभाषणेन तेन स्वपातकं न विवर्धितम्. A fault &c. पातकस्य अपलापः पातकान्न भिद्यते, अपलपितश्चेत् दोषो द्विगुणतास् एति.

Group XXXVII.

I. (a) निर्दयम् = Fast, closely. वञ्च्यसे = You are deceived. दुर्लक्षव्यक्तिः = Difficult to recognize or identify. अजातशत्रुः = Hostile to none, hating no being. चतुरुदधिपयःसीमां = Bounded by the waters of the four oceans.

II. (a) शास्, to teah or rule chas शिष्ट and शास् to wish has शास्त.

(d) वध्य or घात्य.

III. (a) शुक्तिहस्तः =With a shell in the hand. तमेवोद्देशं &c. =I cast an eager look towards that spot. तीव्ररंहसा &c. =By a wave rolling high and fast. अपुनरावृत्तये =For good, never to return. सर्वंकषः कालवेगः = The all-powerful torrent of time. चरितपिशुनं किमपि = Any trace of my existence (" A name in the sand ").

(b) (1) र० 1, 21. (2) भ० 1, 35. (3) We readily believe &c. = यस्य सिद्धिर्नरस्याभिलषिता तत्सुखेन तस्य प्रत्ययमारोहति.

IV. (a) सुवन् + ति, सुवन् + ई; and सुवत् (participle of सु) + ई.

V. (a.) The exalted &c. = भगवान् मधुसूदनः Thought of &c. = असुरदर्पशातनम् सुदर्शनं सस्मार. Skilled in speech = वाक्यविशारदः.

Group XXXVIII.

I. (*c.*) धौत.

II. (*a*) क्लीबजल्पितम् = Words befitting a weakling. परमार्थ &c. = Really non-existent or unreal. निधनावसायिन् = Ending with death. अनात्मविषयम् = Not referring to the soul. अपरावर्ती = Not coming back. निभृतं क्षीयते = Diminishes unseen. निवेशः = A camp. परविधेय = Slave to another. विक्रमोर्जितम् = Sublime, distinguished by manliness. उपमानतां गत्वा = Serving as a model. भङ्गमासेदिवस् = Having sustained a defeat. पुनर्नवतां विदध्यात् = May inspire them with new vigour. (Compare ' Psalm of life. ')

(*b*) 1 र० 3, 61. 2 यथा यथा ईदृशानि मित्राणि विरलतां यास्यन्ति तथा तथा श्रेयस्ते पुष्टिं गमिष्यति। 3 स्निग्धजनसंविभक्तं सुखं मधुरतरं जायते. 4 कर्मणा, न पुनर्वाचा, मित्रकृत्यं विधीयते.

III. (*a*) दिशम्, governed by प्रति understood.

III. (*c*) यदैव तस्या नाम कीर्तितम्, तदैव सा कल्याणी उपस्थिता.

IV. (*a*) शबला, proper name of the कामधेनु राजभृतः = A hireling, soldier. भावितात्मन् = Of a pious soul, pure-hearted. यन्मामगसं &c. = Since the pious sage abandons me, even though he sees me, who am innocent, to be attached to him. बलात् &c. = This proud prince with a large army is taking you by force.

V. (*a*) A dog in the manger = गोश्वः. These human &c. = एते मानवहतकाः पशुभ्योऽपि नीचतरत्वात्सर्वथा वर्जनीयाः। They indeed are noble &c. = त एव धन्याः ये परहितैकपरायणाः सन्ति।

(*b*) 2 मृतः शरीरेण &c. = Though (practically) dead, he lives, (only) being held up by his body.

3 अन्यत् = different, *i. e.* extraordinary. निष्क्रियः भवति Proves unable or incompetent, finds his efforts unavailing.

Group XXXIX.

I. शोकविधुर = Woeful, distressed with grief. समाथ = With, containing, bearing. संभृतरस = juicy. तावद्भि' फलैः &c. = Not thinking, as likely, the satisfaction of his hunger by so many fruits. तृणीकृ = To hold as of no account, to defy. आज्ञाभङ्गं रक्षन = Avoiding the transgression of order. पाकाभिमुख = Ready to ripen, ripe. उच्चित = Plucked. दोषासङ्गं परिहरन = Avoiding accusation or charge of fault.

II. (*d*) जय्य = Possible to conquer; जेय = fit to conquer. वाच्य = Fit to be addressed or spoken. वाक्य used as a noun to mean 'sentence'.

III. (*a*) श्रमणा or श्रमणी = A female mendicant. कच्चित्ते नियमाः प्राप्ताः = I hope you are able to practise religious observances. प्रत्यवस्थिता = Devoted (to राम)

(*b*) २ कुत्सिताः पुरुषाः = कापुरुषाः, or कुपुरुषाः. दैवं निहत्य &c. = Overcome your fate and make efforts to the best of your power. यत्ने कृते &c. = What fault is there, if the work is not accomplished, when efforts have been made ?

२ समासः = Brevity.

IV. (*b*) पुमान् गौः (कर्मधारय) (शत्रून्) पराजयते = conquers. (अध्ययनात्) पराजयते = Finds (study) unbearable.

(*d*) (1) वरं पङ्कः अस्पृष्टः, न स्पृष्टप्रक्षालितः.
or (2) वरं पंकस्यास्पर्शनम्, न लग्नस्य प्रक्षालनम्.

(*c*) भूयसा धनेन युक्तः, प्रशस्तेन रूपेण युक्ता, विशिष्टेन हस्तेन युक्तः, अतिशयितेन उदरेण युक्तः, नित्यसंनिहितेन क्षीरेण युक्तः, निन्दिता हनूः यस्य सः, दण्डेन संबन्धं बिभ्रत्.

For most of these senses, see भूमनिन्दाप्रशंसासु नित्ययोगेऽतिशायने । संबन्धेऽस्तिविवक्षायां भवन्ति मतुबादयः ॥ २ ॥

I.
II

V. (*a*) He pined &c. = अपत्यार्थे दूयमानस्य तस्य संतापः जरया सहावर्धत The emblem of &c. महानुभावैरयोध्यावासिभिः सूर्यवंशप्रसूतैर्नरपतिभिः सार्धं चक्रवर्तित्वमन्तरेण न कोऽपि स्पर्धां बबन्ध, ...नरपतीनां सार्वभौमत्वं न कोऽप्यभ्यसूयांचकार.

(*b*) 2. भ० I. 19. 3 प्रीतिस्निग्धे चेतसि क्लेशोऽपि सुसहतां याति, दुःखं च मधुरताम्, and स्वानुभव एव यथार्थं ज्ञानं जनयति.

Group XL.

1. (*a*) अत्यन्तं = For good; never to return.

(*b*) A word which governs another, or is qualified by another, can enter into a compound with a third word, only when accompanied by that word (governed or qualifying). Thus in the present instance, सलिल, which governs गङ्गायाः, can either be compounded as गङ्गासलिलक्लिन्ने, or stand separate from क्लिन्ने as गङ्गासलिलेन क्लिन्ने, but not as it does in the present stanza.

III. (*a*) निर्विषयीकृतः = Banished. बहुमायाः &c. = They know many tricks and fight with foul means. त्वद्दर्शन &c. = Being freed from sins by your sight.

(*b*) 1 Nasals—ङ्... म्, यँ, वँ, लँ, and ·
2 कृष्णस्य तुला = A match or equal of कृष्ण.
कृष्णेन तुला = Comparison with कृष्ण.

(*c*) He descends (to the earth) as the saviour of the good, सतः being *Accu.*

(*d*) जलेपयस्तापसः, and पेयजलः कासारः.

IV. (*a*) शोक &c. = Complaining with oppressive grief. बद्धमुष्टि = Miserly, spending no money. प्रज्ञावृद्धत्वमाश्रित्य = Laying claims to great wisdom. अत्याग &c. = Which cost nothing. सहजः = Born with me. अगणित &c. Without caring for pleasure

or pain. खपुष्प &c. = An absurdity. समेधितबलः With its strength increased, grown stronger. चिन्ता &c. = Free or light on account of the removal of anxiety. अक्षीण &c. = Of inexhaustible kindness, ever-obliging. स्थिर = Constant. (*Cf.* " My right hand. ")

(*b*) हम्मीर, a proper name. खङ्ग कोशं मुञ्चति सति अरिवर्गः कोशं (treasure) मुञ्चति &c.

V. Paid no attention &c. = विचित्रमिदमभ्यर्थनं कर्णे नाकुर्वन्. The king's curiosity &c. = कौतुकाक्षिप्तचेताः, कौतूहलेनाकारितः. Deign to &c. = दातुं प्रसीद. You shall &c. = एष व्यवहारो न तेऽनुशयाय जायेत. Expecting &c. = लोकोत्तरं किमपि श्रोतुमपेक्षमाणः. Counted out = विगणय्य ददौ. Weighty maxim = उपदेशगर्भं, गुर्वर्थं, उदारं, वचनम्. Begin &c. = गुणवद्गुणवद्वा कुर्वता कार्यमादौ

परिणतिरवधार्या यत्नतः पण्डितेन ।

Group XLI.

I. (*a*) निर्मक्षिकम् = मक्षिकाणामभावः (अव्ययीभाव), or निर्गताः मक्षिकाः यस्मात्तत् (मधु &c.)—प्रादि बहु०.

(*b*) पेयजलः &c. See III. d. Group 40.

पश्चिमा रात्रिः = पश्चिमरात्रिः, the last of a series of nights. पश्चिमं रात्रेः = पश्चिमरात्रः, the last quarter of a night.

II. (*a*) 1 र० V. 10. 2 भ० III. 5.

IV. (*a*) किं मया &c. = What good can you derive by making me undergo the pain of confinement ?

अथ केवलम् &c. = If it be only for the sake of pleasure, you have had enough of it. अकाल &c. = My heart brooks no delay. भवानपि &c. = You too posses human nature, feelings, sentiments &c. कौतुकमय =

Full of ardent passion. बन्धे &c. = She is now the authority to confine or release you.

(*b*) 1 तिलेभ्यः, Ablative governed by प्रति 2 उप-वस् *vi.*, to observe a fast, *vt.* to inhabit. 3 अश्वमेधसहस्रेभ्यः सत्यमेवातिरिच्यते. 5 पाण्डु, लघु-छवी, शुचि are feminine bases.

V. (*a*) उपवासनिसर्गार्थम् = For the purpose of my *breaking the fast*. चारित्र्यशालिनी = Endowed with virtue. बलाबलं परिज्ञाय = Considering our relative strengths, weighing the pros and cons of the matter. पुरुषादः = a man-eater, cannibal. कृतकृत्यम् &c. = This my body, which, having served its purpose, is now infirm by age, and has been consecrated by religious rites (observed up to this time), I shall throw into the fire in the form of the demon and thus save my son. पतिमात्र &c. = A truly chaste wife is she who holds her husband's pleasure as most sacred. गृहीतफलम् = That has already had its fruit. भवान्, *i. e.* the father. गुरुवृत्तिमनुस्मर = Bear in your mind your duty by the elders.

(*b*) The backway = उपमार्गः, प्रच्छन्नवर्त्म. Walking &c. = साटोपं परिक्रामन्. Begged &c. प्राणरक्षार्थं बलवत्प्रार्थयामास. You do not &c. =अस्मभ्यं स्वैरं संचरितुं चोरयितुं वा न ददामि. The deeds &c. = सतां यदुपकाराय तन्नाशायासतो भवेत.

Group XLII.

I. (*a*) अपास्य &c. = Having drawn away R. by a stratagem. छलः =Fraud. इदं कुलं &c. = I do not like to see this race annihilated with you. विपद्यमानभाग्यः = One whose fortune is waning or is on the decline. गतसारः. = Whose prosperity is gone. यदि ते &c. = If yo pride yourself on your martial skill.

III. (*a*) विप्रकृतः = Provoked. प्रायः &c. = As a rule, a being attains its true valour through anger. प्रार्थयते = Advances to attack. बलिः = A tax. सहस्र &c. = The sun draws up water, to give it back increased a thousand times.

(*b*) रावण's sister कुम्भीनसी was married to demon मधु who lived at मधुपुर. मानदः = One who duly honours others, lenient. आ जन्मनः = *since* the birth. आमरणात् = *until* death. आ जीवितात् = *Throguhout* the life. 4 The *Accu.* plural agrees with the *Nom.* plural except in the case of a very few words like सानु which has सानूनि only for the Nom. plural, and सानूनि and स्नूनि for the *Accu.*

IV. Of whom &c. = येभ्यस्ते परमार्थतो बिभ्युः, यतस्त्वं भयं तेषां चेतसि दृढं पदमकार्षीत्. Went &c. = तपांसि चचार. Leaning &c. कुड्याप्यकृतभरः पादाग्राभ्यां स्थितः. For food &c. = आदौ स विशीर्णपर्णैर्वृत्तिमकरोत्. Such was &c. = अहो तिग्मं तदीयं तपः यत्तेन वसुधापि प्रधूमिता. In a body = समेत्य. Asked &c. = अस्मदर्थेऽर्जुनमनुनयेति प्रार्थयामासुः.

Group XLIII.

I. अमन्त्रोक्त = Not accompanied by the recital of Vedic hymns. लिङ्गम् = A mark or dress. विरूपकरणम् = Disfiguring. दुर्मतिम् &c. = Foolish though possessed of immense power. विगणय्य &c. = Take me for your lord. क्षात्रनिष्ठश्चेत् = If he sacredly observes the duties of a hero.

III. (*a*) 1 सहाय ईश्वरस्तेषां येऽभियुक्ताः स्वयं नराः, स्वयं व्याप्रियमाणस्य ध्रुवं देवः सहायकृत्. 2 This is what &c. = एतेनैव जीवितं घटितम्, एतदात्मकमेव जीवितम्. 3 सकृद्गतः क्षणश्चिराय नष्टः, कालो न पुनरावर्ती. 4 न हि लाभः श्रमं विना; अनुयोगेन तैलानि तिलेभ्यो नाप्तुमर्हति. 5 कार्यक्षमो भक्तिमांश्च किंक समः.

(*b*) अपश्रि = Lack-lustre. विमला विद्या = An art thoroughly mastered.

IV. (*a*) कारिणा, सुवर्णेन क्रियन्ते.

(*b*) आनशे, *Perfect* from अश् *cl.* 5. यतः from यत्, Present participle of इ.

V. Simplicity = आर्जवम्, मुग्धता. Treat &c. = रम्यः परिहास इति कलयेत्, विनोद इत्यपासिष्यति. To their surprise = येन ते विस्मिताः. In a serious tone = सादरं, परमार्थतः. I see nothing &c. = एतस्यानुशासनं नाहं लेशतोऽप्युपहास्यं गणयामि. This maxim &c. = एतदनु मयातः परं व्यवहर्तव्यम्. I shall have it &c. = अन्नपात्रादिषु लेखयिष्यामि. In distinct characters = स्पष्टाक्षरम्, व्यक्तवर्णम्.

Group XLIV.

I. संधत्ताम् &c. = You should make peace on the terms desired by गु० न विक्षिपामि = Should I not scatter ?

II. (*a*) लोकत्रयम् = The three worlds of gods, demons and men, with whom predominate lust, passion and greed respectively.

(*b*) एकेनाक्ष्णा काणः, द्वाभ्यामन्धः.

III. (*a*) ममार्थेषु = In my interest. वधमाख्याहि &c. = Say how you received your death-blow. विक्लव = Faltering.

V. He drew &c. = धनुराकृष्य शरं संदधौ. His arm &c. = कम्पितहस्तस्य तस्य सायको विहगादपराद्धः. Before he &c. यावदाकृष्टचापेन तेन शरान्तरं न मुक्तं तावदेव He was too &c. = दयालुत्वमेव तस्मै पक्षिणं हन्तुं नादात्, येन उत्पत्य क्षेमेणापयान्तं तं पक्षिणं स न निवारितवान्.

Group XLV.

I निघ्रात्, present participle of नि + घ्रा. एकान्ततः = Absolutely. अहमस्थाने गणयामि = I hold them as useless. भविष्यत् *n.* = Futurity. असद् = False, having no existence. अत्यन्तदुरधिगमा = Absolutely unattainable. उद्वेगमात्रफलक = Serving only to make me sad. न राज्ञेऽपि स्पृहयामि = I do not envy the lot of a king (since it is not better than mine), (Cibber's 'The blind boy').

II. (*a*) नायातः = (The lesson) was not mastered. क्रीडितम् = The place of sport.

IV. (*a*) विहितवृत्ति = Subsisting upon. भ्रमरी &c. = Noisy on account of the bees in form of (the jingling ornaments worn in) the masses of hair of divine females. अधिगतमहिमन् = One who has attained greatness, a great person. प्रमादी अवसीदति = Is ruined if he commits some fault. उरु &c. = Having a magnitude equal to that of a big hill.

V. Long long ago = चिरातीतसमये. Very carefully &c. = प्रयत्नसंवर्धितः. That a young, &c. = यद्बालेन नरपतिसूनुना वेदितव्यम्. His teachers &c. = तस्य गुरूणां किमपि उपदेष्टव्यशेषं नासीत्. Though he &c. = ग्रन्थेष्वधीतिनोऽपि शास्त्रजातप्रयोगे गृहीतिनोऽपि तस्य अवलेपो मानो वा न संजातः.

Group XLVI.

I. (*a*) कुतो मम स्वामित्वापायशङ्का ? = Whence can there be any fear of the loss of my mastery ? विदुषां संमतानि = Prized by the learned. विजनम् = Solitude. संशयसंकुलम् = Fraught with alarms. प्रलयः = Death. अत्यन्तापरिचयवशाच्च तस्याः = On account of my total

want of hearing the human speech. स्वरसंयोग: = The voice. दुष्कर्मन् = A cruel act. सावज्ञम् &c. = Blowing upon me with contempt and without any check. स्नेहोत्तर = Cordial. उत्कण्ठन्ते &c. = Yearn for my company. विधिनिरुद्ध &c. = Though by fate I am destined never to see a friend. (Cowper-' Solitude ').

(b) 1 हेतो:, Genitive, in apposition to कस्य.

2 उत्तरेण, an ind., governs the Accusative or the Genitive of the object serving as the stand-point. 4 आनी implies ' wife ' ' mass ' and ' alphabet ' respectively.

II. कर्मयोगाणाम्.

III. (a) सोत्साह = Energetic. मार्गारब्धा: &c. = All efforts succeed if begun in the right way. अविसंवादिन् = Not false to (the number of merits implied). The objects named as सुवर्ण &c. are severally–1 possessed of a lovely colour, 2 a piece of beauty, 3 a mine of jewels, and 4 a store of nectar. For the use of sandal in decoration, *cf.* ' न स्नानं न विलेपनं न कुसुमं .... पुरुषं भूषयाति '.

IV. (a) स दुग्धं रोचयते.

(b) (2) भ० IX. २२. (3) Oh, how much &c. = अहो लौकिकेभ्यो मे विशेषो ज्ञानतः । अहो दूरेणाहं जनतामतिवर्ते ज्ञानेन. I read them &c. = तान्यहं ग्रन्थसुखं वाचयामि. What a fine &c. = विद्या नाम अनल्पं भाग्यं पुरुषस्य. नाहमितरजनवन्मूढः इति चिन्तयतो मे मनः परां प्रीतिं पुष्णाति. Being far too busy &c. = स्वपाटवप्रशंसात्यग्रत्वात्तदनिरूप्य Tripped = चस्खाल. He had &c.= तावन्निरुद्धोऽस्थात् यावत्तदाक्रन्दनमाकर्ण्य किंकर उपसृत्य तमुज्जहार.

Group XLVII.

I. (*a*) संघर्षः = Rivalry. भूमिवर्धनः = Increasing the soil dead. क्षयः = Abode. मज्जातजातः = Born of my son, यम. निबन्धनम् = Prop or shelter. सत्त्वम् = Heroic uprightness. साहसैकरसिक = Taking pleasure in nothing but daring, solely devoted to daring. हतवचस् = Baffled in arguing. पुनरुक्ततां प्रेक्ष्य = Seeing that there was no longer any need of.

(*b*) 1. अनारम्भो हि कार्याणां प्रथमं बुद्धिलक्षणम् ।
आरब्धस्यान्तगमनं द्वितीयं बुद्धिलक्षणम् ॥ १ ॥

2. प्रतिकूलतामुपगते हि विधौ विफलत्वमेति बहुसाधनता ।
or विधिश्चेत्प्रतिकूलः स्यादुद्यमो निर्गुणो भवेत् ।

3. उद्यमेन हि सिध्यन्ति कार्याणि न मनोरथैः ।

III. (*a*) छन्दमनुतिष्ठ = Act up to the desire. धर्म &c.? = My mind wavers, being divided between duty and affection. प्रविशति &c. = As gladly as a female swan enters a bed of lotuses. निर्विकारतः (*ind.* ending in तस्) = Without any harm.

(*b*) 1. पाटवं जायतेऽभ्यासात. किं नाम हारितं न स्यान्मानहीनेन जन्तुना ।

(*c*) = मित्रैः, instrumental absolute.

IV. (*b*) अध्यारोपिता ज्या यस्य तत.

V. (*a*) In token of his good faith = प्रीत्यभिज्ञानमिति कृत्वा So engrossed &c. = तथा भर्तृगतचिन्ताकुलासीत्. The curse would &c. = दुष्यन्तेन दृष्टमात्रेऽङ्गुलीयके शापोऽन्तं गमिष्यति. Found that she was pregnant = आत्मानमापन्नसत्त्वमालोक्य.

(*b*) बालादपि सुभाषितं ग्राह्यम्.

Group XlVIII.

I. (*a*) **आरोपितलोचना** = Fixing her eyes on me, looking with penetrating eyes. **निर्विचार** &c, = Whose minds lack the power of thinking. **उपनतेषु** &c. = To abstain from the food offered is not possible. **भोज्या** &c. = Scrupulous as regards your diet. **किंवा** &c. = What food is not fit for eating, inasmuch as you do not eat ? **आत्मनैव** &c. = You yourself committed such an act by which you are born a lower being. **प्रथममेव** &c. = In the very beginning you did not take care to think. **येषां भक्ष्य** &c. = Who have to observe dietary restrictions.

(*b*) 1 र० 1, 3. भ० 1. 36.

II. (*a*) **वामम् इतरत् यस्मात् तत् वामेतरम्.**

(*b*) **सुराज्ञि देशे राजन्वान् स्यात्ततोऽन्यत्र राजवान्.**

(*c*) **२ राज्ञा दुर्योधनेन मे सख्या श्रूयते.**

सुहृदां &c. = Only to the grief of his friends. **छिद्यताम्** &c. = Set aside this matter. **धर्षित** = Overpowered. **बलाभिद्** = **इन्द्र.**

(*d*) Being a **स्वार्थ** affix, **धेय** can–not modify the gender of the stem **भाग**; whence the word **भाग** (which gives us **भागधेयम्**) must be admitted here as neuter in the sense of ‘ lot ’, ‘ share ’.

V. (*b*) **प्रतीयिरे** &c. = Were recognized (only) by their notes agreeable to the ear. **अमायि मर्यादया** = Bounded by a limit **वशं** &c. = Was subdued (by throwing a bridge across) by R.

Group XLIX.

I. (*a*) संभ्रान्तः = Affrighted. आचार &c. = For the purpose of gathering flowers, as is required by the custom. एतानि &c. = Being administered to persons just bitten, these remedies serve to prolong their life संप्रति &c. = Now this is a case fit to be handled by a man expert in antidotes. सिम &c. = A chilling sensation comes over my limbs. दर्शित &c. = The action of poison has produced a disaster. योगक्षेमं वह = Look to the well-being of.

(*b*) 1 कि० 5, 57. व्यायत = Mighty, of well developed bodies. दर्शनीयम् &c. = If you wish to see it.

III. ब्राह्मण &c. = Disguising themselves as ब्रा० प्रत्यरण्यचर = Wandering in the adjoining forest. स्वस्त्ययनविशेषः = A special provision for our welfare. अन्यत् = The actual army of men. आश्चर्य &c. = Though possessed of a number of marvellous qualities, he does not cherish vanity, which is a highly prized possession of the wicked.

(*b*) 1 र० 5. 2. भ० 2, 8.

IV. In the Moon-light = अभिव्यक्तायां चन्द्रिकायाम्. After going &c. = सुदूरं भ्रान्तः I am glad &c. = प्रीतोऽस्मि खलु यदहमियद्दूरमागतः He jumped up &c. = उत्प्लुत्योत्प्लुत्य प्रयतमानोऽपि स ता द्राक्षाः प्राप्तुं न शशाक. Perhaps &c. = कदाचित्प्रयत्नलब्धान्यपि तानि न पक्वानि भवेयुः. So, when &c. = अतः ईप्सितं किमपि वस्तु अनासाद्य यदा नरः तन्निरपेक्षमिवात्मानं दर्शयति, तदा (तदुपहासकाम्यया) जना वदन्ति यत् ' द्राक्षाफलान्यम्लरसानि सन्ति ' इति.

Group L.

1. The change of its nature by the preceding consonant so as to be harmonious with the following.

2. गुण, a rope of two strands, for example ए = अ + इ.

   वृद्धि, the increase in thickness of a rope of two strands by the addition of one more; for example, ऐ = अ + ए

   गुरु—संयोगाद्यं दीर्घं सानुस्वारं विसर्गसंमिश्रम् ।
   विज्ञेयमक्षरं गुरु (पादान्तस्थं विकल्पेन) ॥ १ ॥

   प्लुत (jumped), a vowel protracted beyond its ordinary measure at the end of a vocative used in calling out to a distant person, or in conferring a blessing; as एहि कृष्ण ३ अत्र गौश्चरति । आयुष्मानेधि विष्णो ३ ।

   प्रगृह्य (fit to be kept separate)—the vowel ई, ऊ or ए, at the end of a dual form, not combining with a following vowel; as गङ्गायमुने अमू आगते.

   संयोग—a group of two or more consonants including no vowel.

   प्रयोजक, the employer-agent of the act expressed by a causal root.

   पद, an inflected word picked up from a sentence.

   कारक, any thing standing in some capacity or other concerned in the production of an act expressed by a root; e. g. रामो रावणं बाणेन (जनानां) कल्याणाय अस्त्र-कोशलात् हृदये जघान; रमणीया खलु व्याकरणस्य कृतिः पाणिनेः. Here all the declinables are कारकs.

   कृदन्त, any word (other than a verb) coming directly from a root.

   तद्धितान्त, any word coming from any part of speech but the root.

   A finite verb has got person.

   Active—What agrees with the agent is called active.

   Passive—agrees with the object.

   Impersonal—agrees neither with the agent nor with the object.

Participle, a word derived from a root and agreeing with the cognate verb in government; as (1) साधून् पालयति, (2) साधून् पालकः (3) साधूनां पालकः. Here पालकः is a participle in (2).

3. Two contiguous vowels the first of which is प्लुत or प्रगृह्य, or from between which a विसर्ग, य् or व् has been dropped do not combine.

4. तङ्कृयङ्ञ्चित्रवर्णण्डयमानन्तित्तिरम्पाक्षिणँय्यज्ञार्थल्लँगुडघातत्वँय्यं रक्षिष्यामि. This sentence contains all the nine nasals.

5. नृपो रमते, नृप एधते, नृपतिरिच्छति, अश्वाऽऽरोहते, अश्वाऽश्वद्, अश्वास्सीदन्ति—in all 6 principal modifications.

6. Examine भगवत्, मायाविन्, धनिन् and श्रीमत्.

7. A समास is composed of two or more words one of which may be a root; while a तद्धितान्त is the result of the growth of one and the same word (other than a root) whether by the modification of its vowel or by the addition of a suffix; e. g. देवेन्द्रः, ग्रामणीः are both समासs, while पौरुषम्, धनवान्, द्वीपकल्पः are तद्धितान्तs.

8. See (शाला) पथिकार्थी. (Split up the compound and you will miss its meaning), वनेचरः, प्रतिपक्षः, शाकपार्थिवः, गजवदनः, मासमृतः, मध्यरात्रः, मृतप्रायः, पुरःसरः, प्रादुर्भावः or भस्मीभूतः.

9. For this and the above question, see pages 40 and 41 &c. of the समाससमुच्चय.

10. The duals of the nominative and the acc., those of the next three cases, and those of the last two, and the plurals of the dative and ablative are always identical in all the three genders.

11. (*a*) Tenses—1 Present, used to express present events, and also general truths. 2 Perfect, used to express very remote past acts, or past acts not witnessed by the speaker. 3 Imperfect, used to denote comparatively

recent events of the past, but not of the current day. 4 Aorist, employed to express to-day's events, and also any past events. 5 Periphrastic future expresses remote future events, or those not of the current day. 6 Simple future, employed to express to-day's future act, and also any future act.

(*b*) Moods—(1) Imperative commands, (2) Potential desires or humbly predicts (3) Benedictive blesses or curses, and (4) Conditional asserts conditionl impossibilities of the past, present or future.

12. In addition to what is stated above, the student should note that it is only the Aorist that can be used to denote a habitual or continuous past act.

13. (1) The potential may be used in any complex sentence involving a condition and its consequence, while the conditional is used only in such a sentence where the non-performance of both the condition and the consequence is certain; as—

(1) यदि मामप्रतीकारमशस्त्रं शस्त्रपाणयः ।
धार्तराष्ट्रा रणे हन्युस्तन्मे क्षेमतरं भवेत् ॥ १ ॥

(2) शाल्यन्नं सघृतं पयोदधियुतं ये भुञ्जते मानवास्तेषां चेदभविष्यदिन्द्रियजयोऽतारिष्यताब्धिर्नगैः

(3) अकरिष्यदसौ पापम् &c. the pot. may be used in this and the preceding sentence.

(2) The potential can also be used in a simple sentence, while the conditional is seldom seen thus used.

14. With स्म and पुरा a verb of the present can imply the past, and the future (and also the past) time respectively.

15. (*a*) While the members of the कर्मधारय and the बहुव्रीहि are समानाधिकरण, the अधिकरण of a कर्मधारय is the same as that of the members, and that of a बहुव्रीहि is different from the same.

(*b*) A **कर्मधारय compound** is the equivalent of a *phrase*, while a ब० compound is that of a *clause*.

16. While both of them are indeclinable, and can convey the same sense, the position of the indeclinable member makes all the difference,—being placed first, it marks an अव्ययीभाव, and being placed last, it marks a तत्पुरुष

17 (*a*) The past participles ending in तवत् are *always active* while those ending in त are passive in the case of tr. roots, and active or impersonal in the case of intr. roots. Roots implying motion and a few others are both tr. and intr., and their past participles are seen to behave accordingly.

Root	nature	example	remark.
जि	tr.	रामो रावणं जितवान्	active.
शुष	intr.	सरः शुष्कम्	active.
		रामेण रावणो जितः	passive
		सरः शुष्कम्	active.
		सरसा शुष्कम्	impersonal.
गम	tr.	रामोऽयोध्यां गतवान्	active
		रामेणायोध्या गता	passive.
		रामोऽयोध्यां गतः	active.
	intr	रामेणायोध्यां (प्रति) गतम्	impersonal

Whether active or passive, these participles may be used attributively.

16 In the absence of the change of अ to आ, the forms of the Imperfect आयन् (from इ cl. 2) and आस्व-स्म-स्तम्-स्त-स्ताम्-सन् (from अस् cl. 2) will show an initial अ instead of आ; to avoid which the change is necessary. In the case of other स्वरादि roots, the change in question makes no difference, as the initial vowel of the root can combine, into its own वृद्धि with (the preceding temporal augment) अ as well as

with आ-a special संधि rule being required in either case.

19. The past and potential participles.

20. The Periphrastic Future, the Periphrastic Perfect in the case of some roots, and the Periphrastic Imperative in the case of विद्.

21. Before a weak affix in general—

(*a*) The * changeable vowel is debarred from taking गुण or वृद्धि.

(*b*) The semi-vowel of संप्रसारणिन् roots undergoes संप्रसारण.

(*c*) A radical ॠ (long) is changed to इर्-changeable into ईर् before a consonant.

(*d*) The pen. nasal of चलानुनासिक roots like रञ्ज्, बन्ध्, मन्थ् &c. is dropped.

22. (*a*) The final इ, उ, ऋ—all short or long-take गुण before strong terminations typified by the अ of the first conj., and वृद्धि before those typified by the अय of the 10th conj.

(*b*) The Pen. अ remains unchanged before the former and is lengthened into आ before the latter.

and (*c*) the pen. इ, उ, ऋ, ऌ—all short take गुण before either. Note—The above eleven vowels are changeable.

23. (1) The Past Participle, (2) the Present, (3) the Future, (4) the Potential, and (5) the Perfect. For the first of these, see answer to question 17.

(5) The last is used only attributively, and points to a time previous to that of the verb of the sentence; as—

गुणानुरागादिव सख्यमीयिवान्
न बाधतेऽस्य त्रिगणः परस्परम्.

---

* See the next figure.

(2) The present participle is used only attributively, and denotes a simultaneous act, or an accompanying circumstance, or implies a cause or purpose; as—

भर्त्रा सह पितुः समीपं गच्छन्ती जिह्रेमि;

शयाना वर्धते दूर्वा; हरिं पश्यन्मुच्यते, द्रव्यमर्जयन्वसति.

(3) Similarly the future participle, used attributively, is used to imply a purpose or an act aimed at; as

तव गतिं ज्ञास्यन्नहं कालिङ्गान्गतः;

आत्मनः कौशलं दर्शयिष्यन्तं मामनुजानीहि.

(4) The potential participle can be either passive or impersonal, and seldom active; it may be used attributively when passive, but when impersonal, it can be used predicatively only; as

त्वया अलका गन्तव्या (गम् used tr) passive.

मया कां दिशं (प्रति) गन्तव्यम् (गम् intr.) impersonal.

पेयं जलं न कलुषीकार्यम्.

Obs.–In places like साधून् पालकः, कर्ता लोकान् and अन्विर्णानुपचारिणः, derivatives ending with अक, तृ and इन are occasionally seen to be used as participles.

24.

Pronoun	English name	Sk. name.
I	First person	उत्तम पुरुष.
Thou	Second ,,	मध्यम°
He	Third ,,	प्रथम.°

Beginning with what stands for the speaker himself, the English order of persons has an air of egotism; besides, as most statements in the literature of any language concern the 'He', it is expedient to study first the forms related to 'he'—for which the English order is not well suited. Both these faults are absent from the Sk. system, where, the student should also note that उत्तम means 'last', (as उत्तर means 'latter'.) Marathi being derived from Sk., the Sk. system holds an additional point of recommendation—that of

tradition—to the मराठी—speaking people. Thus sentiment, convenience and tradition—all three point to the desirability of the Sk. system.

25\.
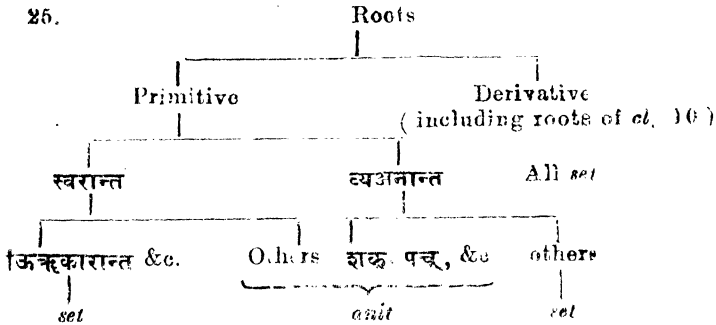
27\. Only in the Acc. and Genitive plural of all the three genders, and in the Nom. and Vocative plural of the neuter, of declinables ending in ऋ.

28\. Because long ॠ is found nowhere in conjugation, it is admitted as the final of certain roots only to facilitate the derivation of their forms.

29\. Any vowel except ॠ or ऌ, and any of the following consonants—क् ग्, ट् ड् त् द्, प् ब्, ङ्, न्, म्, and विसर्ग

31\. The आभ्यन्तर संधि obtains between roots and their affixes, between bases and secondary affixes, and between declinables and vowel case-terminations. The बाह्य संधि obtains between members of a compound, between declinables and consonantal case-terminations and between words of a sentence.

Internal संधि	External संधि.
लिह् + से = लिक्षे.	लिह् + सु = लिट्सु.
वपुस् + मत = वपुष्मत.	वपुस् + मान = वपुर्मान.
मनस् + आ = मनसा	मनस् + आदि = मनआदि.
मरुत् + ए = मरुते.	ग्रामात् + आयाति = ग्रामादायाति

† See Perfect Simplified, page 5.

32. Unlike other consonants, र्, श्, ष्, स् and ह् have got no proper nasal; so, before any one of them, the *general* nasal sound must be expressed by an अनुस्वार. As for other consonants, it may be expressed by an अनुस्वार, only when the nasal and the following consonant do not come from one and the same stem. (When they both belong to one and the same stem, the nasal must be expressed by the fifth class-letter.) as

(1) संरक्षण, अंशु, वपूंषि, भारौंहि from भारवाह्.

(2) शंकर, संचार, संडीन, संताप, संपर्क । संयोग, । संलग्न । संवाद,

[(3) पङ्क, चञ्चु, पण्डित, दान्त, कुम्भज,)

An अनुस्वार must, and a विसर्ग may, be followed by a consonant; but both of them must be preceded by a vowel. Thus never doing away with the help of a vowel, they must be classed with व्यञ्जन. Observe,—

अनुस्वारो हलः पूर्वो विसर्गोऽप्येष वान्तगः ।
स्वरादूर्ध्वमुभौ दृष्टौ व्यञ्जनत्वं स्वराश्रितौ ॥१॥

35. (*a*) Abstract numbers:—

5'67'89'01'2'34 (6 divisions in all marked from the right.)

चतुस्त्रिंशद्-उत्तर- द्वि-शत-अधिक- एक-सहस्र उत्तर- नवाशीति-लक्ष-उत्तर- सप्तषष्टि-कोटि-अधिकानि पञ्च अब्जानि	चतुस्त्रिंशदुत्तरद्विशताधिकैकसहस्रोत्तरनवाशीतिलक्षोत्तरसप्तषष्टिकोट्यधिकानि पञ्चाब्जानि.

(*b*) Concrete numbers.

(1) वेदाग्निपक्षपृथ्वीनभोङ्कगजार्षिशास्त्र-संख्य or मित.

(2) चतुस्त्रिद्व्येकशून्यनवाष्टसप्तषट्पञ्च-संख्य or मित.

(3) चतुस्त्रिंशदुत्तरद्विशताधिकैक &c. ... . सप्तषष्टि-कोट्यधिकपञ्चाब्ज-संख्य or मित.

---

1 As य्, व्, and ल् are seldom seen to belong to the same stem with a preceding nasal, the nasal before them can *always* be expressed either way,—by अनुस्वार, or by the nasal proper—यँ वँ लँ respectively.

36. (*a*) प्रकृतिः खलु सा महीयसः सहते नान्यसमुन्नातिं यया.

(*b*) महतो महीयान् परमात्मा.

Being used to convey the excess of the quality implied, without any statement of comparison, the forms of the higher degrees are called degrees of **eminence,** as in the first example above. These occur **much** oftener in Sk. than in English.

37 (*a*) अस्मद्, युष्मद्, पञ्चन्, कति. &c.

38. Being an interrogative of number which, being **un-**known, must be taken to be indefinite, the word **कति** cannot stand in any particular number; whence **the** plural.

39. एकः, One (numeral proper).

एके, some (an indefinite numeral pronoun).

एकौ, unaccompanied by any third one; *e. g.*

कथं मया सुतौ एकौ एव (= सेनारहिता) प्रेषयितव्यौ ?

40. By framing the rule that the नु drops its initial **after a** nasal (कृ being treated as an irregular root).

41. त्रसा and similar forms can-not be obtained, if the root be not admitted as *anit*.

42. When an act expressed by a transitive root is conceived to occur of itself, without the help of any agent, the form of the verb (which generally does not differ from that of the passive) is called कर्मकर्तरि; **as in** मुच्यते सर्वपापेभ्यः; न कारणात्स्वाद्बिभिदे कुमारः.

43. (*a*) वामनो वसुधां बलिं or बलेः याचते.

(*b*) वामनेन बलिः वसुधां याच्यते.

(*c*) गणिकाम् अवरोधम् अकरोत् (He took to **wife a** courtesan.

(*d*) हरिः शत्रून् स्वर्गमगमयत्.

The underlined words are the respective objects.

44. (*a*) When both ऋ, ॠ, or ष् and न् occur in the same word we have the rule illustrated by the examples, वृंहेण, मूर्यण, सर्पपाणाम् &c. For other cases, see answer to question II. Group XXXIII.

45. संप्रसारण—the substitution of the corresponding vowel, for a semi-vowel taken with the following vowel.
The संप्रसारण takes place before weak affixes namely
(*a*) any य्-आदि affix except that of the potential participle.

(b) त (of the past participle), and त्वा without the augment इ.

(*c*) weak terminations of the Perfect, and (*d*) a few more.

46. The reduplication takes place in the conj. tenses (active) of roots of the third conj., in the Perfect, the causal aorist, and in the derivation of the desiderative root whether from a primitive or from a causal root.

47. See answer to V. b. Group XXVI.

48. समर्षयः (plural) is कर्मधारय, and सप्तपदी *sing*. is द्विगु.

49. See Apte's Guide to Sk. Composition.

50. (*a*) An active participle agrees with the agent, and, if derived from a tr. root, governs the object in the accusative; as

शयानो हरिः, रामो रावणं हतवान्

(*b*) A passive (or impersonal) participle governs the agent in the instrumental, and if derived from a transitive root, agrees with the object; as दीपेन निर्वाणम् (impersonal), किरीटिना हन्यमानः कर्णः.

(*c*) A potential participle, however, which is never active *may* govern the genitive of the agent; as मया मम वा सेव्यो हरिः. व्रीडितव्यमपि ते सचेतसः (for त्वया सचेतसा)

(*d*) A verbal derivative (other than a participle) denoting agent governs the genitive (1) necessarily of the direct, and (2) optionally of the indirect object; as

बलेः बलिं वा वसुधायाः याचिता वामनः,
साकेतस्य साकेतं वा कपीनां नेता रामः

(*e*) An abstract verbal derivative governs the genitive, necessarily of the object, and optionally of the agent; as पाणिनेः पाणिनिना वा व्याकरणस्य कृतिः

(*f*) A verbal derivative of place governs both the agent and the object in the genitive; as
इदं मुकुन्दस्य इक्षूणां भक्षणम् (the place of eating).

51. (*a*) The same (proper) name may be borne by two or more persons; and (*b*) A proper name may end an adjectival compound having a विशेष्य in the dual or plural; as रामाः—जामदग्न्यः; दाशरथिः रौहिणेयः च. प्रियरामाः राममातरः

52. Modification root instance affix.

Modification	root	instance	affix
अर्	तॄ	तारता	ता
आर्	कृ	कारयति	अय् (of the causal).
इर्	कॄ	किरति	अ of the 6th Conj.
ईर्	जॄ	जीर्यति	य of the 4th Conj.
उर्	पॄ	पिपुरति	अति (of the present)
ऊर्	पॄ	पूर्यते	य of the passive.

53. See page 28, Perfect Simplified.

54. प्रादितत्० compounds (proper), द्विगु compounds, those beginning with प्राप्त or आपन्न, and those that end with अर्थ, पुर्, अहन्, रात्रि & निर्वनः (व्याघ्रः), त्रिलोकी, आपन्नसत्त्वा, पथिकार्थी, विष्णुपुरम् (विष्णु+पुर), शिवाहः *m.*, अपररात्रः

55. रक्ष् may be called a root of the 6th Conj. but for want of the addinional form रक्षती *f.* of the present participle.

56. No व्यञ्जनान्त *anit* root (1) ends with a semivowel, (2) begins with a vowel (except अद् and आप्) and (3) has a long penult (except राध्, साध्, आप्).

58. (1) After the final इ or उ of a prefix, the reduplicative स्, with or without the radical स्, may be changed to ष्; व्यतिषषञ्ज (1 अभ्यस्तग), निषसाद (2 अभ्यासगत)

(2) The radical स् may be changed to ष् after the final इ or उ of a prefix, or of the reduplicative syllable; as अभिषुणोति (3 उपसर्गज), सिषेवे (4 धातव).

(3) The temporal augment may not prevent the षत्व, caused by the final इ or उ of a prefix;

as अभ्यष्टौत् (5 अ-व्यवाय सिद्ध)

All these षत्वs obtain in the case of सञ्ज् and सिच् . In the case of other roots beginning with स् followed by a vowel, त्, थ्, or न् (*e. g.* सद्, सह्, सिध् ' to order ', सु, सू, सेव्, स्तु, स्था, स्ना) there are various restrictions to be observed which must be studied individually.

59. त् becomes च् (मच्चित्तः),

ज् (सज्जनः),

द् (तट्टिका),

ड् (उड्डीनः), (त्, सत्पात्रम्), द् (मरुद्गणः),

न् (तन्मयः),

and ल् (तल्लीनः),

60. Letters of कवर्ग are uttered with the help of the throat and those of पवर्ग with the help of lips; the intermediate classes require the aid of the parts of mouth lying between the throat and the lips. The line formed by the points in mouth touched by the tongue in its passage from the throat to the lips determines the order of the classes—the कवर्ग......पवर्ग.